۱۱ ۱۲

واریق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی وترکی
آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

بئشینجی ایل‌صایی ۱۲۹۱۱ (آردیجیل صایی ۵۷ و ۵۸)
سال پنجم شماره ۱۲۹۱۱ (شماره مسلسل ۵۷ و۵۸)

بهمن و اسفند ۱۳۶۲
(شماره امتیاز ۷۵۳۸)
این مجله بهیچ حزب وگروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
5t Year No. 11,12 (Serial No. 57,58
DEC, JAN 1984
Addres .Veli—ASR Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۱۵۰ ریال

بسم‌الله الرحمن الرحیم

ایچینده کیلر

(فهرست)

۱ــ بیزودیلیمیز : دوکتور حمید نطقی ۳

۲ــ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش (۳۵) : آکادمی سیین دوکتور جواد هیئت ۱۶

۳ــ فردوسی شهنامه‌سیله نظامی اسکندرنامه‌سی‌نین ادبی علاقه‌لری حقینده (۲): پرفسور غ. بیگدلی ۲۲

٤ــ حضرت محمد (ص) ین‌اؤگودلری: ترجمه‌ائدن ج. هیئت. ۳۳

٥ــ آنا دیلیمیز و ملی‌وارلیقیمیز اوغروندا خاطره‌لر (٦): م. ع. فرزانه ۳٤

٦ــ اغوزها (۲) : دکتر جواد هیئت ٤٦

۷ــ دیوان لغات ترك محمود کاشغری: دکتر جواد هیئت ٥۷

۸ــ گؤرمه سن یاخشی: سؤنمز. ٦٤

۹ــ آتام: ر. محمد زاده، قارتالچی ٦٥

۱۰ــ باهار بایرامی منظومه سیندن بیرپارچا: ح. م. ساوالان ٦٦

۱۱ــ اینان آنا: حمید سید نقوی (حامد) ٦۸

۱۲ــ غرور شکن: حمید سید نقوی (حامد) ٦۸

۱۳ــ استفائه: محمد رضا روحانی (زنجان) ۷۰

۱٤ــ یالان دونیا: استاد شهریار. ۷۱

۱٥ ای پاییز یاغیشی: سؤنمز. ۷۲

۱٦ــ سسلی حرفلر باره سینده (۲) : منظوری خامنه‌ای. ۷۳

۱۷ــ فولکلور پارچالاری: علی کمالی. ۷٦

۱۸ــ نمایندگان آذربایجان و دورهٔ اول مجلس شورای ملی: صمد سرداری‌نیا ۸۸

۱۹ــ تبریك نوروز. ۹۸

وارلیق

آیلیق اؤزکجه و فارسجا فرهنگی نشریه
مجلهٔ ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی

بئشینجی ایل ـ بهمن و اسفند ۱۳۶۲

دوکتور حمید نطقی

بیز و دیلیمیز

الیمیزده کی نعمت‌لرین قدرینی بیلمک له ،اؤزگه‌لرین مالینا گؤز تیکمگین البته فرقی وار .بیرینجی سی هرکسین حقی دیر ،حالبوکی تجاوزو ،هئچ بیر انصافلی آدام قبول ائله‌مز .تجاوزه قارشی قویماق ، ظالمه میدان وئرمه‌مک ،حقیمیزدن قانون شرع واخلاق دایره‌سینده دفاع ائتمک بیر وظیفه‌دیر .بونا گؤره حقینی قورویان،وارلیغینا ،مالینا ، میراثینا "صاحب چیخان "آنجاق وظیفه‌سینه عمل ائله‌مکده‌دیر . انصاف' دین ،وجدان صاحبلری بئله بیرعملی تائید ائده‌رلرومالینا ـ میراثینا صاحب چیخان آدامی قینایانلارین سهوده اولدوقلارینا اینانیرلار .

بودورکی،حقین حقلی یه وئریلدیگی بیرمحیط ده ،اؤز فرهنگی میراثینا صاحب چیخماقدان داها طبیعی بیرشئی تصور اولونماز .هله ، علمین و فنین ترقی سی نتیجه‌سینده ارتباطات ،گونون مسئله‌سی حالینا گلدیگی بوزاماندا ،گئچمیشین بوباره‌ده‌کی سهولرینی دوزه‌لتمک قطعی بیر ضرورتدیر .

دیلیمیزه صاحب چیخماق نه‌دئمکدیر؟ صاحب چیخماغین لغت ده کی معناسی :"قوروماق ،علاقه‌دار اولوب محافظه ائتمک "دیر .دیلیمیزه صاحب چیخاندا اونو سئویب ،اونا علاقه‌مند اولاجاغیق .اونون (گئچمیش حقیقی تاریخینی،انکشافینی،حدودونو و ماهیتی نی اؤگره‌نه‌جه‌یک .لغت ده‌کی تعریفه‌گؤره اونو محافظه ائده‌جه‌یک و هرگون بیرآز داها کامل لشمه‌سی اوچون چالیشاجاغیق.دیلیمیزه صاحب چیخماق وبو وظیفه‌نی لازمیجه انجام وئره‌بیلمک اوچون بیرنئچه مرحله‌دن گئچمه‌میزلازمدیر :

۱ـ بیلمه لی بیک کی،دیلیمیزه علاقه مندا ولماق،هئچ بیردیله وفرهنگه مخالف اولماق دگیل.بالعکس بیز اؤز دیلیمیزی سئومک یولوایله ،میـــن ایل بویونجا انکشافیندا بؤیوک پاییمیز اولان نظامی لر،خاقانی لـــر، قطران لار،صائب لر و شهریارلار کیمی شاعرلر سایه‌سینده اونو داهـــا پارلاق بیرحالا گتیردیگیمیز فارسجانی داها صمیمی وداهاچوخ سئوه‌جه‌بیک.

۲ـ "رسمی تاریخ لر"ین یالان روایتلری یئرینه حقیقتی اؤگره‌نه‌جه‌یک.

۳ـ حقارت حسیندن اوزاق ،اؤزوموزو کیچیک گؤرمه‌دن،ایران جامعه‌ـ سی نین تام بیرعضوی کیمی بو وطنه خدمت له‌شرف دویاجاغیق واوشاقلاری ـ ریمیزا گولمه‌سینلر دئیه اونلاری آنا دیلیمیزین دادلی لای لای لاریندان شیرین ناغیللاریندان وبیرکلمه ده آهنگ لی دیلیندن محروم‌قویماياجاغیق چونکی،اگر بیزمیراثیمیزا صاحب‌چیخساق ،کیمسه بیزیم دیل،عادت وزسم لریمیزه گوله‌بیلمه‌یه‌جک.

دیلیمیزه صاحب‌چیخماق اوچون،علاقه‌ٔ علم‌وتدبیرگره‌کدیر.بو ایشـــی بیرآز برابر گؤزدن کئچیره‌ک .یاخشی بیرنمونه وگره‌بیلمک اوچون ایکـــی منبعه مراجعت‌کفایت‌ائده‌ر: مرحوم دمیرچی زاده‌نین ۱۹۷۹ دا چـــاپ اولموش "آذربایجان ادبی دیلی نین تاریخی" کتابی نین "بیرینجی حصه سی" ومرحوم ف .قدری تیمورتاشین یئنه ۱۹۷۹ داچاپ اولموش "یئنی کلمه لر سؤزلوگو" .بیرینجی منبعدن تاریخی قسم دا و ایکینجی دن ایســـه دیلیمیزی محافظت و انکشاف‌یابیندا استفاده ائده‌جه‌یک.

***

دیلیمیزین ماهیتی و تاریخی حقینده ،یوخاریدا آدی گئچن منبعلرـ دن ـ ایندی لیک ومقدمه عنوانیندا بیرنئچه‌سؤز نقل ائتمک له‌دیلیمیزه صاحب‌چیخماغین نه‌کیمی مسئله‌لرله‌قارشیلاشماغی ایجاب ائتدیره‌جه‌گینـــی گؤسته‌رمیش اولوروق :

* دیلیمیزین تشـــکلـــی حقیـــنده — واحد عموم‌ـ خلق آذربایجان دیلی،مختلف طایفا دیللرینندن بیرنئچه‌سی نین،خصوصا اوغوزقیپچاق طایفا دیللری نین اساسیندا تقریبا میـــلادی

۷ ـ نجی الی ۱۰ـ جی عصرلر آراسیندا شکل آلمیش بیردیلدیرکی ، اؤز واحدلر سیسته‌می نه گؤره توورک دیللری عائله‌سینه منسوب دور.محض بونا گؤره ده ابلک دؤورلردن باشلایاراق بودیل خصوصا خزر دنیزی نین غرب، جنوب دایره‌سینده و قارادنیزین شرق ،جنوب دائره‌سینده ایشله‌نیلن‌دیگر

دیللر آراسیندا گئنیش یاییلمیش تورک دیللریندن اولدوغوکیمی"تورک دیلی ویا "تورکی"آدی ایله تانینمیشدیر .بونا گؤره ده "آذربایجان دیلی"افاده سی تکجه بیرقبیله دیلی معناسیندا دگیل،آذربایجاندا یاشامیش مختلف قبیله ویا طایفالارین ،یعنی قدیم آذربایجانلیلارین مختلف دیللری معناسیندا دا دگیل،محض میلادی ۷ـ ۱۰ عصرلر آراسیندا تام حالدا فورمالاشمیش بیرخلقین،یعنی آذربایجان خلقی نین واحدعمومی انسیت (ارتباط) واسطه سی اولان عموم خلق دیلی معناسیندا باشادوشولن بیر آنلاییشین ،فاده سی دیروخصوصی له شمیش آدی دیر...بیزیم تدقیقات هدفیمیز مشخص معنادا آنلاشیلان ،"واحد عموم خلق آذربایجان دیلی"دیر ، مشخص موضوعوموزایسه تورک دیللری عائله سینده واحدعموم خلق دیلی حالیندا شکل آلماسی (فورمالاشماسی) دؤوروندن بوگونه قده ر اؤز فونه تیک سیسته می نین،لغت ترکیبی نین وغراماتیک (دستوری) قورولوشونون اساسینی ساخلامیش اولان عموم خلق آذربایجان دیلی نین یوکسک فورماسی ساییلان آذربایجان ادبی دیلی نین تاریخیدیر.(دمیرچی زاده ـ آدی کئچن اثر صحیفه ۱۵ و ۱۶)

* دیللر آراسیندا یئری *

عمومی دیلچی لیک ادبیاتیندا وخصوصا تورکولوژی ادبیاتدا اورال ـ آلتای،تورک ،توران،آلتای دیللری ایله تانینان دیللر عائله سی نین غرب قروپونا ،جنوب ـ غرب قروپونا ،اوغوز ـ قبچاق ویا اوغوز آدلانان قروپونا داخل ائدیلن آذربایجان دیلی نه اینکی بوقروپا داخل صیراسیندا حتی بوعائله یه داخل دیللرایچه ریسینده هم عموم خلق دیلی کیمی،هم ده بو اساسدا ادبی دیل کیمی داها اول فورمالاشمیش وتخمینا مین ایله یاخین انکشاف یولو کئچیرمیش،زنگین،سلیس بیر ادبی دیلین وارثی دیر. محض بونا گؤره دیرکی،بو اوزون ومرکب انکشاف یولونو تدقیق ائتمک ضروری اولدوغو قده ر ده چتین دیر. (عینی اثر،صحیفه ۹۲)

* منبع لر *

...آذربایجان دیلی نین تاریخی نی آیدینلاشدیرماق اوچون استفاده ائدیلن یازیلی آبیده لر صیراسیندا ،هرشئیدن اول،قدیم تورک دیللی یازی لی آبیده لری،داها دوغروسو،قدیم کتابه لری ان مهم وبلاواسطه علاقه دار منبعلر صیراسیندا قیدائتمک لازم گلیر .بئله منبعلر ،ایلک منبعلر آدلانیب وبونلاردان بوتون تورک دیللری نین،اوجمله دن آذربایجان دیلی نین ده

تاریخی نی اؤگره نمک اوچون استفاده ائدیلیر .بونونلا بئله آذربایجان دیلی تاریخی نین ایلک منبعلری دئدیکده عینی زماندا صرف آذربایجان دیلینده یازیلمیش وآذربایجان دیلی نین عمومخلق دیلی حالیندا فورما- لاشماسی نین ایلک دؤورونو عکس ائتدیرن یازیلی آبیده لری ده داخل ائتمک لازمدیر .لکن دقیق اولسون دئیه ،ایلک منبعلری عمومی و خصوصی آدلاری ایله فرق له ندیرمک واجبدیر ،یعنی اکثرا تورک دیللری عائله - سینه منسوب دیللرین واحدخلق دیلی حالیندا فورمالاشماسیندان اول کی دؤورده قبیله ویا طایفا دیللری اساسینا یازیلمیش کتابه لری وسایر- نی عمومی ایلک منبعلر ،بو ویا دیگر دیلین خلق دیلی حالیندا فورمالاش ماسی دؤورونده یازیلان وعمومخلق دیلی نین ایلک فورمالاشما مرحله سینی عکس ائتدیره ن کتابه وسایره نی ایسه خصوصی ایلک منبعلر آدلاندیرماق لازمدیر .

...آذربایجان دیلی نین تاریخینی اؤگره نرکن استفاده اولونان اساس یازیلی آبیده لرین - منبعلرین باشلیجالاری آشاغیداکی لاردان - عبارتدیر :

* ورخون و یئنی سه ای کتابه لری .
* اویغور یازیلاری .

(- اویغورالفباسیندا آبیده لرین بیرقسمی میلادی ۵- ۶ عصرلرین دیل خصوصیتلرینی عکس ائتدیریر .مثلا مانی خه ی دعالاری بئله آبیده لردندیر . دیگرقسمی،داها چوخ صونراکی دؤولری،تخمینا ۹- ۱۳ عصرلرین دیل خصوصیت لرینی عکس ائتدیریر .بورایا بودیزم ،خریستیانلیق دینلری ایله علاقه دار بیرصیرا دینی مضمونلو اثرلر ،حقوقی وثیقه لر ،ائله جه ده معین درجه ده دیدا- قتیک و بدیعی اثرلر داخلدیر...)

* عرب الفباسی ایله یازیلمیش منبعلر .

(...هم اویغور هم عرب الفباسی ایله یازیلمیش اولان "قودادغوبیلیک" ، "هبته الحقایق "کیمی اثرلرله بیرلیکده محمودکاشغری نین "کتاب دیوان لغات الترک "اثرینی،"کتاب دده قورقود"دستانلارینی،۱۴ - عصرده یازیلد- یغی گمان ائدیلن "ابن مهنا" لغتین ویاخود ۱۵- عصرده یازیلدیغی گمان ائدیلن "کوده قس کومالی قوس" آدلی اثری خصوصی ایله قید ائتمک لازمدیر) (عینی اثر ،صحیفه ۳۴،۳۲،۳۱)

* فولکلور

(...منبعلر صیرا سیندا فولکلورودا آیریجا قیدا ائتمک لازمدیر .نا غیللارا داستانلارا ،ضرب المثل،تاپماجا و آتالار سؤزلرینده ده بعضا دیلین چوخ قدیم ایزلری،بوگون اوچون اؤلموش حساب اولونان سؤزلر ،غرامتیک فورمالار ساخلانیلمیش اولور.) (عینی اثر ،صحیفه ۴۶)

* دیلیمیزین قدیم کؤک لری حقیندا

آذربایجان دیلی تورک دیللری عائله سی نین غرب قروپونا منسوبدور تورک دیللری عائله سی نین غرب قروپونا منسوب دیللرین اوجمله دن آذربایجان دیلی نین اساس منبعلری ایسه میلاددان اول ومیلاددان صونرا بیرینجی مین ایل دؤورونده خزردنیزی نین شرقینده ،شمالیندا ،غربینده جنوبوندا عموما قافقازدا مسکن سالمیش ساخ ـ سکیف ،قاس ـ قاسپی، قاسیت ـ خزر ،سابیر ـ سووار ،هون ـ گون،تورک ـ تؤرهک ،غوز ـ اوغوز ، قیبچاق ـ قیف چاخ آدلاری ایله تانینان قبیله وطایفه لارین دیللری اولموشدور...

...آذربایجان تاریخی ساحه سینده صون زمانلار آپاریلمیش تدقیقات نتیجه سینده آیدین اولموشدورکی،میلاددان اول آذربایجان اراضی سینده میدی یا قبیله لری ـ بوس ،پارتاک ،ستروخات ،آری زانت ،بودی،ماغ و آذربایجانین شمال حصه سینده آلبان یاخود آغ وان اراضی سینده ۲۶ مختلف دیللی قبیله لرله بیرلیکده قاس ،قاسیت ،خزر ،ساک ،ساکیف آدلی قبیله لر یاشامیشلار .میلاددان صونراکی دؤوه نین اوللریندن ایسه بوارا ـ ضی ده هون،سابیر ـ سووار ،اوغوز ،قیبچاق آدلی قبیله لرمسکن سالیب یاشامیشلار کی،بونلارین هامیسی آرتیق غلم‌عالمینده دقیق له شدیریلدیگی کیمی تورک دیللی قبیله لر اولموشلار .

(میلادی تاریخین اوللریندن باشلایاراق آذربایجاندا هانسی تورک دیللی قبیله وطایفه لارین یاشادیقلارینی تصدیق ائده ن ایلک منبعلرجقنده داها دقیق معلومات آلماق اوچون ضیاء بنیادوفون "آذربایجان IX ـ VII عصرلرده آدلی کتابین ۴۰،۴۱،۵۴،۵۵،۵۶،۵۷،۱۸۰،۱۸۱ ـ جی صحیفه لرینی نظردن کئچیرمک مصلحتدیر).

آذربایجان خلقی محض بوائتینیک ترکیب اساسیندا فورمالاشمیشدیر . بئله بیرجهتی قیدا ائتمک لازمدیرکی،بو قبیله وطایفه لارین قاینایب ـ قاریشماسی،واحدخلق حالیندا فورمالاشماسی مختلف تاریخی شرایط وحادثه لرله علاقه دار اولان اوچ مرحله ایله عضوی صورتده باغلانیر :

۱ـ کیچیک میدی یا اساسیندا آتروپاتهن ـ آذربایجان دولتی نین یارانماسی وبوراداکی قبیلهلرین قاینانیب ـ قاریشماسی نین گوجلهـ نمهسی،ائلهجهده مستقل آلبان دولتی نین یارانماسی بوارادهکی قبیلهلرین قاینانیب قاریشماسی نین گوجلهنمهسی وچوخ مختلف دیللی طایفهلار مرحلهسی .

۲ـ آتروپاتهن وآلبانی اراضی سی نین،یعنی آذربایجانین جنوب و شمال حصهلری نین بیردولت داخلینده اولماسی،اقتصادی ،سیاسی،اجتماعی مدنی جهتدن بوارادهکیقبیلهلرین،طایفهلارین آراسیندا علاقهلرین آرتماسی ویاخین،قوهوم دیللی لیک مرحلهسی.

۳ـ خارجی لره قارشی مبارزهده متفق لیگین گوجلن مهسی،تورک دیل ـ لی قبیلهوطایفهلارین قاینایب ـ قاریشمادا اوستون لش مهسی وواحد آذربایجان خلقی نین،عمومخلق آذربایجان دیلی نین (تورکجهنین) فورـ مالاشماسی مرحلهسی .

قیدائتمک لازمدیرکی،بومرحلهلرین هامیسیندا باشقادیللرده دانیشان قبیلهوطایفهلار تورک دیللی قبیلهوطایفهلارلا قاینا شیب ـ قاریشمیشلار، بئلهلیک لهده تورک دیلینه منسوب بیرصیرا دیل واحدلری،خصوصا سؤزلر همین دیللرین لغت ترکیبینده گئتدیکجه چوخالمیشدیر .صونونجوـ اوچونجو مرحلهدههلهده قافقازا وایرانا اوغوز،قیبچاق طایفهلاری نین کوتلهوی صورتدهگلمهلری وبوارادهعصرلربویو یاشایان تورک دیللی طایفهلارلا قاینایب ـ قاریشمالاری تورک دیللرینه منسوب واحدعمومخلق دیلی حالیندا آذربایجان دیلی نین هله ۵ ـ ۶ عصرلردن فورمالاشماسی پروسهـ سی نی،دئمک اولارکی داهاداسرعتلندیردی وتماملامیش اولدو .

...دئمک ،شمالی آذربایجانا (آرانا) خصوصا قیبچاق آدلی تورک طایفهلاری کؤچوب یئرلی لرهقاریشدیقلاری کیمی،بوندان داهااول جنوبدان بیرصیرا تورک ،خصوصا تورکمن اوغوز (تورکمن آدی ایندی کی"تورکمن"خلقی نین آدی معناسیندایوخ،خصوصا اوغوزلارا وئریلمیش ایکینجی بیرآدکیمی ایشلهدیلمیشدیر) طایفهلاری جنوبی آذربایجانا (آتوربا تقانا) مختلف تاریخی حادثهلرلهویا معیشت احتیاجی ایلهعلاقهدارا ولاراق کؤچوبگلمیش لر ویئرلی لرله قاینایب ـ قاریشمیشلار .

بئله آخینلار،قاینایب ـ قاریشمالار دوام ائتمکدهایکن،۱۱ـ جی عصرین اوللرینندن تورکمن نسلیندن حساب ائدیلن "اوغوز"طایفالاری

(محمود کاشغری اوغوزلاردان بحث ائده رکن تورکمن لردن اولدوقلارینی سؤیله ییر)سلجوق آدلی بیرسرکرده نین باشچیلیغی ایله تورکستاندان خوارزم ،سمرقندطرفلره ،بورادان دا اورتا آسیانین جنوب غرب طرفلرینه ایرانین شمال شرقینه ،نهایت غربینه کوتله وی آخینلارا ائده رک، قدرتلی سلجوق دولتی نی یارادیب ،بغداد خلافتی نی ده الهکئچیردیکدن صونرا قافقازی اشغال ائتدیلر .قافقازی اشغال ائده رکن آذربایجاندا کی شدادی لر ،شیروانشاه کسرائی لر وسایره داها بیرصیرا خردا دولتلرا ساسا ملکشاها تابع اولموشلار .آذربایجانین زنگین طورپاغی مالدارلیق تصرفاتلارینی آرتیرماق اوچون ال وئریشلی اولدوغونا گؤره داها چوخ مالدار لیقلا مشغول اولان اوغوزلار کوتله وی حالدا آذربایجانین مختلف یئرلرینده ،خصوصا گئنیش اوتلاق،باغ ،باغچا اولان یئرلرده وطن ،یوردسالماقا باشلادیلار .محض بونا گؤره دیر کی،اوغوزلارلا علاقه دار اولان بیرچوخ آدلار ، افاده لر ایندی ده آذربایجان دیلینده ساخلانماقدادیر :

..."باندر" ،"سیات" ،"باياتی"...سؤزلری اوغوزلارین آذربایجاندا وطن سالدیقلارینی گؤسته رن دلیللردندیر .ائله لیک له بودؤورلرده کوتله وی حالدا اوغوز طایفالاری داهم داها اوللردن بورادا پاشایان اوغوزلار ـ لا ،هم ده اؤزلری ایله دیلجه یاخین اولان یئرلرله ـ آذربایجانلیلارلا اقتصادی تصرفات و مادی مدنیت ،معنوی مدنیت ،عادت ـ عنعنه ودیل جهتیندن ده قاینایيب ـ قاریشمیشلار .بورادا بئله بیرحالی دا یادا سالمالی ییق کی،اوغوزلارهله بویئرلرهکؤچمه میشدن مسلمانلاشدیقلا ری اوچون آرتیق تمامیله مسلمانلاشمیش اولان جنوبی آذربایجانلیلارترکیبی ـ نه آسانلیقلا قاریشادا بیلمیشلر .بئله قاینایيب ـ قاریشمانین نسبتهٔ سرعتله وآسانلیقلا باشاچاتدیرلماسیندا آتورپاتقانلیلارین وآررانلی لارین دیللری نین چوخدان التصاقی لیک مجراسینا (اورال ـ آلتای عائله سینه) دوشموش اولمالاری وعینی زماندا بیرنئچه عصر اوللردن باشلایاراق تورک دیللی طایفالارین بوطرفلرده مسکن سالمالاری نتیجه سینده آتورپاتقان ،آرران طایفالاری نین دیللرینده معین مقدار دا تورک دیللری عنصرلری نین اولماسی وبوکیمی بیرصیرا عاملرباشلیجا کؤمک ائدیجی رول اوینامیشدیر .

...بو دؤوردن اعتبارا آذربایجان دیلی تورک سیستهملی دیللر صیراسینا تام معناسی ایله داخل اولموش ،یعنی بودیل هم آررانلی لار ،هم ده

آتورپاتقانلی لار آراسیندا عمومی انسیت (ارتباط) واسطه‌سی کیمی ایشله‌نیلن واحدآذربایجان دیلی نین کؤک لرینی تشکیل ائده‌ن بیردیل اولاراق تورک دیللری چیغیرینا دوشموش عموم خلق دیلی تامحالدافورما لاشمیشدیر (شکل آلمیشدیر). (عینی اثرصحیفه ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۵۳)

* پارلاتماق و اوجالتماق *

دیله صاحب چیخماق اونون گئرچک تاریخینی بیلمک، ماهیتینی آنلاماق، افاده قدرتینه واقف اولماق لا باشلار، دیلیمیزی منیم‌سه‌مک و سئومک له دوام ائده‌ر و نهایت اونو قوروماق واونو اونا مسلط اولان عوارضدن محافظت ائتمک، اوت ـ علفدن تمیزله‌مک، غرامه‌ر و نحو قایدا ـ لارینا دقت ائله‌مک گؤزه‌ل وفایدالی و عالی‌اثرلر یاراتماق لا اونو داها چوخ پارلاتماق و اوجالتماق لا تاملانمیش اولار.

دیلیمیز ماهیت و طبیعتی اعتباری ایله دونیانین ان قدرتلی وان زنگین دیللریندن بیریسی اولماغا نامزددیر، هابئله‌هرساحه‌ده انکشاف اوچون بؤیوک امکانلارا صاحب دیر. مثلا یئنی علم‌وفن قوللارینداوبوگونکو یاشایيش ایجابی تازه‌اصطلاحلار یاراتماق ایشینده تورکجه‌نین حدودسوز پوتانسیه‌لی دیلیمیزین پارلاق گله‌جه‌گی حقیندا چوخ بؤیوک اومیدلر بسله‌مه‌گین منطقی اولدوغونا قطعی بیراشارت دیر.

بیلدیگیمیز کیمی احتیاجیمیز اولان کلمه‌نی اولا یاشایان ودانیشی ـ لان دیلین موجود خزینه‌سیندن، ثانیا ادبی وعلمی آبیده‌لریمزی آختاراراق ادبی علمی میراثیمیزدان و ثالثا دیلین اشتقاق قابلیتیندن استفاده ائده‌رک کؤک لره (ریشه‌لره) مختلف لواحق (پسوندلر) آرتیرماقلا الده ائتمک ممکندور.

تورکجه‌نین مختلف شکیللره دانیشیلان هریئرده بومسئله آز ـ چوخ مطرح دیر، طبقی فارسجادا، عربجه‌ده وفرانسزجادا وسایره‌ده اولدوغوکیمی. سلیقه‌لروگؤروشلر فرقلی اولدوغو سببدن معین مفهوم اوچون، هرکسین سئویب ـ منیم‌سه‌یه بیله‌جه‌گی کلمه‌نی تاپماق هرزمان ممکن اولمور، بو اوزدن بیرچوخ مناقشه‌لر چیخیر. فارسجادا متداول اولدوغوکیمی، بعضی اسکی ادبی، علمی متن لر یولوموزا ایشیق توتماقدادیر. یاشایان دیلده آختاردیغیمیزی تاپاماساق، بوکتابلارا باش ووراماییز گره‌کیر. مثلا "کتاب دده قورقود" بوباخیمدان بهابیچیلمز بیرخزینه‌دیر. بیرنئچه کلمه‌نی نمونه اولاراق قید ائدیریک:

جیلاسون ، آلپ ، اوورەن : قهرمان ،ارنلر باشچیسی .
اوچماق = بهشت . / ارجیل = نادینج . / آی تماق = سؤیله مک .
اسن (اسەن) = سلامت . / ایناق = وزیر ، ندیم ./ تانوق = شاهد .
یوُم = فال ، خئیرخبر ، استخاره . / ساسی = عفونتلی .
" کتاب دده قورقود" دا کئچن بوقبیل کلمه لر هن بعضی لری بیرپارا آتالار سؤزلرینده ،ناغیللاردا ،بایاتی و قوشمالاردا ویا آیری ـ آیری شیوه لرده ،عینی شکلده و عینی معنادا قالماقدادیر :
آری = تمیز ، صاف . (آی دان آری ، سودان دورو).
(آغ قیزیم آری قیزیم داغلارین قاری قیزیم)
یئک = یاخشی
(ائولوم بوندان یئک راخدیر)، (بیزدن یئک لر : اجنه).
یازی = چول ، صحرا :
(ائو ده گؤل ،یازی دا گؤل گلمه سن ، یازی دگیل).
سوْ = سوْز :
(عاشیق سوْ دئییب آغلار سنبل سو دئییب آغلار)،
("سؤزون ـ سوْیون " افادوسی ده واردیر) .
آغیر = عزیز :
(گئج گلەن قوناق آغیر اولار) ، (آغیر ـ عزیز اوتورماق) .
(بوردان گلیر آغیرلاماق : عزیزله مک و آغری داغ :عزیزداغ،اولوداغ)
وارماق = گئتمک ، یئتیشمک .
(وار ـ گئت : قوی گئت)، (وار ـ گل ائله مک).
اوزان = عاشیق
(قیزیم ـ قیزیم قیز آنا ، * قیزیم وئررەم اوزانا
اوزان آغجا قازانا * قیزیم گئیه بزەنه
ـ آغجا : پول ، دا دقته لایقدیر).
یاراق ="کتاب دده قورقود" دا عموما هر جور "گره ک ـ آلت "معنا سینا ایشله دیگی جالدا معاصر آذربایجان دیلینده بومعنا دارالیش و "سلاح "معناسی افاده ائدەن بیرسؤز کیمی ایشله نیر.
یازیق = گناه یادا گناهکار (بوگونکو دیلیمیزده "عاجز" و " بیچاره" معناسیندا ایشله نیر).
قات = یان و حضور ،"اونون قاتیندا ،اونونلا بیرگه ،اونون حضوروندا

یانیندا"، ایندی ،بیلدیگیمیز کیمی "بوکوم" وبعضا "دفعه" معنا سینا گلیر.

آل = حیله (آلداتماق دا بوکوکدن دیر) .

دان = سؤز .(دانیشماق ،دانماق ،دانلاماق کلمه‌لری نین کؤکو).

اؤج = سبب (سنین اوجوندان ... : سنین اوزوندن).

موشتو = خوش‌خبر، مژده (موشتولوق) .

توتساق = دوستاق .

گوز = پاییز (گوزه‌م : پاییزدا قیرخیلمیش یون).(دمیرچی لـ زاده آدی کئچن اثر صحیفه ۱۲۴)

مختلف تورک دیللی یئرلرده ،صون زمانلاردا تؤره‌دیلمیش کلمه‌لره گلینجه ،فارسجا دا مشاهده ائتدیگیمیز کیمی بعضا افراطا قاچیلماسینا رغما ،ذوق وعقل سلیمین قبول ائله‌دیگی تازه‌سؤزلر ده آز دگیل. بوباب‌دا مرحوم پروفه‌سور فاروق قدری تیمورتاش بیر قیمتلی اثر یازیب دیر .تیمورتاش کتابین آخرینده اورون بیرفهرست حالیندا قبول ائدیلن وتحسینه ده‌گر کلمه‌لری،"غلط مشهور"حالینی آلمیش واونون فکرینه گؤره غلط صاییلان وقبول اولمایان کلمه‌لردن آییریبدیر .بیز بئله‌بیر سئچیلمیش فهرسته منجر اولان مناقشه‌یه گیرمه‌دن او کتابدا قبول ائدیلن سؤزلردن بیرنئچه‌سینی معنالاریله‌آشاغیدا قیدا ائدیریک :

آچیقلاماق : ایضاح ائتمک ،توضیح وئرمک / آخیم : جریان / آد ـ چکمک : قرعه / آری : صاف ، تمیز / آغیت : مرثیه / آلان : میدان ، ساحه / آلیشقانلیق : عادت / آندلاشما : معاهده / آنلاشما :موافقت ، توافق / آنلام : معنی / آنماق : ذکر ائتمک .

ارک : انرژی ، نیرو / اسه‌ن : صاغ ، سلامت / اک : لاحقه ،علاوه ، ذیل / اگیلیم : تمایل / امه‌ک : سعی / انگل : مانع / اوتوروم : اجلاس / اؤده‌مه : پرداخت ، تادیه / اؤرتاق : شریک / اورتالاما : متوسط / اؤرنه‌ک : نمونه ، مؤده‌ل / اؤز : عصاره ، اصل ، ذات . / اؤزگه : غیر / اوس : عقل ،تربیت / اؤگره‌تیم : تدریس / اولاغان: طبیعی / اؤلچک : مقیاس / اؤلمه" : باقی،ابدی / اؤلوملو : فانی / اؤلوشماق : تکون ائتمک ،تشکل ائتمک ، عبارت اولماق / اومارسیز : چاره‌سیز / اؤن : شهرت ، سس / اؤنجه‌لیک : تقدم ، رجحان / اؤنله‌مک: جلوگیری / اؤن سؤز : مقدمه / اؤن سؤز : صامت /اؤنلو :مصوت ،شانلی/

اویوشمازلیق : اختلاف / ایزله‌مک : تعقیب‌ائتمک / ایلگی: علاقه / ایلگی‌لی : مربوط / ائلچی : سفیر / ائوجیل : اهلی /ای‌یه (یی یه) : صاحب / باسما (باصما) : مطبوع ،چاپ / باسین (باصین): مطبوعات/ باتی : مغرب ،غرب / بوزداغی : کوه یخ / بوزدولابی (بوز دیلابی): یخجال (صون زمانلاردا بونون یئرینه "سرین له‌دی چی وفریزئره ده — " دوندوروجو دئییرلر) / بؤلگه : منطقه / بؤلوم :شعبه ، قسمت / بیتگی : نبات / بیرله‌شیک : متحد، مرکب / بیریم : مقیاس واحدی / بیلدیری : اعلامیه / بیلگی : اطلاع ، انفورماسیون /

توپلانتی (طوپلانتی) :جمع ، اجلاس / توتار : مقدار، مبلغ / تؤره : عرف ،عادت / توره‌تمه (تؤره‌تمه) : اشتقاق .

چاغ : دور ،وقت ،زمان / چاغداش : معاصر / چاغلایان : آبشار، شلاله / چالیشما : مساعی / چشیدلی : متنوع /چکیلمه : استعفا / چوروک : باطل (ادعا) / چه‌ویری : ترجمه / چیخار : فایدا .

خبرلشمه : مخابره .

داغیتما : توزیع / دال : شعبه، شاخه / داورانیش : حرکت‌طرزی/ درگی : مجله / درنه‌ک : انجمن / دگیرمی : دایره /دگیشکن : متحول/ دنه‌مه : تجربه / دنیزآلتی : زیردریائی / دؤزه‌ن : نظام ،ترتیب ،حیله دوشونور : متفکر / دؤشه‌لی : مبله ، مفروش / دوغرو : مستقیم / دوغرولتو : جهت ،استقامت / دوغو : شرق / دوغوم : تولد/دویغو :حس / دویورماق : ابلاغ ،اعلان ائتمک / دیرلیک : رفاه / دیره‌نج : مقاومت/ دیله‌ک : آرزو، ایسته‌ک / دئییم : تعبیر .

سامان یولو : کهکشان / سان : شهرت / ساواش : حرب /ساواشیم : مبارزه / سایغی (صایغی) : احترام / سایین (صایین) : محترم/ سرگی : نمایشگاه ، جامکان / سزگی : حدس / سوچ : گناه، خطا / سورغو، (صورغو) : استنطاق / سوْرو (صورو) : سئوال / سؤز گلیشی : مثلا / سؤزله : شفاها / سؤزلو : شفاهی / سؤزلوک : لغت /سونماق : عرض و تقدیم ائتمک / سوْی (صوی) : عرق ، نژاد / سئچگین : ممتاز / سئچیم : انتخاب / سیناما (صیناما) : تجربه ،امتحان / سینیر (صینیر) حدود، مرز .

طاشیت (داشیت) حمل و نقل واسطه‌سی / طانیق (تانیق): شاهد.

قارالاما : مسوده / قارقاشا : آنارشي / قارما : مختلط /

قارماشیق : پیچیده ،کوْمپلـه‌قس / قاورام : مفهوم /قوچاق : قهرمان ، ایگیت / قوچاقلاما : حماسه ،داستان / قورولوش : تاسیس / قوزه‌ی : (دوغروسو"قوزای" اولمالی) : شمال / قوْشوق : منظومه ، قوشـــــما / قول : شعبه / قوْنوق (قوناق) : مهمان / قیلاووز : رهنمـا .

کسین : قطعی / کسیم : قسمت ،بخش / کیشی : شخص .

گزگین : سیاح / گزه‌گن : سیاره / گلیر : عایدی ، درآمـــــد / گلیشمک : انکشاف ائتمک / گؤرگو : تجربه ، آداب معاشرت / گؤلمه‌جه : مزاح / گونه‌ی : جنوب / گه‌ره‌ک : اقتضـا ، لزوم /گره‌ک سیز :لزومسوز .

گئده‌ر : خرج ، مصرف / گئرچک : واقعی / گیریش : مدخل ،دخول / گه‌له‌نک : سنت ، عنعنه .

نسنه : شئی ، ماده

وازگئچمک : صرف نظر ائتمک / وئره‌جکلی : مدیون / وئریم :راندمان.

یارادیق : مخلوق / یارادیلیش : خلقت ، مزاج /یارار : فایـدا / یاریش : مسابقه / یازار : محرر / یاغی : دشمن / یاقلاشیق (یاخلا ـ شیق) : تقریبا / یاقیت (یاخیت) : یاخاجاق ، سوخت / یالانلاما : تکذیب / یالین : چیلپاق ، ساده / یانسی : اگری ،عکس ، انعـکاس / یانغی : التهاب / یانقی (یانقو) : عکس‌صدا / یاییم : نشرایشی / یایین : انتشارات ، نشریات / یوْروم : تفسیر / یوزییل (یوزایل): عصر، قرن / یوْللوق : خرج راه / یؤن : جهت ، طرف / یووار :کره‌ای/ یئته‌ر : کافی / ییغناق : جمـع / یئگین (یئیین) : سرعتلـــــی ، شدتلی / ییئه‌له‌مه : تکرار ./

***

بو فهرسته دقت ائده‌رسک ،بعضی کلمه‌لرین مختلف تورک لهجه‌لریندن ، بعضی لرین ایسه قدیم کتابلاردان آلیندیغی وبیرقسمی نین ده‌غرامـــه‌ر ـ قایدالارینا گؤره تؤره‌دیله‌رک وجوده گتیریلدیگینی گؤره‌جه‌یک .

بیزده بونلارا بنزه‌ین مه‌تودلارلا ،آذری تورکجه‌نین تلفظ شکلـــی و طبیعتینه موافق اولان اصطلاحاری تثبیت ائتمکده چتین لیک چکمه‌یه‌جه‌یک. یوخاریدا کی فهرسته‌گؤز گزدیره‌نده بیرنکته داها دقتی چکیر :

اونلارا غریب و یئنی گله‌ن بیرقسم کلمه‌لر ،بیز آذربایجانلیلارا وچون هئچ ده ائله دگیل ،هرگون ایشله‌تدیگیمیز و هرکسین بیلدیگی سؤزلردندیر

: "ارک" ، "انگل"، "اوز" ، "اوزگه" دن توتونوز تا "یئگین" (سریع) و "ییه" (صاحب) یه قده‌ر .

***

دیلیمیزه صاحب چیخمانین صوْن و افتخارلی مرحله‌سی ،اوْنو صحیح مه‌تودلا اؤگره‌نمک و اؤگره‌تمک ، بو دیلده علمی ، فلسفی ،دینی، اخلاقی،ادبی و... گؤزه‌ل و اؤلمز اثرلر یاراتماق دیر .بودا عزیز آتا ،آنالار ،محترم معلملر ،حرمتلی روحانی لر ،قدرتلی یازیچی وشاعرلرین دقت وعلاقه ایله مشغول اولاجاقلاری خصوصلاردیر .

(صون)

*

تجدید آبونمان وارلیق

ازخوانندگان مجلهٔ "وارلیق" تقاضا می شود وجه آبونمان سال جدیدرا هرچه زودتربه‌آدرس بانکی مجله وارلیق (بانک ملی شعبهٔ داریوش خیابان بهارحساب شماره ۲۱۶۳) واریزورسیدآنرا به‌دفترمجله ارسال فرمایند تادرسال جدید تاخیری درارسال مجله‌پدید نیاید .

"وارلیق"

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش

(۳۵)

یازان : آکادمی سیین دکترحوادهیئت

محمدعلی صفوت محمدعلی صفوت ۱۲۵۷ شمسی ده تبریزده آنادان اولموش ،ایلک تحصیلینی قدیم‌مکتب‌لرده ویوکسک تحصیلینی روحانی مدرسه‌سینده آلمیشدیر .

محمدعلی صفوت ۴۰ ایلدن آرتیق معارف ایشلرینده چالیشمیش و آذربایجانین گؤرکملی معارف خادم‌لریندن اولموشدور .اوانجمن معارف بانی لریندن اولموش وعینی زاماندا ادبیات ساحه‌سینده بؤیوک فعالیت گؤسته رمیشدیر .مرحوم صفوت شیخ محمدخیابانی نین یاخین یولدا شلاریندان اولموش ومدت‌لر آزادیخواهلیق جبهه‌سینده مبارزه اشتمیش‌دیر .محمدعلی صفوت تورکجه وفارسجا شعرلریازماقلا برابرنثرچوخ علمی و ادبی اثرلرین مؤلفی اولموش ،بونلاردان "میزان الانسان" ،"منابع الحکم" ،"دانش و پرورش" ،"دسته‌گل" ،"هزاریک شاعر" ،"داستان دوستان" ، "دیوان صفوت و خریطهٔ الفصوص" وبیرده "اسرارالحکماء "نین ترجمه‌سی اولان "گوهردانش" و بوکتابا شرح اولاراق یازیلمیش "آینهٔ عبرت "اثر لرینی صایا بیله‌ریک .

بورادا نمونه‌اوچون ایکی غزلینی درج ائدیریک :

یا منی گوشه‌ی چشمینله گؤزوم یاد ائیله
یا اسیرم ،منی بوقیددن آزاد ائیله
هنریم مهر و وفادیر امه‌گیم جور و جفا
ائیله‌انصاف بو سودایه‌منی شاد ائیله
باور ائیله کی، گؤنول خانه‌سی دیرکعبه‌حق
ائتمه‌تخریب چالیش کعبه‌نی‌آباد ائیله
نه ثمر ناز ائده‌سن اهل نیازه گؤزه‌لیم
ممکن اولدوقحانیازاهلینه‌امداد ائیله
توتالیم وئردی طبیعت‌سن اوچون قدرت‌جاه
اؤزونو خلقیمیزه کیم دئدی جلاد ائیله
توده‌نین ناله و اشگی سنه گرزحمت اولور
چاره یالنیز بودی لاغیراونا داد ائیله

هرنه‌اکسن بو یقین دیر بیچه‌جکسن ده اونو
ایندی گؤنلون نه‌ده ایسته‌رسه پریزادائیله

** ** **

ائدیم نه‌چاره الاهی کی یار،یاریم اولا
رقیبه تا سبب عز و افتخاریم اولا
فراق یار خزان ائیله‌ییب بهاری منه
مگر او گول اوزو گؤرمک منیم بهاریم اولا
نولور کی،باده‌ء وصلیله مست اولام بیر دم
الیمده تار سر زلف یار تاریم اولا
دئدیم اوره‌کده کی گیزلین سؤزومو دلداره
اومیدوار او بیانیم صلاح کاریم اولا
نولور نگاریم ائده ناز،من نیاز ولی
آیاغینا اوزومو قوماق اختیاریم اولا
نولور کی،جانیمی جانانه ائیله‌یم تقدیم
کی ثبت صفحه‌ی تاریخه یادگاریم اولا
بو شرح حالیمی اشگیمله یازمیشام "صفوت"
کی قبریم اوسته منیم لوحه‌ی مزاریم اولا

** ** **

رضا نظامی ـ رضا نظامی مرحوم محمودنظامی نین اوغلودور ۱۳۲۶ هـ.ق = ۱۲۸۶ شمسی ده ابهرده آنادان اولموشدور .نظامی اورتا تحصیلی قورتاراندان صونرا کسبه (عطارلیقا) وصونرا دواچیلیغا باشلامیش ، صونرا پست وتلگراف وزارتخاناسینا داخل اولموش و ۱۳۴۳ ده امکلی یه (تقاعد) آیریلمیش وتهران دا ساکن اولموشدور .رضا نظامی ایکی دیلده (فارسجا و تورکجه) شعر یازمیش بورادا نمونه‌اوچون تورکی وفارسی شعرلریندن بیرقطعه درج ائدیریک :

یالاندان مسلمان

****

بئله‌بیللن آدین قویدون مسلمان * مسلمان بیرسن اولدون بیرده‌سلمان
بهشتین یاخشی قصری مسکنین دیر * اویئرده‌هرنه‌حوری وارسنین دیر
واریندی چون بیرآزچوخ‌توک چنه‌نده * داخی پوخدورکیچیک بیرعیب سن ده
نه‌ساعت مسجده گئدسن نمازه * گلیر گؤیدن ملک لر پیشوازه !

بیزی آلداتمایوخدور : عنقادین * یاماکدیرفطرتین، پیسدیر نژادین
ایشین عالمده تزویر و ریادیر * وجودوندا صداقت کیمیادیر
ضعیفی سیندیریب سالسان کمنده * اولوبسان ای دغل شیطانه بنده
نه قولون دوز، نه فعلین دوزنه گؤزدوز * کیشی لرتک دانیشمان بیر بوتون سؤز
نه بیللن قوم وقارداش آجدی یاتوخ * ترحمدن وجودوندا نشان یوخ
گره ک اولسون مسلمانده علامت * وجودو مغتنم، نفسی سلامت
اطاعت ائیله سین حقه اوره کدن * فقیره وئرسه پالتاردان چؤره کدن
اذیت ائتمه سین خلق خدایه * یتیمه رحم ائدیب باخسون گدایه
گدانی گؤرسه، یاعاجز دول عورت * گره ک ائتسین الیندن گلسه خدمت
گره ک تشخیص وئرسین راهی چه دن * اوزاق گزسین خیانتدن گنه دن
اوچ اللی توتماسین دنیانی مالی * ییغیب آرتیق ائده وزر وبالی
معاشین ائیله سین تامین قولوندان * گؤزاورتسون اؤزگه نین مفته مالیندا
عبادت ائیله سین حقه الی الله * گئچیرتقصیرینی حق انشاء الله

** ** **

بیاد وطن

درغربتم ملول چو یاد وطن کنم * ازرنج وغصه روی بدشت ودمن کنم
ازاشتیاق صحبت ودیداردوستان * پروانه وار آرزوی سوختن کنم
محزونم ازجدائی ونعلم درآتش است * پنهان چرازمحضر ارباب فن کنم
چون مرغ پرشکسته وخاموش در قفس * ایام خودتباه به بیت الحزن کنم
یکعمر باشکوفه و گل خو گرفته ام * هردم خیال گردش باغ وچمن کنم
قدرچمن زبلبل هجران کشیده پرس * بابیدلان چگونه بیان سخن کنم
گشتم جدازمسکن وازخویش و اقربا * آه وفغان زدست کدام اهرمن کنم
درشهر غربتم بکسی اعتماد نیست * آخرچه بهره ای منازاین زیستن کنم
تهران مراست مسکن وابهرمراوطن * درمانده ام که روبکدام انجمن کنم
دربند آن مباش "نظامی" که روزگار
آرد دمی متارکه باجان و تن کنم

** ** **

علی فطرت ـ علی فطرت ۱۲۶۹ شمسی ده تبریزده روحانی بیرعائله ده آنادان اولموش آتاسی ملا محمدعالم و ادبیاتچی بیرشخص ایدی. علی‌فطرت قدیم مکتب لرده اوخوموش ادبیات درس لرینی ده آتاسیندان آلمیشدیر.
بیرمدت صونرا مطبعه ده مرتبلیق ایشینه گیرمیش وصونرالار مطبعه نی

بوراخیب باشقا ایشلرده ایشله میش وبالاخره ۱۳۰۳ ده تبریز ـ جلفا دمیریولو اداره سینه داخل اولموش و ۲۰ ایل دن آرتیق اورادا چالیشمیشدیر .

۱۹۲۴ ده تبریزده شاعرلر مجلسی قورولدوغو زامان بومجلسین قورو ـ جولاریندان اولموشدور .اونون گنج (جوان) لرین تربیه سینه حصر ائدیلمیش "بوم و بلبل " آدلی کتابچاسی ۱۳۱۱ ده و" دیوان فطرت "آدلی منتخبا ـ تی ۱۳۱۶ دا تبریزده چاپ ائدیلمیشدیر .

علی فطرت ۱۳۲۵ ده تهران حکومتی یئنی دن آذربایجانا حاکم اولاندان صونرا حبسه آلیندیوایکی سنه حبس ده قالدی . ۱۳۲۷ ده حبسدن چیخدی لکن بیرنئچه آی دان صونرا بوغاز کانسریندن وفات ائتدی.

علی فطرت طنز وانتقادی شعرلرینده "باجادان باخان "تخلصونو ایشله دردی .

علی فطرت غزللری،قصیده و وطنی شعرلریله شاعرلرآراسیندا وادبی محفللرده مشهور اولموشدور .بورادا "وطن عشقنده "آدلی شعرینی بیر ده بیر غزلینی درج ائدیریک :

* وطن عشقینده *

منه ناصح بونوعی باشلاما بیهوده افسانه
وطن عشقینده من اوللام بوگون شوریده دیوانه
حقیقی عاشیقم ،یوخ ذره جه عشقیمده نقصانیم
مرامیم چوخ گؤزه ل،عشقیم مقدس،پاک دیرقانیم
قوجامان داغ کیمی محکم دی ثابت عزم وایمانیم
منی سیل حوادث ترپه دممه ز ایندی بیریانه

نه من وامق کیمی عذرادان اؤترو ائیله رم افغان
نه صنعانم اولام ترسا چیخام من توتدوغوم یولدان
نه مجنونم گزه م وحشی لرا پله چؤلده سر گردان
جهاندا نقص عاشیقدیر بیله سرینی بیگانه

منیم یاریم دیاریم دیردا خی بیراؤزگه یاریم یوخ
وطندن غیری عالمده منیم مه رو نگاریم یوخ
وطن مفتونی یم دلده اودور صبروقراریم یوخ
محبت جامینی نوش ائتمیشم پیمانه ـ پیمانه

وطن اوغروندا جان وئرمک منه‌عین سعادتدیر
وطن مهرین اورکده بسله مک فخروشرافت دیر
گؤروررسن اونلاریکی دهرده صاحب شهامت دیر
گیریرلرقانلی‌دعوایه‌وطن عشقنده مردانه

بیزه‌اجدادیمیزدان ارثدیرنا موسیله ،غیرت
بیزه‌غالب گله‌نمه‌ز جنگده عالمده بیر ملت
توتوب‌آفاقی باخسان دقتیله‌بیزدن حریت
باتیب‌بویولدا چوخ عالی هنرصاحبلری قانه

دیلیم‌آذر ،ائلیم‌آذر ،مکانیم آذرستاندیر
اگرمین جانیم‌اولسا هربیری بونا مه‌قربان‌دیر
منه‌بوآذرستان ایندی بالله‌باغ رضواندیر
اگرچه‌دؤنده‌ریب‌ظلمیله‌ظالم‌ایندی نیرانه

رقیبه ای صبا ،مندن یئتیر ،بومطلبی ایندی
سؤیله‌ای بی مروت‌سنده‌نه‌دین ونه آئین دی
هامی یئرده بودیل مستوجب‌تعریف وتحسین دی
جهان نفرت‌اندرسن باشلایان بیهوده بهتانه

بیزهٔ ،بودیل قالیب‌اجدادیمیزدان یادگارآنلا
اباجدا بودیلله ائیله‌ریک‌بیز افتخار آنلا
اگرچه‌مست‌سن اول بیرجه‌ساعت‌هوشیار آنلا
گلیربیرگون سنی"فطرت "چکه‌ر بیل پای‌دیوانه

---

* غـــزل *

صنماسن کیمی بیردلبرزیبا اولمازسن گونایله‌آی داسنه‌حسن ده‌همتا اولمازسن
واردی مینلرجه‌بوگون شوخ پری چهره نگار
لیک سن تک بیریسی شوخ دل آرا اولمازسن
هانسی گلشن ده سنین تک گول اولور عالمده
چشم مستین کیمی هئچ نرگس شهلا اولمازسن

بیر نظر گؤرسه اگر عارض آلین هر کس
بیرده گلشن ده گوله میل تماشا اولماز
آذرستانی جمالین ائله ییب وادی طور
طور سینادا دا هرگز بو تجلا اولماز
طاق ابرولرینه سجده ائده نلر سؤیلر
بو گؤزه للیکده یقین طاق کلیسا اولماز
عاشیقین سالما نظردن دؤلانیم باشینا من
گؤروسن من کیمی بیر عاشیق شیدا اولماز
من مهجوری بوگون زار قویوب هجرانین
هجرینه منده اینان تاب و توانا اولماز
"فطرتا" بو غزل نغزی یئتیر اتمامه
عشق اهلنده بیلیرسن سر و سودا اولماز

==========*

گلین حق نامینا، انسان نامینا
حقیقت نامینا، وجدان نامینا
وطنیمیز عزیز ایران نامینا
هامی سیخ بیرله شک، بیرگه وار اولاق
قارداش سایاق هامی هاوادار اولاق

آردی وار

۷ و ۸ ــ نجی نمره ده دوزه لیش :

۶۵ ــ نجی صحیفه ده ۲۷ ــ نجی مصراع بئله اولمالی دیر :
دیشین تؤکوب، رنگ و روخون سارالدیب

۶۶ ــ نجی صحیفه ده ۲۱ ــ نجی مصراع بئله اولمالی دیر :
اوزون ایل لر سیبیر هارا، من هارا ؟

آئینهٔ سکندر جام جم است بنگر
تا برتو عرضه دارد احوال ملک دارا
حافظ

دوکتور :غلامحسین بیگدیلی

فردوسی "شهنامه"سیله ،نظامی"اسکندرنامه‌سی نین ادبی علاقه‌لری حقینده

****

* ۲ *

فردوسی ایله‌نظامی اثرلرینه‌گلدیکده : داهی فردوسی اؤز اؤلمز شاهنامه‌سینده مقدونیه‌لی اسکندری آنادان اولدوغو گوندن اؤلنه‌قدر ترجمهٔ حالین نظمه‌چکیب ،اسکندره‌بیروطن پرور ایران شاعری باخیمدان یاناشیب ،حقلی اولاراق هئچواقت اونا خوش‌بین اولمایيب ،همیشه اسکندره‌بدبین اولوب اونا کین ونفرت بسلمیشدیر .شاعر اسکندرین غلبه لرینی،قتل وغارتلرینی،عیش وعشرت لرینی غضب و انتقام‌حسرتی‌ایله‌قلمه آلیب ،اونا هئچواقت بیرقهرمان تک باخمایيب نیک بین مناسبت اولما‌میشدیر .

فردوسی اؤزونون شاهنامه‌سینده یوزلرله ایرانلی،تورانلی،یونانلی عرب وباشقا اؤلکه‌لر و خلق لره منسوب اولان قهرمانلاری اوجمله‌دن ده مقدونیه‌لی اسکندرین سیماسینی یارادیب ،نقشینی ترنم ائتمیشدیرکی، صای اعتباری ایله شهنامه قهرمانلاری نین حدیندن آرتیق چوخ اولماسی شاعره اونلار حقینده داها گئنیش وچه‌طرفلی دانیشماقا امکان وئرمه‌میشدیر .بودورکی،فردوسی چالیشمیشدیرکی،شهنامه‌قهرمانلاری او حمله‌دن اسکندر حقینده‌ده‌باجاردیقجا بیغجاموا ختصارلا دانیشسین.لیکن نظامی ده اسکندرنامه قهرمانلارینی صای اعتباری ایله محدوداولمالاری گنجه نابغه‌سینه‌اؤز قهرمانلاری اوجمله‌دن اساس قهرمانی اولان اسکندرحقنده داها گئنیش دانیشماغا ،اونون احوالاتینی ونتیجه‌سینی داها تفصیل ایله بیان ائتمگه امکان وئرمیشدیر .

دیگر بیراساسی فرق بوراسیندادیرکی،نظامی اسکندره فردوسی گؤزو ایله باخمایيب .شاعر چالیشمیشدیرکی،اثری نین قهرمانینی‌سؤزون اصل معناسیندا بیر مثبت قهرمان کیمی ترنم ائتسین،اونو بؤیوک بیر سر‌کرده ،مثل‌سیز متفکرونهایت گؤنده ریلمیش بیرپیغمبرکیمی تقدیم ائده‌بیلسین کی،بوتون بشریتی خوشبختلیقه‌چاغیرماق عزمینده‌دیر .

صوروشولا بیلسرکی،نه اوچون نظامی بیگانه بیرشخص اولان مقدونیه لی اسکندری گؤتوروب اثری نین قهرمانی ائدیب اونون آدینی ابدی له شدیرمیشدی.بو سئوالا هندوستان عالمی شبلی نعمانی گؤزه‌ل بیر جواب وئرمیشدیر.شبلی نعمانی یه گؤره نظامی دؤوروندهآرتیق یئنیبیرحماسی اثرینی بیرحماسی داستانین یارانیب اورتایا چیخماسی ضرورتی حس اولونوردو.زامان اؤزو بونو طلب ودیکته ائدیردی.فردوسی دن صونرا بوایشین عهده‌سیندن گلمک اوچون نظامی هامیدان یارارلی ایدی.بودور کی،شاعر بووظیفه‌نی بؤیونونا گؤتورور.... آنجاق اثرین قهرمانی نین کیم اولماسی گنحه اوستادینی چوخ دوشوندوردو.او،عرب وفارس و تورک قهرمانلاری حقینده سؤیله‌نیلمیش فکیرلری تکرارائتمه‌سین دئیه یئنی و اوریژینال بیراثر یاراتماق اوچون یئنی بیرقهرمان آختاریردی. نهایت شرق و غربده اؤز سرکرده‌لیک شهرتی ایله تانیلان اسکندری بو ایشه مناسب بیلمیشدی.

دوغرودانداً نظامی اسکندرنامه‌نی نظمه‌چکمک ایسته‌دیگی واخت تخمین ۲۰۰ ایل شهنامه‌نین یازیلماسیندان گئچیردی.بو ایللرده‌زامان ومکان شرایط هرشئیی دگیشدیریب،تکامل وترقی یه‌دوغرو سوق ائتدیریر میشدی.ادبیات،دیل و مدنیت انکشاف ائدیب،یئنی فکر،یئنی مطلب، یئنی سؤز،یئنی اثرین میدانا گلمه‌سی طلب اولونوردو.شاعرلرویازیچی لاردان یئنی قهرمانلار صورتی یاراتماق،یئنی فورمالی و مضمونلواثرلر اورتایا چیخارماق گؤزله‌نیلیردی.بودورکی،داهی نظامی ده زامانین بو قانونو طلب‌لرینی دویاراق،اؤزونو شرق پوئزیاسی نین اصل وحقیقی وارثی بیله‌رهک یئنی "شهنامه" صایلان اؤز"اسکندرنامه"سینی یاراتدی.

مقدونیه‌سرکرده‌سی مشهوراسکندری ده بواثرین اصل قهرمانی سئچدی. نظامی نین یاراتدیغی اسکندر اوبرازی تمامیله تاریخی اسکندردن فرقلی دیر و نظامی طبعی نین،ذهنی نین و آرزوسونون یاراتدیغی بیر اسکندردیر.شاعرین ذهنی نین محصولودور.

بیرده‌کی،نظامی نین اسکندری اثری نین مثبت قهرمانی سئچمکدن مقصدی هئچ ده‌تاریخی اسکندره‌برائت قازاندیرماق ویاخودتاریخی ساختالاشدیرماق اولمامیشدیر.شاعربدیعی اثریاراتمیش وبورادا حقیقی وتاریخی اسکندرله،نظامی نین یاراتدیغی قهرمان اسکندرصورتینده‌عینیت اولمامیشدیر.تاریخی اسکندرباشقانظامی نین ابدی له‌شدیریکی اسکندرصورتی تمامیله‌باشقاسیمالاردیر.شاعرتاریخ یوخ بدیعی اثرومنظوم رومان

یازدیغینا گؤره ایستدیگی کیمی حرکت ائتمیشدیر وبوتون بشرسئوه‌ر و انسان پرور شاعرلرکیمی عدالت‌لی وجدانلی ورحم‌دل وهرطرفلی انکشاف ائتمیش بیرحکمدارین صورتینی تصویروترنم ائتمگه چالیشمیشدی.

بوتون بونلارلا برابر اعتراف ائتمه‌لییک کی،هئچواخت "اسکندرنامه" شرق ده "شاهنامه" قده‌ر گئنیش خلق کوتله‌لری آراسیندا شهرت و رغبت قازانمامیش وهامی نین اوره‌گینه یاتمامیشدیر.

فردوسی "شاهنامه"سی نین مزیتی اونون خلق طرفیندن آلقیشلانما-سیندا ،بگه‌نیلمه‌سینده و اوخونولماسیندادیر.وبونون اساسی وباشلیجا سببی ده بودورکی،بورادا فردوسی ملی قهرمانلاردان،ملی استقلالیت و حاکمیت اوغروندا گئده‌ن مبارزه‌لردن،وطن وخلق یولوندا گؤسته‌ریلن قهرمانلیق و ایگیدلیک لردن آنادیلی وملی عادت و عنعنه‌لری دیریلتمک اوغروندا آپاریلان مبارزه‌لردن اؤزخلقی نین تاپدالاندیغی حقوق ومن-لیک و تاریخینی دیریلتمک ده‌غصبکارلارا قارشی اؤلوم-دیریم مبارزه سینده‌ن و بوکیمی وطن پرورلیک مُتیولری ایله سس له‌شن حادثه‌لردن سؤز آچمیشدیر.او،بیگانه‌یه کیم اولورسا اولسون حقارت ،نفرت ،خفت وانتقام گؤزوایله باخمیشدیر.حالبوکی نظامی"اسکندرنامه"سینده بیرنئچه نفرین اؤزوده اجنبی اولان صورتلرین سیماسینی ترنم ائیلسه نوشابه‌دن باشقا اثر باشدان باشا اجنبی لرین فعالیتنه‌حصر ائدیلمیشدیر.

نظامی "اسکندرنامه"سی نین مزیت‌لری اوندادیرکی،نظامی بوحماسی و اپیک اثرده ده فلسفی ،علمی،اجتماعی،اخلاقی و بشری وحتی بزمی‌مسئله لره صون درجه‌دقت واهمیت وئرمیشدیر.صلح و حرب ،اجتماعی عدالته‌انسان پرورلیک وبیرچوخ بوکیمی حیاتی مسئله‌لرحقینده قلم‌چالمیش وفکرسؤیله-میشدیر.حالبوکی فردوسی شهنامه‌سینده بوکیمی مطلب ومسئله‌لر هئچواخت نظامی "اسکندرنامه"سینده اولدوغو قده‌ر درین ،علمی،مکمل و گئنیش ایضاح ائدیلمه‌میشدیر.

نظامی اثری نین ایده‌سینه دقت یئتیره‌ک :

نظامی نین انسان پرورلیک وعدالت سئوه‌رلیگی،ایده‌آل بیرحکمدار آرزولاماغی بواثرده چوخ بارز صورتده اؤزونو گؤسته‌رمیشدیر.شاعر اساس قهرمانی نین اوبرازین دا اؤز مقدس ایسته‌ک و آرزولارینی ترنم ائتمیشدیر.شاعراؤز قهرمانی نین خلقه آرخالانان عدالتلی بیرحکمدار میدانا چیخارماق،انسانلار طالعی یارده‌ده دوشونمک .بوتون نظامی

یارادیجیلیغی نین باشلیجا مسئله‌سی اولموشدور. بودورکی، نظامی جدی آختاریشلاردان صونرا دونیا شهرتی قازانمیش مقدونیه‌لی اسکندری بو آرزو ائتدیگی ایده‌آل حکمدارآدی ایله تقدیم ائتمک قرارینا گلمیشدی. آخی اسکندرین تاریخی شهرتینده‌ن باشقا قرآن دا داآدی چکیلیر (۱۸- نجی سوره) و اونون حقینده مثبت ملاحظه یورودولور. شایدنظامی شرق مسلمان دونیاسینی اسکندرله باغلاماق اوچون اونون قرآن داتعریف له- نمه‌سی مسئله‌سینه دقت یئتیریب، اونو نظرده توتدوغو قهرمان کیمی تقدیم ائتمگه چالیشمیشدیر. اؤز مترقی ایده‌یالارینی مقدونیه حکمداری آدینا حصر ائتمیشدیر. بیرده‌کی، مشهور فرانسیز یازیچیسی لوئی آراگون دئمیشکن، نظامی اؤز قهرمانینی اوناگؤره‌ده تاریخی بیرشخصیت گؤتور- موشدورکی، کئچمیشه استناد ائده‌رک ایندی و گله‌جک اوچون اؤزمترقی فکر و ایده‌یالارینی داها سربست صورتده افاده ائده بیلسین.

نظامی اسکندری اؤز قارشیسیندا عدالت پرور اولماق، ظلمکاری محو ائتمک، ازیلن لرین حدود و حقوقونوبرپا ائتمک، عموم بشری بیربرابر لیک یاراتماق کیمی شرفلی و چتین بیروظیفه قویور. او محاربه‌لری ده صلح خاطرینه، عدالت وبرابرلیک نامینا ظالمین محو اولماسی مظلومون دینج و فراوان یاشاماسی نامینا آپاریر. او، بوتون یئر اوزونده خوش بخت حیات قورماق مقصدی ایله، فعالیت ائدیر. خلاصکار رولونواوینویور.

شاعر اؤز اساس قهرمانی اولان اسکندردن واوندان صونرا گله‌ن بوتو حکمدارلاردان طلب ائدیرکی، اصل حکمدار، ایده‌آل بیر سرکرده آشاغیدا آدلارینی چکدیگیمیز صفت‌لره مالک اولمالیدیر:

هرشئی دن اول اؤزو حقیقی معنی ده انسان اولوب کوکسوسونده بشر حالینا یانان، انسان خوشبختلیگی اوچون چیرپینان بیر اورەک اولسون، وانسانلارین قیمتینی اونلارین لیاقتی وامگی مقداری ایله اولچسون. زحمتەهرشئی دن آرتیق دقت یتیریب امک انسان شخصیتی اؤلچوسونون- معیاری اولسون. هامی نین خوشبخت اولماسی مسئله‌سینی قارشیسیندا اساس وظیفه‌کیمی قویسون. بوتون شدلیقلارا شریک اولدوقوحالدا کیمسه نین بدبختلیگینه سئوینمه‌سین. کرم وسخاوت صاحبی اولسون وبیلسین کی دونیا ثروتی ایله دونیا داقالاجاقدیر. بودورکی، اولا ثروت الده ائتمکدن اؤترو نالایق واسطه ویوللاردان استفاده ائتمه‌سین. الده ائتدیگی ثروتی ده‌توراقدا باسدیرماق وبیربوجاقدا نیغیب خزینه آدی ایله محبوس ائتمک

عوضینه ایشله‌تسین و محتاج انسانلارا پایلاسین اونلاری احتیاج‌وفلاکتدن قورتارسین .انسانلارین طالعی ایله‌علاقه‌دار بیراولچو گؤتورمک ایسته‌ـ دیکده‌اونو عدالت‌ترازوسیندا اولچوب بیچسین هئچ زامان وجدان وانصاف چرچیوه‌سیندن کناره چیخماسین.مقصرلره‌قارشی اوز غیظ و غضبینی‌اودماقا اوزاراده و غضب‌لرینی کنترل ائتمگ اقتدارینا مالک اولسون.سرکرده‌ـ لیک وظیفه‌سینی عهده‌سینه‌گؤتوره‌رکن،ایگید ،جسور ،شهامتلی،رشیدوقهرمان اولسون .مجلس ده‌آزدانیشان وچوخ ائشیده‌ن اولوب شنلیک و خوشبختلیک لر اوز وئردیگی حالدا اؤزوندن چیخماسین.فلاکت وبدبختلیک لر اوز وئردیگی تقدیرذه اؤزونو ایتیرمه‌سین .مغلوب خلق لر وملت‌لرله‌شرافت انصاف مردلیک وعدالت‌له‌رفتار ائتسین.کوتله‌وی قیرقینلاردان امتناع ائتسین .چتین حادثه‌لر اوز وئردیگی تقدیرده قوجالارین تجربه‌سیندن و گنج لرین قدرتیندن باجاردیقلا استفاده ائتسین واونلارجا بو کیمی مثبت وشرفلی صفتلره مالک اولسون.باخ بونلاردیر نظامی نین اؤز اساس قهرمانـ لیندان ائتدیگی طلب‌لر واونون "اسکندرنامه"سی نین اساس ایده‌سی و بدیعی مضمونو .

نظامی یه‌گؤره دونیانی آنجاق عدالت ،ناموس،انصاف ووجدانلا اداره ائتمک ممکندور .شاعرین یاراتدیقی اسکندرین ده‌بیراوقده‌ر غلبه‌لرچالماـ سی نین بؤیوک بؤیوک ناائلیت‌لری نین،گئنیش کوتله‌لر طرفیندن سؤیلمهـ سی نین ده اساس رمزی و سببی محض بوصفتلره مالک اولماسیناگؤره‌دیر . یوخسا هر یئرینده‌ن دوران سورکرده اسکندرا ولا بیلمز .شاعرین اؤزودئمیشکن

سکندربانصاف نام آوراست وگرنی،زماهریک اسکندراست

نظامی "اسکندرنامه"سینده‌اخلاق مسئله‌سینه‌گلدیکده حتی عالم‌لرین بیرچوخو حقلی اولاراق اثرین ایکینجی حصه‌سینی"اقبالنامه"نی بیر تربیه ـ وی اثرکیمی قیمت‌له‌ندیریب ،اونوبیرنوع"سرلر خزینه سینه"بنزه‌تمیش لر.دوغروداندا بواثرده‌اجتماعی ـ سیاسی و اخلاقی مسئله‌لره‌عایدسایسیز حساب‌سیز گؤزه‌ل فکیرلروار دیر .صداقتلی اولماق،خیرخواهلیق وعصمت سئوه‌رلی لیک،قایغی کشلیک ،تواضعکارلیق علمه‌وصنعته‌قیمت وئرمک ،ساده زحمتکش انسانلارا قایغی کش اولماق واونلارجا بوکیمی تمیزانسانلارا خاص اولان صفتلر تبلیغ ائدیلیر .اثرده‌محبت‌آنلایشی داها گئنیش مقیاسدا ترنم‌ائدیلیب‌عموم بشری بیرمحبت‌سجیه‌سی آلمیش اولور .

عینی حالدا انسانلاری شرقوه‌لرایله‌مبارزه‌یه ،طمعکارلیقدان وحریص

ـ لیگدن چکنمه‌گه ،عیش وعشرت دوشگونو اولما ما قا تشویق ائدیر .شاعر بیرچوخ بوکیمی اخلاقی وتربیه‌وی فکیرلر یوروتمک له‌انسانلارین تربیه له‌ندیرمه‌سینه‌درین دقت یئتیرمیشدیر .

نظامی اخلاق لا امکی اؤزونه پئشه‌ائده‌ن انسانین گله‌جک خوشبخت لیگینه نیک بین دیر .یارانا جاق بئله‌بیرجمعیتین تام سعادتینه‌اینا ـ نیر .بوایش‌لرده عقل وتدبیر مسئله‌لری نین اوینا دیقی مهم رولونا اشاره ائدیر .

بیلدیگیمیز کیمی فردوسی اؤز"شهنامه"سینده شاه‌پرستلیک مسئله سینه خصوصی اهمیت وئر میش .شاعربومسئله‌نی اثرین اساس‌آپاریجی خط لری نین بیری کیمی ترنم‌ائدیب .آلوولوشاه‌پرست‌لردن بیری اولاراق اوره‌کدن بئله ـ **چه فرمان یزدان چه فرمان شاه** ـ دئمیشدیر .شاه‌پرست لیگی وطن پرستلیک قده‌ر علوی له‌شدیریب تبلیغ ائتمیشدیر .نظامی ایسه یوکسک وطن پرست اولا ـ اولا شاه‌پرست اولما میشدیر .او ،بو حقده‌افراط حس‌لره یول وئرمه‌ییب فردوسی دن تمامیله فرقلی اولموشدور .نظامی‌نین مزیت و خصوصیتی اوندا دیرکی،حدیندن آرتیق بشر سئوه‌ر و انسان پرور اولموشدور .او ،خلقی،کوتله‌نی،هامینی سئومیشدیر .فردپرستلیگه یول وئرمه‌میشدیر .هامینی سئوه‌ر اولموشدور .

فردوسی "شهنامه"سینده اسکندره حصر ائدیلمیش حصه‌ده‌هله‌اسلامیتده‌ن قاباقکی بیرپارا اساطیر، و افسانه‌لر گئنیش صورتده اؤزعکسینی تاپیر .آنجاق نظامی"اسکندرنامه"سینده‌اساطیر ،افسانه لردن ثاوز صورتده ایزلر گؤرونور .

***

هر ایکی اثرده بیرسیرا فورما ومضمون یاخینلیقلارینا دقت یئتیرک :

هرایکی اثرده دوغرودور فورما و مضمون اعتباری ایله‌بیرسیرا اوخشایش ـ لاردا واردیرکی،ائله بونلار بعضی ادبیاتشناس عالملری نین چاشماسینا سبب اولموشدور .آنجاق بوعالملر بیلمه‌دیرلر کی،بوکیمی فورمال وظاهری اوخشایشلاری بوتون اثرلرده تاپماق اولار .بیرده‌کی معین تاریخی‌حادثه‌نی هرایکی شاعر قلمه‌آلمیشلار .مادام کی،موضوعلار آراسیندا یاخینلیق وار اثرلرده‌کی‌معین بنزه‌ریشلرین ده میدانا چیخماسی طبیعی وقانونی بیر حادثه معلوم فاکت دیرکی،اوچونجو دارا اسکندرده‌ن اوده‌نیلمه‌میش بیر نئچه ایلین خراجینی طلب ائلیین ده اسکندر دارانین ائلچی سی نه

سؤیله میشدیر : گئت دارایا سؤیله کی،قیزیل یومورتلایان طویوق اؤلموش دور .بوتاریخی بیرحادثه دیروهرایکی شاعرین بومسئله دقتینی جلب ائتمیشدیر .واونلاردان قاباقکی لارین دقتلرینی جلب ائتمیشدیر .

فردوسی ائلچی یه خطابا بواحوالاتی بئله قلمه آلمیشدیر :

بدو گفت رو پیش دارا بگوی — که از باژ ماشد کنون رنگ وبوی
که مرغی که زرین همی خایه کرد — بمرد و سر باژ بیمایه کرد

نظامی ایسه همین بوحادثه نی بئله نظمه چکیر :

براو بانگ زد شهریار دلیر — که نتوان شد غارت ازتند شیر
زمانه دگر گونه آئین نهاد — شدآن مرغ کو خایه زرین نهاد

بورادا عینی مطلب نظمه چکیلمیش اولسادا گؤروندویو کیمی شعریت ذوق،سلیقه ،افاده طرزی تمامیله باشقادیر .

یاخود اسکندرین وصیتنه اساسا اونو چلپاق باسدیرمالی ایدیلار .هر ایکی شاعربومطلبه اؤز اثرینده اشاره ائتمیشدیرلر .

فردوسی :

برهنه چو زاید زمادر کسی — نباید که نازد بپوشش بسی

نظامی :

زمادر برهنه رسیدم فراز — برهنه بخاکم سپارند باز

یوخاریدا گؤسترديگیمیز مصراعلارین معنا ومضمونو بیراولسادا اولاً بو تاریخی بیرحادثه دیر .اسکندرین وصیتی نین بیرحصه سی دیرکی،هرایکی شعر قلمینه آلمیشلار .دیگر طرفدن ده بومصراعلارین دا شعریت وافاده طرزلری تمامیله باشقادیر .بورادان دئمک لازیمدیرکی،هم فردوسی هم ده نظامی اسکندرین اؤز سؤزونو تکرار ائتمیشلر .یوخسا سؤز تکحه فردوسی نین ویا باشقاسی نین دگیل اصلینده ایسه اسکندرین سؤزو اولمو- شدور .

ایندی هرایکی اثرده اولان دیگربیراحوالاتا دقت یئتیره ک .یئنه ده آیدین مسئله وتاریخی بیرفاکت دیرکی،دارا سوء قصده معروض قالیب یارا- لاندیغی زمان اؤلوم قاباقی اسکندر شخصا اونون باشی نین اوستونه گلمیش، اونون صون سؤزلرینی داها دوغروسو وصیتینی دینله میش، اونا قاتللری نین جزالاندیریلماسینی وعده سینی وبیرسیرا دیگروعده لروئر - میشدیر .

هر ایکی شاعر بورومانتیک تراژدیک حادثه نی اؤز استعداد ،تاثرات الهام و باجاریقلاری نین ذروه سی ایله نظمه چکمیشلر .بورادا نه تکرار

نه تقلید نه نظیره بازلیق اولا بیلر .هر ایکی پارچانی بی غرض وعالمانه بیر وجدانلا تحلیل ائده ن شبلی نعمانی سؤیلویور : بوفاجعه حقیـــنده فردوسی طرفیندن سؤیله نیلن سؤزلر عبرت آمیز ،کدرلی وتاثیرلی اولسادا نظامی بوفاجعه لی صحنه نی تصویر ائتمکده اعجاز ائتمیش،مثلی،نظـیری گؤرونمه میش بیرصنعتکارلیق ذروه سنه یوکسلمیشدیر .آنجاق بوهئچ ده او دئمک دگیلدیرکی نظامی فردوسی دن قدرتلی اولموشدور .فقط بو اونـــو گؤسته ریرکی،بو پارچا نظامی طرفیندن داها توتارلی نظمه چکیلمیشدیر

اسکندرین دارا نین قیزی روشنکله ائولهنمه سی مسئله سی تاریخی فاکت دیر .فردوسی "شهنامه سینده اسکندر روشنک له ائولندیگده ن صونرا عمومی عفو فرمانی وئریر .روشنکین آناسی دلارای دا مصلحت روزگـــار خاطرینه ایرانین کبارلارینی وسرکرده لرینی اسکندره باش اگیب ،تسلیم اولماقا چاغیریر و بو نونلادا مسئله بیتیر .لیکن نظامی بواجبـــاری ازدواجدان سیاسی بیرنتیجه الده ائتمیش اولور .بو معناداکی،روشنک اسکندره ارمغان گئتمه گه راضی اولماق عوضینده ایران اؤلکه سینـــی اؤز کبینینه سالماقی طلب ائدیر وسؤزون اصلیده عقیللی قیز اؤزونـــو غصبکارین احتراصینا قربان وئرمک له وطنینی نجات وئرمک دیله ییر .

اسکندر ده بوایشی گؤرور :

در آن بیعت از بهر تمکین او بملک عجم بست کابین او

باخین عینی بیرحادثه نی واحد بیرمسئله نی ده ترنم ائتمک ده هر ایکی اثرده نه بؤیوک و مهم فرق و دگیشیک لیک واردیر .

اسکندرین ایلچی صفتی ایله دشمنین یانینا گئتمه سی،اونونلاشخصا گؤروشوب ،مکالمه ائتمه سی،مخالف طرفین قوه وقدرت وسلاح وساینی تخمینا اؤگره نمه سی اونون روحیه وباجاراق سویه سینده دقت یئتیرمه سی هر ایکی اثرده ترنم ائدیلیر .یئنه ده نظامی ایله فردوسی نین تفاوتی بوندا دیر کی،فردوسی اؤز اسکندرینی دارا و صونرا اندلس حکمداری قیدا ئه حضورونا آپارمیشدیرسا ،نظامی اونو فردوسی نین وباشقالاری نین قیدا ـ فه سی عوضینه آذربایجان حکمداری نوشابه نین حضورونا آپاریرآذربا ـ یجانین دا آدینی حادثه لره قاتماقلا،او اوزمان میلاددان تخمینا ۳۲۵ ایل قاباق آذربایجان دا اولان مدرک و بؤیوک بیردولت خادمی، اوزاق گؤره ن وسیاستمدار وصون درجه عقیللی بیر قادین حکمدارین صورتینی یارادیر .آیا بوکیمی یئنی لیگه تکرارچیلیق دئمک ان آزی عدالتسیزلیک دگیلدیر ؟

ایندی بیرقده‌ر "شهنامه" و "اسکندرنامه" ده‌کی تضادلارا دقت یئتیره‌ک :

اگر فردوسی "شهنامه‌سینده باج وخراج آلماق مقصدی ایله یونانستانا قوشون چکه‌ن ایران پادشاهی اوچونجو دارا اولوب ،تعرض وهجوم ایران اوردولاری طرفیندن باشلانمیشدیرسا ،نظامی "اسکندرنامه" سینده اسکندر و میرکی،گویا خلاصکارلیق عزمی ومقصدی ایله غرب دن شرقه طرف قوشون چکمیش" اوز تاریخی رسالتینی" یئرینه یئتیرمک ایسته میشدیر .گویا او مصرلی لرین زنجی لرین باسقینیندان آزاددئمک مقصدی ایله مصری اشغال ائتمیش ،تجاوزکار زنجی لره دیوان توتموشدور .صونرادا بوتون دونیادا عدالت برپاائتمک اوغروندا نئجه دئیرلر بیرنوع جهاد ائتمیشدیر .یعنی اگر فردوسی "شهنامه" سینده تاریخده اولدوقو کیمی ایران لا یونان آراسیندا گئده‌ن محاربه‌نین گئدیشینده اسکندرمصری اشغال ائتمک مجبوریتینده اولوب اورانی استیلا ائتمیشدیرسه ،نظامی نین منظوم رومانیندا گؤره اسکندرمصره نجات وئرمیش و اونو زنجی لرین تسلطونده‌ن خارج ائتمیشدیر .یعنی نظامی اسکندری اشغالچی یوخ خلاصکارنقشینی ایفا ائتمیشدیر ،وخلاصکارلیقی تشویق ائتمیشدیر .

اگر فردوسی اسکندر قوشونلارینی دنیز واسطه‌سی ایله مصره آپاریب دیرسا ،بودفعه نظامی تاریخ ده اولدوقو کیمی حرکت ائدیب یونان قوشونلارینی قورودان وآرالیق دنیزی نین شرق ساحلی بؤیو وسینا یاریم آداسیندان مصره آپاریب چیخارمیشدیر .یعنی فردوسی نی هئچ زامان تکرار ائتمه میشدیر .

اگر فردوسی "شهنامه" سینده ایران لا یونان محاربه‌لری بیرنئچه مرحله ده وچوخ گئنیش تفصیلات لا وئریلمیشدیرسه نظامی "اسکندرنامه" ده بو مرحله‌لری اختصار ائدیب آنجاق ایرانین اوز توراقلاریندا بیرجه دفعه ایکی دشمن قوشونلارین اوز به اوز گتیریب وروشمالارینی ترنم ائدیب و دویوش میدانینی گئنیش تصویر ائتمیشدیر .

اگر فردوسی "شهنامه" سینده دارانین قتله یئتیریلمه‌سینده هئچ بیر خارجی عاملین تحریکاتی و الی اولمامیشدیرسا ،وجاوسیار ایله ماهیارا اوز طرف لرینده‌ن خام خیال لارااو یازاق بوخیانته ال آتیب جنایتی حیاتا گئچیرمیشدیرسه ،نظامی "اسکندرنامه" سینده تشبث‌کار واصل محرک وجاوسیار ایله ماهیاری دارانین قتله یئتیرمه‌سینه یونلده‌ن اسکندرا ولموش دور .دئمه‌لی نظامی بوتون ایشلرده تشبث وابتکاری اوزقهرمانی نین

الینه وئریروا ونو حادثه لرین گئدیشینده کناردا قویمور.

فردوسی بوتون وارلیقی ایله اسلام‌دان اولکی ایرانین آئین، مراسم، مذهب وبوتون عادت وعنعنه لری نین دیریلمه‌سی نین طرفداری دیر. او زردشت دینینه، آتش پرستلیک آئینینه اؤز وارلیقی ایله باغلیدیر ۶۰ مین بیت لیک شهنامه نین اثله بیر فصلی یوخدور کی، فردوسی آتش پرست لیگین احیاسی حقینده اؤز فکرینی، اؤز آرزوسونو بیلدیرمه میش اولسون آنحاق نظامی زردشت دینی وآتش پرست لیگ آئینینه اعتناسیزدیر. حتی اونا نفرت بسله‌یبر. زردشت دینی نین محوی، دینی سجیه ده یاناناتشین ابدی سونمه‌سی طرفداری دیر.

فردوسی بوتون "شهنامه" بویو هریئرده عرب لره بخصوص تورک لره بیر نوع حقارت نظری ایله باخیب، اونلار ی داغما منفی پلان دا گؤروب، حق لرینده یاراماز و بیرطرفلی ملاحظه لریورو تموشدور. مثلا اثله بحث ائتدیگیمیز اسکندر حقینده فردوسی تورک خلق لرینی ویا تورک عسکرلری نین روللارینی تمامیله اونودموشدور. او اسکندر قوشونلاری نین ترکیبی نی آنجاق روم (یونان)، مصر، ایران، عرب و هند قوشونلاریندان عبارت اولدوقلارینی سؤیله میشدیر. حالبوکی، داهی گنجه اوستادی بو جهتدن ده بؤیوک فردوسی ایله راضیلاشمامیش اؤز "اسکندرنامه" اثرینده تورک خلق لری نین مدنیتینه، فعالیتینه ولیاقتینه گئنیش یئر وئرمیش، بخصوص تورک جنگاورلری نین رشادت و ایگیدلیک لرینی دؤنه‌ـ دؤنه ترنم ائتمیش نوشابه و "نیست اندرجهان" کیمی قادین قهرمانلاری صورتینی یاراتمیش دیر. واراضی اعتباریله ده او زامان کی تورک لرین گئنیش بیر اراضی یه مالک اولدوقلارینی سؤیله میشدیر:

زکوه خزر تا به دریای چین سراسر همه ترک بینم زمین

دئیه، اؤز خلقی نین گئنیش بیر اراضی ده یاشادیقلارینی، بیلدیرمیشدیر.

دیگر اساسلی بیرفرق بحث ائتدیگیمیز بوایکی مثل سیز متنوی آراسیندا بوندان عبارتدیر کی، قید ائتدیگیمیز کیمی فردوسی‌نی نظامی نین عکسینه حقلی اولاراق اسکندره نفرت بسله‌یبر. فصل بویو دفعه لرله اونا اؤز کین و کدورتینی گؤسته رمیش، اونو بدگمان، مستبد، اهریمن، حیله‌گر، قادین و عیاشلیق دوشگونو وسایر آدلاندیریر. چونکی او تاریخ یازیر، وضعیتی و احوالاتی اولدوقو کیمی قلمه آلیر. آقا، آق و قارا یا قارا سؤیلویور.

بئله‌کی سؤیله‌ییور :

هیونی ز کرمان در آمد دوان بنزدیک اسکندر بد گمان

*

بر او بر بخواندند بس نامه‌را چو پیغام آن شاه خودکامه را

*

همی رای تو برترین گشتن است نهان تو چون رنگ اهریمن است

*

بگیتی همه تخم زفتی مکار بترس از گزند بد روزگار

*

چنان شد که او شب نخفتی بسی بیا میختی شاد با هر کسی
بکار زنان تیز بودی سرش همی نرم جائی بجستی برش

وبیر چوخ بو کیمی نفرت وکین له دولو بیت‌لر ایله اسکندری سجیه ـ له‌ندیریر .حالبوکی ،نظامی اؤز اسکندرینی ایده‌آل بیرحکمدار ، درین بیرفیلسوف ،رشید و عدالتلی بیرسرکرده کیمی تقدیم ائدیب اونو مثبت بیرقهرمان کیمی ترنم ائتمیشدیر .چونکی او رومان یازماق ایسته‌میش ، مثبت بیرسیما یاراتماقا چالیشمیش ،عدالتلی بیرحکمدارترنم‌ائتمیشدیر .

بودورکی نظامی ایسه اؤز اسکندرینی هم قهرمان بیرسرکرده ، هم متفکر بیرفیلسوف ،همده گؤندهریلمیش بیر پیغمبر کیمی ترنم‌ائدیر .

گروهیش خوانند صاحب سریر ولایت‌ستان بلکه آفاق گیر
گروهی ز دیوان دستور او بحکمت نوشتند منمشور او
گروهی ز پاکی و دین پروری پذیره شدندش به پیغمبری
من از هرسه دانه که‌دانا فشاند درختی برومند خواهم نشاند

** ** **

حضرت محمّد(ص) ین اؤگودلری

لَافَقْرَ اَشَدُّ مِنَ الْجَهْلِ وَلامالَ اَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ وَلاوَحْدَةَ اَوْحَشُ مِنَ الْعُجْبِ وَلاحَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلْقِ وَلاعِبادَةَ مِثْلُ التَّفَكُّرِ.

بیلمزلیکدن قاتی یوخسوللوق، وعقلدن فایدالی مال، واؤزونو بگنمکدن قورخولی تکلیک ویاخشی خویلولوق کیمی شرف و دوشونمک کیمی عبادت یوخدور

لایَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتّاتٌ

یالانچی بهشته گئتمز.

لایَرْحَمُ اللّهُ مَنْ لایَرْحَمُ النّاسَ

خلقه رحم ائتمه ین کیمسه یه تانری رحم ائتمز.

لایَشْكُرُ اللّهُ مَنْ لایَشْكُرُ النّاسَ

خلقه شکر ائتمه ین تانری یا شکر ائتمز.

لایُقْبَلُ الایمانُ بِلاعَمَلٍ وَلاعَمَلٌ بِلاایمانٍ

عملسیز ایمان، و ایمانسیز عمل قبول اولماز.

ماكانَتْ فَرَحَةٌ اِلّا تَبَعَتْها تَرَحَةٌ

هئچ بیر خوشلوق یوخدورکی دالیسیندان غم اولماسین.

ماعُبِدَ اللّهُ بِشَيْءٍ اَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِي الدّينِ

دینده بیلیکلی اولماقدان هئچ بیر عبادت یوخاری دگیلدیر.

ماقَلَّ وَكَفى خَيْرٌ مِمّا كَثُرَ وَاَلْهى

یئتیشن آز، مغرور ائدن چوخدان یئی دیر.

ماعَمَلٌ اَفْضَلُ مِنْ اِشْباعِ كَبِدٍ جائِعٍ

هئچ بیر ایش آجی دویورماقدان یاخشی دگیل.

ما رُزِقَ الْعَبْدُ رِزْقاً اَوْسَعَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّبْرِ

کیمسه یه صبردن بول روزی وئریلمه میشدیر.

ماانْزَلَ اللّهُ مِنْ داءٍ اِلّا اَنْزَلَ لَهُ شِفاءً

تانری درمانیسی وئرمه دیگی خسته لیگی وئرمه میشدیر.

ماعالَ مَنِ اقْتَصَدَ

اورتانی توتان یوخسول اولماز.

ماأَحْسَنَ الْقَصْدَ فِي الْغِنى، ماأَحْسَنَ الْقَصْدَ فِي الْفَقْرِ وَاَحْسَنَ الْقَصْدَ فِي الْعِبادَةِ: نه یاخشیدیر اعتدال زنگینلیکده، یوخسوللوقدا، وعبادتده.

ترجمه ائدن: ج. هیئت

م.ع. فرزانه

آنا دیلیمیز و ملی وارلیغیمیز اوغروندا خاطره‌لر

(۶)

مدرسه دن خاطره‌لرین ادامه‌سی

****

سرپرست ایله صون دفعه سؤز آتیشما سیندان صونرا ،بیرگون ایکی درسین آراسی استراحتده ،اوشاقلارین هامیسینی سالونا چاغیردیلار. قاباخلاربئله چاغیریشلار ،خصوصیله آخشام‌طرفی درسلرقورتاراندان صونرا، گاهدان اولوردو .بئلنچی چاغیریشلاردا ،بعضادانشسرانین رئیسی وبعضاده معلم‌لردن بیری دانیشاردیلار .دانیشیقلاربیرچوخ وقت "تربیتی"وآرابیر ده "علمی"مسئله‌لرحقنده‌اولوردو .اما ایکینجی ایل،شهریورحادثه‌سی نین باش وئرمه‌سی واوضاعین قاریشیق ـ قوروشوق اولدوغوندان،بودانیشیقلار دا پیغیشیلمیشدی.بونا گؤره ده ،بوچاغیریش،اؤزوده درس آراسیندا سابقه سیز ایدی.سالوندا ئیربه‌یئر اوتوروب گؤزوموزو اؤز به اؤز قاپی یا تیکدیک .فکیرله‌شیردیک کی،اولا بیلسین ایندی رئیس یا بیرآیریسی گلیب "اخلاقیات "دئیه‌جک .هله‌گؤزوموز یولدا ایدی کی،قاپی آچیلدی،قاباخدا دانشسرانین رئیسی ،اونون آردینجا دا ایگیرمی ـ ایگیرمی بئش یاشیندا بیرجوان آدام قولتوغوندا ایکی ـ اوچ بوکولو روزنامه ایچری گیردی‌لر .اوشاقلاردان بیرچوخوتازا گله‌ن آدامی تانیمیردیلار ،اما من و شاید ده اوشاقلارین بیرنئچه‌سی اونو تانییردیق .بوجوان آدام اسرافیل آدیندا اوتایلی مهاجرلردن بیری ایدی.اسرافیل عائله‌سی‌ایله تبریزه گله‌ندن صونرا ،درس اوخوماغا امکان تاپا بیلمه‌دیگی اوچون اویاندا بویاندا ایشلردی.من بیرچوخ وقتلر ،مدرسه‌یه گئده‌نده اونو عجله‌لی آددیملارلا هارایا ایسه یورودوگونو گؤره‌ر و اونون بوسیاق یول گئتمه سینی،اؤز یانیمدا ،اونون اولدوقجا عصبانی و وضعیتدن ناراضی‌اولدوغو‌نا یورار دیم .قیزیل اوردو تبریزه گله‌ندن صونرا اسرافیل بیرچوخلاری کیمی اسلحه‌گؤتورموشدو .او گونلرمن اونو گاهدان اوردا ـ بوردا چؤره‌کچی خانا قاباغیندا اولان ازدحاملاری نظاما سالماقدا وبیرایکی دفعه ده محتکرلرین آنبارلارینی آچیب اورادا اولان ارزاقی اوجوز قیمته جماعته

ساتاندا گؤرموشدوم .بونلارها میسی اسرافیلین بویونا بیچیلمیش بیر ایشلرایدی.اما ایندی او روزنامه قولتوغوندا دانشسرا دانه گزیردی؟

رئیس دینمه ز- سؤیله مز بیرطرفده دایانیب ،ساری ایری دانا تسبیحینی شاقیلداتماغا باشلادی.اسرافیل اورتالیغا گئچدی،قولتوغو آلتیندا کی روزنامه لری اویان - بویان ائدیب بیرینی آییردی.روزنامه " وطن یولوندا "ایدی.وطن یولوندا اوگونلر تبزیزده باشدان - باشا تورکجه چیخان روزنامه لردن بیری ایدی.بوروزنامه قیزیل اوردونون اورگانی اولدوغو اوچون ،اونون باش مقاله دن علاوه بیرینجی ودؤردو- نجو صفحه سینی دونیا محاربه سینه عایدخبرلر،مقاله لرودانیشیقلار توتار اما آرا صفحه لرینده جور به جورشعرلر،ادبی - اجتماعی یازیلار اولوردو بونا گؤره ده ،اوثون آرا صفحه لری نین مشتری سی داها چوخ ایدی.وبیر چوخلاری روزنامه نی بوصفحه لرینه گؤره آلیردیلار.روزنامه آرا بیربوصفحه لرده یازیلان شعرلر ومقاله لر خاطره مدرسه یه ده یول تاپیردی.اوشاقلار، اوراداکی شعرلری ویازیلاری سئوه - سئوه اوخوردولار .

اسرافیل روزنامه نی آچیب باش مقاله نی اوجادان اوخوماغا باشلادی. مقاله آشاغا - یوخاری محاربه یه عاید اوزون اوزادی بیرگزارش ایدی. اسرافیلین مقاله نی اولدوقجا عجله ایله اوخوماسی وآرا بیرسؤزلری قیریق قوروق وآنلاشیلماز تلفظ ائتمه سی،گزارشین اوزون - اوزادی اولماسی ایله ال - اله وئریب ،گئت - گئده سالوندا اولدوقجا داریخدیریجی فضا یارادیردی.حوصله لی اوشاقلار بیری - بیری نین اوزونه باخیر وحوصله سیز لربیرپاراسی دوداق بوزور وگاهدان دا آلتدان - آلتدان قورولدانیر - دیلار.روزنامه اوخونوب باشا چیخاندان صونرا ،ایکی - اوچ نفربیرسؤزلر صوروشدولار،اما اسرافیل اونلارا جواب وئرمک یئرینه چیگنینی آتدی.صونرا دا روزنامه نی بوکوب قولتوغونا ووردو و سایمازیانا یولون چکیب گئتدی.

اونون دالینجا رئیس ده بوایشدن خوشحال کیمی بیرسؤز دئمه دن سالوندان چیخدی .اوشاقلارین بویئرسیز ایشدن خاطره ناراضی باخیشلاری بیری بیرینه توخوندو.شبهه سیز بونوصاباحدان آغیزاسالیب بیزه قاخینج ائده- جک لر.بونا گؤره ده ،اسرافیل سالوندان چیخار- چیخماز من وایکی - اوچ آیریسی اونون دالینجا یورودوک .یوروینلردن بیری مندن صوروشدو ، سن بونو تانیرسان ؟ دئدیم - آز چوخ تانیرام ،پله کانلاردا اسرافیل بیزیم اونون دالینجا گئتمه گیمیزی گؤرونجه آیاق ساخلادی وصوروشدو :

ـ اولمایا منله ایشینیز وار؟

من اوبیری لری قاباخلادیم :

ـ سنله بیر نئچه کلمه دانیشماق ایسته‌ردیک .

ـ یوبانما ، سؤزونو دئ ،گئجیکیره‌م !

ـ چوخ چکمز ، صوروشماق اولور سنی کیم بورایا روزنامه‌اوخوماغا گؤنده ریب؟

ـ بو هئچ ده سیزه قالمایيب !

ـ اما بوایش قالسا ـ قالماسا بیزه‌قالیب ،سن بیر یئرسیز ایش گؤروب قویوب گئدیرسن ،آنجاق بو ایش‌صاباحدان بیزیم دیلیمیزی لاغا قویان بیر پارا یارامازلارین طرفیندن باشیمیزا قاخینج اولاجاق ،سن بیزه جواب وئرمه‌سن بونو لاپ‌روزنامه‌یه یازاجاغیق .

ـ باجارساز یازین ...

او ،بو سؤزو دییه ـ دئیه اوزاقلاشدی .بیز ایچری قاییتدیق .کریدوردا سرپرست ایله اوز به اوز گلدیک .او بیزی گؤرونجه‌آغیز اوجو آتماجا کیمی دئدی :

ـ سیاسی رهبرله‌نه‌بحثه‌کیریشمیشدیز ،ایستیردیز دئیه‌سیز گینه‌ده روزنامه خوانلیغا گلسین ؟

هئچ بیریمیز اونا جواب وئرمک حواسیندا دگیلدیک .

ناهار فاصله‌سینده هانسی بیر ال،بو سؤزلری سیاه تخته‌ده‌یازمیشدی؛ ما تازه امروز متوجه شدیم که‌تا حالا "جمله" را غلط تلفظ می کردیم ، شکل درست آن "جولمه" بوده‌است .اسرافیل سؤزلرینده یئربه‌یئر جمله سؤزونو " جولمه" تلفظ ائتمیشدی .

***

اسرافیل ایله آغیز ـ گپه‌دن صونرا ایشین دالیسینی توتماغی من بوینوما آلدیم .اوز یانیمدا بئله فکیرله‌شیردیم کی،مدرسه‌ده ،حتی مدرسه‌لرده روزنامه اوخوماق ایشی،روزنامه‌نین طرفیندن اسرافیله‌تاپشیریلیبدی ،یوخسا اسرافیلین بوایش‌ایله نه‌رجوعو .بونا گؤره‌ده مسئله‌نی روزنامه‌یه یازماق ،یا اورایا گئدیب دیل جوابی سؤیله‌مک لازم ایدی. چوخ گؤتور قویدان صونرا ،مسئله‌نی همت‌دایی ایله اورتایا قویماغی مصلحت بیلدیم .او کیشی بوکیمی ایشلرده چوخ گؤزه‌ل مصلحتچی ایدی.همت دایی نی آخشاملار شیرخورشید سالونوندا تاپماق اولاردی.درسدن صونرا ایکی ساعات اجازه‌آلیب اورایا گئتدیم .همت دایی نی تاپدیم .او، منی

گؤرجک گوله ـ گوله دئدی :
ـ ساجی اوغلو ،خوش گؤردوک ،دئیه سن گئنه تاماشایا گلمیسه ن ؟
ـ یوخ، همت دایی سنین اؤزونله بیر ایشیم وار.
ـ خیر اولا ،بویور اگلش گؤره ک .
ـ ساغ اولون ،مدرسه دن اجازه آلمیشام ،گره ک قاییدیم .او اسرافیل وارها سن اونو تانیرسان ؟
ـ هه تانیرام، اونا نه اولوب ؟
ـ اونا هئچ نه اولماییب ،هرنه اولسا بیزه اولوب .او بوگون بیلمه ـ دیک کیمین طرفیندن مدرسه ده اوشاقلارین بیغینجاغیندا روزنامه اوخوماغا گلمیشدی.او ،روزنامه نی باشدان باشا چئینه ـ توپور وآیدیش،اویدوش اوخوماسیله بیزه یامان دردسر آچدی.او ،چیخیب گئدنده صوروشدوق سنی کیم بورایا روزنامه اوخوماغا گؤندهریب ؟ دئدی ـ بو ،هئچ ده سیزه مربوط دگیل ... بیزه ائله گلیر کی،اونو روزنامه دن گؤندهرمیش اولسا لار گره ک .بیلیرسیز یا یوخ،مدرسه ده بیزیم دیلیمیزی لاغا قویانلار و اونونلا مخالف اولانلار وار،اونلار بونو بیرباشا بیزه قاخینج ائده جکلر.
همت دایی عادتی اوزه ره یاواشجا تامسیندی ،صونرا دئدی :
ـ آی اونون بویونا ایپ توتوم ،اونون بوایشلرایله نه ایشی .او بو ایشی مطلق اؤز باشینا گؤروب ،روزنامه نه اونا ،نه ده آیریسینا بئله بیر وظیفه وئرمز .میه سیز اؤزونوز روزنامه اوخوماق بیلمیرسینیزکی،روزنامه اوخویان گؤنده ره لر؟ من اونو گؤرسم ،بو ایشدن ساری یامان دانلایاجاغام آخماغین بیریسی، آشینا ـ آشینا ، چیخیر اوجاق باشینا .
ـ سیز مصلحت بیلسه نیزبیزبوایشین دپئینی توتماق اوچون روزنامه یه باش وورماق قرارینا گلمیشیک .
ـ چوخ دا یاخشی دی،بئله سیرایشین یئرسیز اولدوغونوروزنامه یه یازین ، اما من یاخشی بیلیرمکی،روزنامه هئچ زمان بوایشی گؤرمز.
من چوخ یاخین گونلرده روزنامه نین اداره سینه مراجعه ائتمک تصمیمیله همت دایی دان خداحافظلیک ائدیب چیخدیم .ایندی بورادا یاخشی اولار کی، روزنامه یه مراجعه ائتمکدن قاباق همت دایی نین کیم اولدوغونو سیزه آنلادیم .آخی بونو من قاباخدا وعده ائدیب ،اما عمل ائده بیلمه میشدیم.
همت دایی دا اوتایلی مهاجرلردن ایدی.من اونونلا ایلک دفعه آتامین وسیله سی ایله تانیش اولموشدوم .اوتایلی مهاجرلرایرانا گؤنده ریلیک لری

ایللرده آتام اونلارا گؤزه تچی اولموشدو. اوتا یلیلارین تبریزه گلیب چیخا ـ نلاری یوردو ـ یووالاری یا قوم ـ اقربالاری اولما دیقلاری حالدا، تبریز ده سیدحمزه یه یاخین اولان بیرقدیمی مدرسه یه ثرلنه شدیریلیر، صونرا اوز ـ لرینه دالدالانا جاق تاپانلار بیر ـ بیر ایکی بیر اورادان کؤچوب گئدیر دیلر. آتام گونلری نین چوخ ساعاتلارینی اورادا اولوب، اونلارین درد ـ ینه ـ اوتونا یئتیشردی. من گاهدان بیروقتیم اولاندا آتاما باش ووراراق، اورادا کی حوانلارلا اورادان ـ بوردان قونوشاردیق. گونلرین بیرینده مدرسه دن کارنامه می آلمیشدیم، اونوها میدان اول آتاما گؤسته ریب اونو سئویندیر یم دئیه، اورایا گئتمیشدیم. آتام، مدرسه نین دهلیزینده سکی اوسته اوتورموشدو. اونون یانیندا دا اللی ـ آلتمیش یاشیندا خوش سیما آلنی آچیق، آغ ساچلاری آرخایا دارانمیش، اوست باشدان بیرقده ر مندرس بیرکیشی وارایدی. کیشی نین آچیق آلنینین قیریشلاریندا روزگارین گئدیشی درین ایزلرینی بوراخمیشدی. من یاخینلاشینجا آتام ـ بومنیم اوغلومدو ـ دئیه، منی اونا تانیتدیردی. صونرا دا منه طرف یؤنه لیب ـ بویاخشی کیشی، ائوده صحبت ائتدیگیم همت دایی دی ـ دئدی. کیشی سن ـ سالینا اویوشمایان بیرترپنیشله آیاغا قالخدی، منله محکم ال وئردی و گولرا وزله خوش ـ بئش ائله دی. آتام کارنامه یه باخیب اونو همت دایی یا وئردی. او، چوخ دقتله کارنامه نی گؤزدن گئجیرتدی، صونرا منه باخیب دئدی:

ـ چوخ یاخشیدی، اما بورادا آنا دیلیندن بیرشئی یازیلماییب، یوخسا سیزه آنا دیلینده درس گئچیریلمیر؟

ـ آنا دیلی، میه اورادا آنا دیلینده درس وئریلیر؟

ـ بس نه، او تایدا آنا دیلی هامی درسلرین باشیندا دورور. بودرسی یاخشی گئجیرمه ین یوخاری صنیفه (کلاسا) یول وئریلمیر.

ـ اوندا بس ریاضیات، طبیعیات، تاریخ، جغرافی، مشق خط ...

ـ بودرسلرین کتابلاری دا هامیسی بو دیلده یازیلیر.

او گونه قده ر اصلا فکیرلشه بیلمه دیگیم تازا شئیلر ائشیتدیم. دیزه چؤکوب باخیشلاریمی اونون آغزینا تیکدیم. او، توضیح وئردی کی، اورادا کتابلار داها سیز یازان الفبا ایله چاپ اولمور، اورادا الفبا دگیشیلیب وتازا الفبا ایله یازیب ـ اوخوماق چوخ راحات وآسان اولور. من همت دایی دان خواهش ائتدیم کی، ممکن اولسا او الفبانی یازیب منه وئرسین. دوغرو ـ دان دا بوالفبا بیزیم دیلی یازماغا نه قده ر ال وئریشلی ایمیش. الفبا

لاتینی حرفلردن سیرالانمیش بیرالفبا ایدی.

بوبیرینجی گؤروشدن صونرا منیم همت دایی ایله آرابیر گؤروشلریم اولوردووهربیرگؤروشده بودونیانین انیش ـ یوقوشون گؤرموش ،ایستی قانلی،آلچاق گؤنول،دوغرو دوزگون وباباجان کیشیدن بیرچوخ شئی لر اؤرگه ندیم .بو اؤرگندیک لریمیز ایچینده جور به جور مسئله لرا ؤزیئرینده دورسون،حتی آنا دیلیمیزه عایدبیرسیرا عمومی گؤسته ریشلربئله اولوردو. کیشی عمومی معلومات وخصوصیله شخصی تجربه باخیمیندان بیرعمان ایدی.

بیرگون سؤز آراسی اوندان صوروشدوم ـ همت دایی ،سن عالی تحصیل آلمیسان ؟ او ،گوله ـ گوله دئدی ـ من هئچ اورتا مکتبه ده یول تاپما ـ میشام ،آز ـ چوخ بیلدیک لریمی حیاتدان قازانمیشام .بیردفعه ده یادیمدا دی،اونون نه اوچون اوتایدا قالمادیغینی و باش گؤتوروب بوتایا گلدیگینی صوروشونجا ،او ،گؤزلری یول چکیرکیمی اوزاقلارا باخدی ودوشونه ـ دوشونه دئدی :

ـ باجی اوغلو بیلیرسن،منیم آتام ،بابام ،اولو بابام تورکمانلاردا اکینچی اولوب ،اونلارین عومور بویو توکدوک لری آلین تری،ات لری قانلاری،سوموک لری بو توریاغا قاریشیب ،من باش گؤتوروب گلدیم کی، صون نفسلرده اونلارا یاخین اولوم .دوغرودو،اورا ـ بورا بیردی، اما نئجه دئیه ر،هر قوشون اؤز یووا سی ... همت دایی نین سؤزلرینده دولوخسونموشدوم ،کیشی گؤزلریمدن پیرلایان یاشلاری گؤرمه سین دئیه ،اوزومو دیوارا چئویردیم .دؤنوب باخاندا اودا اوزونو اوبیری دیوارا چئویرمیش دی،اونون دا گؤزلری قیپ ـ قیرمیزی ایدی...

***

همت دایی روزنامه یه مکتوب یازماغی داها مصلحت بیلدیگی اوچون، اوگوندن منی گئجه ـ گوندوز بیر تورکجه مکتوب یازماق فکری اؤزونه مشغول ائتمیشدی.البته ،او گونه قده رچوخلو انشا ،مکتوب وحتی آرا ـ بیر روزنامه یه ده جیزماقارا بیرشئیلر یازمیشدیم ،اما بویازیلارین هامیسی فارسجا اولموشدو،بونا گؤره ده مکتوبو آنا دیلینده یازماق منیم اوچون ایلک تجربه ایدی.دفعه لرله یازیب پوزاندان صونرا اونوبیرشئیه اوخشاتدیه وبیرایکی نفره ده اوخودوم ،خوشلادیلار .بیرگون ناهاردان صونرا ،آزادوقتده یازی حیبیمده روزنامه اداره سینه یولادوشدوم .روزنامه یادیماگلدن گلستان باغینا یاخین بیر تیکینتیده یئرله شیردی.بوندان اول،تبریزده چیخان

روزنامه‌لرین اداره‌لرینه دفعه‌لریولوم دوشموشدو .بورالاری بیرچوخ وقت خلوت ،آدامدان چوخ اوطرف بوطرفده کاغاذ- کوغاذ ،کهنه روزنامه‌کومالاری اولوردو .بعضا آدام مدتلرا ورا دا دورور ،اما سؤزونو دئمگه بیرنفر تاپا بیلمزدی.من ایندی گئده‌جگیم روزنامه اداره‌سینه ده بوتجسمله یاخینلاشدیم قاپیدا چاپخانا ایشچیسی گئییمینده بیرآدام دورموشدو .دئدیم- مدیری گؤرمک ایستیره‌م .دئدی - یوخاری قالخین ،صاغا یاناشین،اورادا بیرینجی قاپی.یوخاری چیخدیم ،قاپینی تاقیلداتدیم .ایچریدن بیرسس " بویورون" - دئدی .

قاپینی آچیب ایچری گیردیم .سالون کیمی بویوک بیراوتاغین یوخاری طرفینده بویوک میزین دالیندا اوجا بوی - شاققاواتلی بیرافسراوتور- موشدو .من اونو گؤرونجه واوتاغین ایندی یه قده‌رگؤردوگوم روزنامه اداره‌سی اوتاغینا اوخشادیغینا گؤره ،یاهاتماش گلمیشه‌م ،دئیه قاپیتماق ایسته‌دیم .او ،باشین قالدیریب منیم شبهه‌لندیگیمی گؤرونجه دئدی - بویورا بیلرسینیز .دئدیم :

- من مدیری گؤرمک ایسته‌ردیم ،گؤرونن یاهاتماش گلمیشم .او ،گولومسونوب دئدی - یوخ لاپ دوز گلمیسینیز .او ،میزین دالیندان آیاغا قالخیبایره‌لی آددیملادی،منه‌ال وئریب ،اوتاغین اورتاسیندا قویولموش اوزون میزین دالیندا منه یئر گؤسته‌ردی،اؤزوده گئچیب اوز به اوز صندلده اوتوردو .

- گؤرونورسیز طلبه‌سینیز ؟

- من طلبه مفهومونو باشا دوشمه‌دیگیمدن دئدیم .

- یوخ، من محصلم ،معلملیک مدرسه‌سینده اوخویورام .

- اوندا ،دئمک سیز پداگوژی مکتبینده‌اوخویورسنیز ،بیزده معلملیک مدرسه- سینه بئله دئیلیر .یاخشی ،بیزه یازیدان،شعردن نه‌گتیرمیسینیز ؟

- من یازی،شعر هئچ نه گتیرمه میشم .بیرشکایت گتیرمیشه‌م .

بو سؤزو دئیه- دئیه یازینی جیبیمدن چیخاردیب اونا اوزاتدیم .

او مکتوبو آچیب اوخوماغا باشلادی .آرابیر ،گاهدان قاشلاریدارتیلیر ، گاهدان دا گولومسه‌ر کیمی دودا قلاری قاچیردی.اوخویوب قورتاراندان صونرا اؤزونه اولدوقجا جدی حال آلیب دئدی :

- من سیزی اینانديرماق ایسته‌ردیم کی،بیز روزنامه میزین اوردا- بوردا بونه‌دی مدرسه‌ده ،کارخانادا ،کوچه‌ده بازاردا معین آدامین طرفیندن اوخونماسینی هئچ کسه‌تکلیف ائتمه میشیک ،اگده‌ده بیلمه‌ریک .روزنامه

اوخویان گره‌کسه اوخودوغو روزنامه‌یه رغبت بسله‌سین. اورادا یازیلان سؤزلرایله فکررابطه‌سی تاپا بیلسین. منه بئله‌گلیرکی، بورادا بیزیم روزنامه‌میزی سئوه‌نلر. واونونلا علاقه‌ساخلایانلارا ولدوغوکیمی، اونو سئومه‌ینلر، هله بیزیم ائشیتدیگیمیزه‌گؤره اونون نمره‌لرینی آلیب یاندیرانلار داواردی (او بوسؤزده حقلی ایدی. او وقتلر ایراندا اوزون اوزادی آلمانجلیق تبلیغاتی نتیجه‌سینده بیرپارا آداملار ضد فاشیست شئیلره‌کینه بسله‌ییردیلر). آنجاق، بیزروزنامه‌میزی اونو سئوه‌نلرواونا رغبت بسله‌ین لر اوچون یازیریق. روزنامه‌نین حقینده‌هرجورسالم‌تنقیدی ده اونو رغبتله اوخویانلارین طرفیندن قبول ائدیریک. ایندی سیز ده بیر اوخوجو کیمی، چکینمه‌دن نظروئرسه‌نیز چوخ ها راضی قالاریق. من مدیرین مسئله‌یه بوجوره یاناشماسیندان جرات تاپدیم. اؤزوموبیر سؤزلر تاپیب دئمگه‌حاضرلاییردیم کی، او، آیاغا قالخدی. اوتاقدان او بیریسی اوتاغا آچیلان باغلی قاپینی آچدی وباشینی ایچری اوزادیب، دئدی- غلام، اوشاقلاردان کیم وارسا بیردقیقه‌بورایا گلین، بورادا منیم بیر ماراقلی اوخوجوموزایله‌گؤروشوم وار.- چوخ چکمه‌دن دؤرد- بئش نظام پالتاریندایاریم سن آداملار اورایا ییغیشدیلار. من اول بیر آز ال آیاغیمی ایتیردیم، صونرا اؤزومو تاپیب، اوگونکو دوشونجه‌وباخیشلاریما اساسا روزنامه‌نین دیلی، اسلوبو و مندرجاتی باره‌ده‌بیرسؤزلردئدیم. اونلار اولدوقجا دقت و حوصله‌ایله‌قولاق آسیردیلار. اؤزدئدیک لریمدن راضی قالمیش‌کیمی آیاغا قالخدیم. اونلار گولر اوزله‌منی یولاسالدیلار. بیر- ایکی ایل صونرا، آز- چوخ مطبوعاتدا اشتراک ائتدیگیم زمان او گون اورا ییغیشانلارین هربیری اؤز یئرینده آدلی - سانلی یازیچی و قلم‌صاحبلری اولدوقلارینی باشا دوشونجه او گونکولوغالیغیمدان چوخ اوتاندیم، هله‌ایندی ده یادیما دوشنده اوتاندیغیمدان گؤزلریمی یوما - رام

***

روزنامه‌اداره‌سینه گئتدیگیم‌گونون صاباحیسی گون، سرپرست سحرطرفی یئنه کوریدوردا منه ایلیشدی :

- گئنه سسین روزنامه‌لردن گلیر، دوئن ناهاردان صونرا هاراگئتمیشدین؟
- دوغرودو، اما بوخبر سیزه هاردان چاتیب ؟
- منیم هریئرده آژانسیم وار.
- هریئرده‌آژانسین اولماسادا - بو دؤرد دیوار ایچینده‌حتما جاسوسون وار.

ـ دئیه‌سن جمله‌یه "جولمه" دئیه‌ن آدام سنی چوخ ناراحات ائدیر.
ـ اوندان چوخ، جمله‌یه "جولمه" دئیه‌نی لاغا قویانلارمنی ناراحات ائدیر.
او داها بیر سؤز دئمه‌دن مندن قوپدو.

***

دانشسرانین یاتاقلی(شبانه‌روزی)قسمتی اولدوغوحالدا، ندنسه اورانین بناسیندا حامام نظره آلینمامیشدی. اوناگؤره‌ده یاتاقلی قسمتده یاشایان اوشاقلار، نوبت ایله ائشیک حاماما گئتمه‌لی ایدیلر. اوشاقلارین گئتدیک لری حاماما بیزیم محله‌یه یاخین اولدوغوا وچون، حاماما چی منی وآتامی یاخشی تانیردی. بیرگون تک لیکده حاماما گئتمیش‌دیم. حاماما چی خوش ـ بئشدن صونرا، سؤزلو آداما اوخشارکیمی منه‌یانا ـ شدی و بیرآزدا تعجبله صوروشدو :
ـ فلانی، ایکی گون اول سیزین مدیر (او سرپرستی مدیر یئرینه توتور ـ دو) نومره‌ده نوبته‌اوتورموشدو، بیلمه‌دیم نئجه‌اولدو اوسنین وآتانین باره‌سینده سؤز آچدی و اوزون ـ اوزادی سئوال صورغویاباشلادی. اولمایا آرانیزدا سؤز ـ موز اولوب ؟
ـ سؤز ـ موز اولماغینا اولوب، اماهرنه‌اولسادا منیملهاولوب، بونون آتاما نه‌دخلی وار؟
ـ هرحالدا نیزدانیشیردیق کی، شاطرعبدالعلی گلیب سؤزاوسته‌چیخدی. او سؤزون کیمه‌عایدا اولدوغونوباشادوشجک منه‌مجال وئرمه‌دن دئدی :
ـ آقاجان، سیز او کیشینی اوستادان نییه صوروشورسونوز، مندن صوروشون. من ایللردی اونونلا صیغا قارداشام. اونو اووجومون ایچی کیمی‌تانییرام. او ائله دیانتلی وخیرخواه‌آدامدی کی، هامی اونون باشینا آندایچر، اما اونون اوغلودا اولدوقجا باش‌آشاغا، اؤز ایپی نین اوستونده، حرمتجیل بیراوغلان دی. او دانیشاندا مدیرباشینی آشاغا سالمیشدی ودقتله قولاق سیردی. شاطر عبدالعلی سؤزونو قورتاراندان صونرا، او، باشینی قووزاییب دئدی ـ اما غریبه‌ده باش‌آشاغادی بو اوزونلوقدا دیلی وار او، بوسؤزو دئیه ـ دئیه سنین دیلوون اوزونلوغونو نشان وئرمک اوچون اللرینی بیری ـ بیریندن آییردی.

حاماما چی نین صحبتی منی اوشندیردی. بوها می آختاریش ـ آرایی‌شلار نه‌اوچون ایدی؟ اوستادان تشکرائدیب چیخدیم وبیرباشا شاطرعبدالعلی‌نین ایشله‌دیگی چؤره‌کچی خاناییا گلدیم. شاطرعبدالعلی تندیرباشیندا ایدی.

شاطرعبدالعلی ده قاباخدا اشاره وئردیگیم کیمی اولدوقجا خوش صحبت، حاضر جواب ویوزلرحه تک بیتی، مثل، معما، لغز بیله ن آدام ایدی. من هر وقت چؤره ک آلماغا چؤره کچی خانایاگئده نده اوباشی خلوت اولسا، هارا- دا بیرحافظ دن، سعدی دن، صائب دن، فضولی دن، صابردن وآیرىلاربندان تک بیت لر اوخور واونلارین معناسینی مندن صوروشاردی. جوخ وقت لر، من شعرین معناسینی بیلمه ینده، او، شعری شرح بسط ایله معنا ائده ردی. شاطر عبدالعلی بودفعه گؤزو منه ساتاشینجا گوله- گوله دئدی:

- قردش اوغلو، نه وار- نه یوخ، دئیه سن گئنه راحات اوتورمورسان، او گون مدیردالونجا برک گیلئیله نیردی، اما من ده یاخشی قاباغینا چیخدیم.

- شاطر چوخ ممنون، اما بو گیلئیلیک لر یئرسیزدی.

- اوندا بس مسئله نه یئرده دی؟

- ایندی کی سؤز آچیلیب دئیه بیله رم. او سیزایله اوز به اوز اولان آدام واونون کیمی لر، اؤز دانیشدیقلاری دیللرینه وملی منیت لرینه آلچاقدان باخان و او نئچه دئیه ر قینینداں چیخیب، قینینی بگنمه ین آدام لاردیللار اونلارین ایچینده هله ائله سی ده وارکی هرسؤزباشی دئیه رمنیم ددهم آنلا- مایيب تورک اولوب... بونلار رضاخان زمانیندا قازاندیقلاری بوروحیه نی ایندی، بوگونون شرایطینده اعمال ائتمک ایسته یيرلروا ونوعمله گئچیرمکده هئچ بیرتحقیردن وتوهیندن چکینمیرلر. اونلاربیزلرین دوردوغوموزو، اوتور دوغوموزو، دانیشدیغیمیزی لاغا قویور، هره یه بیرپولجوک بندائلیر، بیرینه فاناتیک، بیرینه قاباغیندان یئمز، بیربنه ایپه گلمز و اوبیرینه دیللی اوزون و سؤزگؤتورمز آدی قویورلار. قاباخلاربنا جیخاندا داآت قاجیر، پالان دوشور، دوروب یولا دوشوب بیزلرین باره سینده بوندان- اوندان صوروشورلار.

شاطرعبدالعلی الینی ایشدن چکمیش وایکی گؤزونو منیم آغزیماتیکمیش دی. من سؤزومو قورتارار- قورتارماز او، دریندن آه چکیب دئدی:

- والله، قردش اوغلو، اوندا سیزچوخ حوصله لی آدام لارسیز، باخ من سیزین یئریزه اولسام، بوایشلرین بیری منیم باشیما گلسه، یا باش داشا، یا داش باشا.

- شاطر، ال ایله آچیلان دوگونو دیش ایله آچماق عقلدن دگیل.

- قردش اوغلو، سن دئدیگین دوگون، ال ایله آچیلان دوگونه اوخشامیر...

***

دانشسرا نین ایکینجی ایلی بوچاخنا شما لارا یچره سینده قورتـــاردی. امتحانات گئچیردیگیمیز زمان سرپرستین صون تشبثلریندن بیری ده اؤز ایسته دیگ بیریسینی حقلی اولمایاراق مندن قاباغا گئچیرمک ایدی و او بو تشبثه ده نائل اولدو. دانشسرانی قورتارینجا بیزلری استاژ گؤرمک اوچون معارف اداره سی نین آیری ـ آیری شعبه لرینه بؤلدولر. بؤلگـــوده من تربیت کتابخانا سینا دوشدوم. تربیت کتابخانا سی اوگونلرها نســـی دلیللره گؤره دانشسرا رئیسی نین سرپرستلیگی آلتیندا ایدی. کتابخانا دا ایشله مک، کتابلا آشنالیق قاتماق، یورولمادان اوخوماق، منیم عومـور آرزیلاریمدان بیری اولدوغو حالدا، هرگون اورایا باشچیلیق ائده نلرله اوزبه گؤز اولماق وبونونلا دا ایسته رـ ایسته مز توققوشمالارا چکیلمـکدن اوره گیم سیخیلیر و قانیم قارالیردی.

بوبیری طرفدن ده دانشسرانی قورتارا ن گوندن، آتام چوخ اصرارلا منیم تهرانا گئدیب، دانشگاهدا آدیازدیرماغیما تاکید ائدیردی. منیم درسه ممکن اولان قده ر ادامه وئرمه گیم اونون اوچون بیرایده آل حالی آلمیشدی. مـن اونون بوایده آلینا حرمت بسله دیگیم حالدا، اونونلا موافق قالابیلمزدیم. آتام مریض احوال ایدی. هله ایشه قوشولوب عائله یه مادی یاردیم ائتمـــک بیرطرفده قالسین، اونو بو احوالدا بوراخیب گئتمک کیشیلیکدن اوزاق ـ ایدی. بونونلا بئله، من اونون خاطرینه دگمه ییم دئیه، تهرانا گئتمه گیمی بوگون صاباحا سالیردیم.

بوآرادا، ایکی ـ اوچ هفته ایدی کتابخانادا ایشه باشلامیشدیم. بـــو مدتده ایشین چوخلوغوندان یاهردلیله گؤره اورادا امر و نهی ائده نلر له توققوشمایا موجب اولان بیرمسئله باش وئرمه میشدی. بیرگون، آخشـــام طرفلری آتام اؤزونو چکه ـ چکه اورایا گلدی. سرپرست اونو گؤره ن کیمی قاباغینا چیخدی، گتیریب اؤزیئرینه اگلشدیردی. من بیرطرفده دایانیب دورموشدوم. حال احوالدان صونرا سرپرست سؤزه گیریشدی: سیزین خیرخواه، احتراملی آدام اولدوغوز باره ده اوردان ـ بوردان چوخ ائشیتمیشـــم بونا گؤره ده چوخ ایسته ردیم سیزی یاخیندان گؤروم. سیزین بوقده ر باشی یوموشاق آدام اولدوغوز حالدا بیلمیره م نه دن اوغلوز (او، بورادا سؤزلر ینه یاری جدی یاری شوخلوق حالتی وئردی) ایپه ـ ساپا گلمه ن آدامدگیل بیزی اونا تاپشیرین. البته، اوزونده دئمک ایسته میره م، نه قده رایشینده جدی و اؤزو سؤزو دوزگون وارسا، بیراوقده ر کله شق، قاباغیندان یئمز و

نئجه دئیه‌رلر دیلی اوزوندور .او ،بوروحیه ایله جامعه ده موفقیت تاپا بیلمز...

آتامین باخیشلاری منله سرپرستین آراسیندا گزیشیردی .او ،سرپرستین سؤزونون آراسینی کسیب دئدی :منی باغیشلایین سیز هانکی جامعه ده موفق اولوب اولما ماقدان دانیشیرسینیز ؟باشدان ـ باشا ظلم ،حقسیزلیک ، فساد ،یالتاقلیق ویالانچیلیقا بورونموش بیرجامعه ده موفقیت نه معنا دا اولا بیلر ؟بوتون بوحقسیزلیک لره باش اگمگ وبویارا ما زلیقلارا بویون قویماق معنا سیندا .بیلمیره م‌سیزهانسی کله شقلیک ،قاباغیندان یئمزلیک یانئجه‌دئیه‌ر دیلی اوزونلوقدان دانیشیرسنیز .اما ،منجه ،بوحقسیزلیکلر ویارا ما زلیقلارلا اوز به اوز دوران سیزدئمیشکن اؤزو سؤزو دوزگون کله‌شق،قاباغیندان یئمز و دیلی اوزون اولمایا بیلمز...

سرپرستین باخیشلاری آتامین آغزینا تیکیلی قالمیشدی.من اؤز یا ـ نیمدا فکیرله‌شیردیم ،الفبانی ایگیرمی بئش ـ اوتوز یاشیندا اؤگره ـ نمیش بوکیشی ،بوسؤزلری هارادا و هانسی کتابدا اوخوموشدو ؟

بوسئوالا چوخ صونرالار حیاتدان آلدیغیم تجربه‌لرده‌جواب تاپا بیلدیم : حیات کتابیندا .

بوگؤروشدن صونرا سرپرست توقفوشمایا سبب اولان مسئله‌لری اورتایا گتیرمکدن چکینه‌ر و اؤزو دئمیشکن بیرچوخ یئرده "حریم" ساخلاردی .

*

دیوان لغات ترک درواقع یک دایره‌المعارف زبان وفرهنگ ترکی قدیم است وبرای تورکولوژیست‌های دنیا مهمترین منبع وماخذ ترک و ترکی شناسی است ازنظربررسی تاریخی لهجه‌های ترکی کتاب بی نظیری است .کاشغری با بررسی مقایسه‌ای لهجه‌های ترکی مکتب تورکولوژی مقایسه‌ای رانیز نهصدسال قبل بنیانگذاری نموده‌است .به‌همین منا ـ سبت و. رادلوف که پدر تورکولوژی جدید لقب‌گرفته محمود کاشغری مؤلف دیوان لغات ترک را پدر تورکولوژی نامیده است .

*

اُغوزها

(۲)

بقلم دکتر جواد هیئت

طرز زندگی اغوزها

دراوایل قرن دهم اکثریت اغوزها کوچ نشین بودند ودرقرن یازدهم میلادی بطوریکه دردیوان کاشغری آمده از ۲۴ قبیله تشکیل شده بودندکه در راس هرکدام یک بیگ بود .بیگ ها خیلی ثروتمندبودند .بروایت ابن فضلان درمیان آنها کسانی بودندکه صدهزار گوسفندوده هزار اسب داشتند .

بنا به روایت مسعودی درمروج الذهب اغوزها ازسه طبقه تشکیل شده بودند :

۱ ـ بیگ ها یعنی اصیل زادگان ۲ ـ ایل یا مردم . ۳ ـ غلام‌ها .

پایتخت اغوزها "یئنی کند" وازشهرهای مهمشان جندُخوواره بود .

(مسعودی قرن دهم)

درقرن ۱۱م کاشغری شهرهای اغوزان راچنین شرح میدهد :سرپن یا سابران،قاراچوق یا فاراب ،سوغناق یا سوتاخ ،قارناق،سیتکون یا سوت کند .سوت کند نزدیک فاراب است وامروزه خرابه های آن موجوداست درمنطقه سوت کنددرربع اول قرن دهم تعدادزیادی ازاغوزها وقارلوقها مسلمان شده بودند .درمنطقهٔ فاراب ،شاش وکنجه نیز درحدودیکهزار چادرترک مسلمان شده بود .اغوزهای مسلمان بیشترشان تخته قاپووشهرنشین می شدند .اغوزهای کوچ نشین به اغوزهای شهرنشین یاتوق (تنبل)وبه اهالی غیرترک سوقاق می گفتند .فعالیت اصلی اغوزها دامداری بودزیرا اغلبشان کوچنشین بودند ثروت آنها راگله های گوسفند ،اسب ،شتروحتی گاوتشکیل می داد .اغوزها باهمسایه های مسلمانشان روابط تجارتی‌نزدیکی ایجادکرده بودندوراه مهم کاروانهای تجارتی ازخوارزم بمنطقه رود ولگا بود .مهمترین متاع‌تجارتی را گوسفندتشکیل میداد .اهالی خراسان وماوراءالنهراحتیاج گوشت خود را ازاغوزها و قارلوقها تامین میکردند .بعلاوه نمد (کئچه)ترک مشهور بود .اغوزها ازشهرهای اسلامی پارچه‌های بافتنی می خریدند .

ترک ها قبل ازاسلام پیرو دین شامان بودند و به‌خالق اولوغ بیات (خدای بزرگ) می گفتند . طبیعت مانند آفتاب ،روشنائی،آب و درخت را مقدس می شمردند .اغوزها دارای حکمائی بودند که‌خیلی مورد احترام مردم‌بودند مانند قورقودآتا یا دده قورقود .

ترکان اغوزهم‌مانندگوگ تورک ها مرده‌ها را با لباس واسلحه واشیاء

شخصی خوددفن میکردند .آنها برای قبر اطاقی را می کندندومرده را درآنجا می نشاندندوبدستش ظرف (چمچاق)پراز قیمیز (مشروب ملی ترکان قدیم که ازشیراسب بود)می دادندودربرابرش ظرف پرازمشروب فوق را میگذاشتند (ابن فضلان) .دربالای قبرهم گنبدکوچکی می ساختند .بعداسبهای شخصی مرده قربانی میشد وبرای اطرافیان مرده مهمانی داده میشد و یوغ آشی یا اوُلوآشی (غذای ماتم یا مرده) نامیده میشد .سرودست وپاوپوست اسب متوفی راهم درقبرا وازچوبی آویزان میکردندتا مرده سوار براسب شده به بهشت برودوزودتربرسد! آنها ازترس بیماری به بیماران خودنزدیک نمی شدند .به بیماران غلامان و کنیزان خدمت میکردند .زنان اغوز از مردان رو نمی گرفتند معهذا بعداز آنکه مسلمان شدند درجامعهٔ اسلامی به عفت مشهورشدند .

انتقام گرفتن درمیان آنها مرسوم بود .وقتی پدرمیمرد پسرمی توانست با مادرناتنی ازدواج کند .تعددزوجات هم بین آنها مرسوم نبود .در موقع ازدواج خانوادهٔ دخترازپسر باشلیق (یا باشلوق) می گرفت .غذای ملی آنها توتماج بودکه بعدها درایران وسایربلاداسلامی هم مشهورشد .

اغوزها ریش خودرا می ترشیدندولی سبیل می گذاشتندومانند سایر ترکان موی سرشان بلندبود .آنها جنگجوودرعین حال مهمان نوازبودند . نسبت به بزرگان خوداحترام زیادقائل بودند .

لهجهٔ ترکی اغوزبنابگفتهٔ کاشغری ظریف ترین لهجه های ترکی بود .

اغوزها درسواحل سیحون با صغدها که قومی آریائی بودند همسایه شدندوضمن پذیرش اسلام بسیاری ازکلمات صغدی رانیزمانندعربی گرفتند .

درسال ۹۶۰ = ۳۴۹ دویست هزار چادر ترک مسلمان شدند .این ترکان تحت حکومت قاراخانیان بودند (یغما ،قارلوق،چیگیل،توخسی) . در میان اغوزها اسلام دراوایل قرن ۱۱ بصورت عمومی درآمد .مسلمانان به اغوزهای مسلمان ترکمن می گفتندوازابتدای قرن ۱۳ میلادی این نام درهمه جا جایگزین کلمهٔ اغوزشد .بنظر ابوریحان بیرونی و رشیدالدین ترکمن به معنی ترک مانندا ست امروزه (من) رابمعنی ترک خالص میدانند زیرامن پسوند مبالغه است مانند دگیرمن ،قوجامان و... اغوزها به فرمانروای خود یابغو می گفتند .فرماندهٔ آرتش سوباشی وجانشین یابغو کول ارکین نامیده می شد .طرخان ویبنال هم عنوان اصیلی وشایدسمتی هم بوده باشد .

به مهروفرمان یابغوطغراق(طغرا)می گفتندکه بعدازمهاجرت درایران و

ترکیه هم متداول کردند. در دیوان و دربار یابغوآوجی باشی، میرآخور، چاووش (مامورتشریفات) و بکچی ها (محافظین) بودند. کارهای دولت به وسیلهٔ مجلس استشاره انجام می شد.

درنیمه اول قرن دهم میلادی (دولت) اغوزها مستقل بودولی دربارهٔ تاریخ از بین رفتن آن چیزی دردست نیست. بنظرمی رسدتوسط همسایهٔ شمالی شان قبچاقها حکومت اغوزها خاتمه یافته است.

همسایهٔ جنوبی اغوزها مسلمانها بودندکه درماوراء النهروخوارزم سکونت داشتند. مردم ماوراء النهروخوارزم درشهرهای اغوزها کولونی داشتند. بعلاوه عدهٔ از آنها درخدمت اغوزها بودندوبا آنها درشهرسازی، تجارت وصنعت همکاری داشتند.

بین قرنهای ۱۱ - ۹ میلادی این منطقه یکی از پیشرفته ترین بلاد اسلامی بودوبزرگترین دانشمندان اسلام مانندفارابی و... از آنجا برخاستند.

درسال ۷۶۶ وقتی که ترکان قارلوق دولت گوگ تورک غربی را ساقط نمودندنتوانستندبجای آنها دولت بزرگ وقوی تشکیل دهند. یابغوی قارلوق ها شهر بالاساغون (شمال قیرقیزستان کنونی) را مرکزخودقرار داد. اسماعیل بن احمدسامانی (حلوس (۲۷۹= ۸۹۲) درسالهای آخرقرن نهم ازسیحون عبورکردوشهرتالاس راگرفت ودرسال ۹۴۲ شهربالاساغون که شهراسلامی شده بود بوسیلهٔ قراخانیان فتح شد. ازاین ببعدقراخانیان قویتروسامانیان ضعیف ترشدند. بعلاوه قدرت فرماندهان آرتش ویژهٔ ترک که درخدمت سامانیان بودند زیادترشد تابالاخره درسال ۹۶۲ آلپ تکین یکی ازاین فرماندهان غزنه را فتح کرد و دولت غزنوی را تاسیس نمود.

ساتوق بقراخان یادشاه قاراخانیان درسال ۹۶۰ مسلمان شدودین اسلام رادین رسمی دولت قراردادودراینموقع ترکان قراخانیان بطوردسته جمعی اسلام را پذیرفتند.

درسال ۹۹۲ بغراخان هارون نوهٔ ساتوق پادشاه قاراخانی ماوراء النهر را فتح کردودرسال ۹۹۹ بحکومت سامانی خاتمه داد.

درقرن ۱۱ میلادی قسمتی ازاغوزها دراثرفشارقبچاقها ازرود ولگا گذشتندوبشمال دریای سیاه رفتندودرآنجا مستقرشدند. روسها به آنها ترک می گفتند. بعدازمدتی بازدراثرفشارقبچاقها ازرود دانوب عبورکردند ودر بالکان مستقرشدند. قسمت عمدهٔ این ترکان دراثربیماری اپیدیمک وهجوم پچه نک ها وبومی ها ازبین رفتندبقیه راهم دولت بیزانس درمقدونیه اسکان نمود.

بیزانسها به‌آنها اوز می گفتندوقسمت مهمی از اوزها که درخدمت بیزانسها بودند درجنگ ۱۰۷۱ بطرف برادران خونی خودسلجوقیان رفته وبآنها پیوستند (مانند بچه‌نک ها)

تشکیل دولت سلجوقی

تشکیل دولت سلجوقی درتاریخ ترکان اغوزنقطهٔ عطفی است .با تشکیل دولت سلجوقی حاکمیت سیاسی عالم اسلام‌بدست اغوزها افتادوآسیای صغیر توسط آنها فتح وبلاد ترک گردید .

سلاجقه ازقبیلهٔ قنیق اغوزبودندوسلجوق فرماندهٔ آرتش (سوباشی) یا بغوی اغوزبوده است .پدرسلجوق دقاق نام داشت وعلامت کمان آهنی که نشانهٔ حاکمیت بود داشت .

بنا بنوشتهٔ (ملک نامه) سلجوق ازترس یابغو که به‌تحریک زنش به سلجوق بدبین شده بودبا تفاق سربازان وطایفه‌اش بطرف شهر جند آمد۹۸۵ یگفتهٔ پرفسور بارتولد سلجوق بعدآنکه مسلمان شدمسلمانان مجرای پایین سیحون راازدادن خراج معاف کرد .

سلجوق چهارپسر داشت :اسرائیل،میکائیل،موسی و یوسف در موقع پیری سلجوق اسرائیل یابغوی اغوزها شد واصلان لقب گرفت .اصلان با ابو ابراهیم‌منتصر سامانی همکاری کردوباهم‌به‌سمرقندآمدندوبعدباهم در برابر قاراخانیان ایستادگی کردند .

سلجوق در جند مردوفرزندانش بااپل وتبارشان بطرف شمال خراسان آمدند .

درتاریخ آمده است که اصلان بملاقات سلطان محمودرفت .سلطان از او پرسیدکه درصورت ضرورت چقدرنیرو می تواند درمیدان جنگ حاضرکند .اصلان گفت اگرتیری بطرف خیامش روانه‌کندیکصدهزارتن برای نبردحاضروآماده می گردند .لیکن اگر کمان اودیده‌شود دویست هزارتن ملحق به‌نیروی بالای میگردند .سلطان ازاین امربه‌هراس افتادوراه‌حیله بگرفت و در قلعه‌ای درهندوستان زندانی کرد .

میکائیل درجنگ باقبچاقها کشته‌شده بودوفرزندانش چاغری و طغرل توسط سلجوق جدآنها بزرگ شدند .سلجوق بیش ازصدسال عمرکرد .

یکسال قبل ازفوت سلطان محمود (۱۰۲۹) اغوزها به‌خراسان حمله‌کردند ولی ازطرف سپاهیان محمودعقب رانده‌شدند .

بعدازمرگ علی تکین قاراخانی وخوارزمشاه‌ها رون ترکان سلجوقی

موقعیت خودرا درخوارزم نا امن دیدندلهذا بطرف خراسان حرکت کردنددراین سفرترکان ازجیحون گذشته وازطریق مروبه نسا آمدند (۱۰۳۵) .دراین سفر سلجوقیها ده هزار سوار داشتند .

دراینموقع فرمانروایان سلجوقی موسی یابغو ،محمدطغرل وداودچاغری نامه‌ای به سوری رئیس دیوان خراسان نوشتندودرآن نامه خودرا موالی (تابع) خلیفه معرفی نموده وخواستار بخشیدن نسا وفراوه شدندودرمقابل هم متعهدشدندجلو مهاجمتهای تراکمه را ازشمال وری که قبلا آمده ودرآنجا مستقرشده بودندبگیرند .رئیس دیوان خراسان مراتب را بسلطان مسعود غزنوی گزارش داد .خبرآمدن ترکان سلجوقی به خراسان عکس العمل شدیدی در دربار غزنوی ایجادنمودوسلطان مسعود۱۷ هزار از آرتش مجهزخودرا تحت فرماندهی حاجب بیگ دوغدو برای مقابله باسلجوقیان فرستادکه درنسا با آنها روبرو شدولی مغلوب گردید ۱۰۳۵= ۴۲۶ .بعدازاین شکست دولت غزنوی دهستان را به چاغری بیگ ،نسا را به طغرل بیگ وفراوه را به موسی بیگ واگذارنمودبشرط اینکه تابع سلطان باشندوازمیان آنها یک نفردرملازمت سلطان بماند .

بعدازاین پیروزی مهاجرت ترکان به خراسان زیادشدودرسال ۱۰۳۶ م سلجوقیان نامه‌ای بسلطان محمودفرستاده ولایتهای مرو ،سرخس وابیورد را خواستارشدندوعلت آنرا تنگی جا برای زندگی خودعنوان کردندوچون جواب مثبت نگرفتندبه مهاجمتهای خودادامه دادند .دراینموقع سلطان مسعود به جای رویاروئی باسلاجقه برای غزوه به هندوستان رفت (۱۰۳۷ م) .

اغوزهائی که قبلا به اراک آمده بودندبعدازشنیدن خبرآمدن سلجوقیان به خراسان اول به طرف خراسان حرکت کردندودامغان وسمنان رایغما نمودند بعدبه طرف ری آمدندولشکریان غزنوی راشکست دادندوری را غارت کردند بعدا به طرف آذربایجان رفتند .دراینموقع درآذربایجان خاندان کرد وحسودان حکومت میکرد .وحسودان ازآنها استقبال کردودختری ازآنها گرفت ولی اغوزها بعدازمدتی دست به یغما زدندوعده‌ای ازمردم وکردها را کشتند. وچون اوضاع را برای ماندن مناسب ندیدند اکثریت آنها به اراک برگشتند. گروهی ازاین اغوزها به فرماندهی دانادرآذربایجان (اورمیه) ماندند. اغوزهائی که به اراک رفتنددودسته شدندیکدسته به همدان ودسته دیگر به ری رفتند .

درمه (اردیبهشت) ۱۰۳۸= ۴۲۹ درسرخس جنگ میان غزنویان وسلاجقه

درگرفت وسلاجقه پیروزشدند .وقسمتی ازخراسان را اشغال کردند .طغرل در راس همه فرماندهان قرارگرفت ونیشابوررا تسخیرنمود .چاغری بیگ هم مرو را گرفت موسی هم‌سرخس را .درنیشابور بنام طغرل خطبه خواندند .طغرل به هنگام ورودبه شهرکمانی به بازو وسه تیربکمربسته بودکه نشان فرمانروائی کل ترکان بود .درمروهم‌بنام چاغری بیگ خطبه خواندند .

درسال ۱۰۳۹ = ۴۳۰ باردیگرغزنویان حمله‌کردندودرصحرای سرخس پیروزشدندولی چون هردوطرف خسته بودندموقتا صلح نمودندغزنویان به بلخ برگشتند .بعدازتابستان سلطان مسعود دوباره بطرف سلجوقیان حمله بردو آنها را تافراوه تعقیب نمود .بعد بطرف نیشابورآمد و ازنیشابوربسرخس حمله‌کردوبعدبه مرورفت دراینموقع دربعضی ازمناطق خراسان قحطی شد .

دراین فرصت فرماندهان سلاجقه مشورت کردندطغرل بیگ معتقدبودکه به طرف اراک برونددولی چاغری بیگ گفت بایددرخراسان کارغزنویان رایکسره کنندوالا مسعودآنها را تعقیب خواهدکردوآنها هم ازنیروی امدادی اغوزان که ازترکستان میرسیدمحروم‌خواهندماند .بالاخره طغرل تسلیم‌نظرچاغری بیگ شدوتصمیم‌به جنگ با مسعودگرفته‌شد .ودر۲۲مه ۱۰۴۰ = ۴۳۱ سلطان مسعود با لشگریانش دردندانکان (جنوب غربی مرو) با آرتش سلاجقه روبرو شد و بعداز دوروزجنگ مغلوب شدو مجبور به‌فرار گردید .

جنگ دندانکان غلبه° قطعی سلاجقه‌را تامین نمودوبعدازپنج سال جنگ نتیجه° قطعی بسودسلاجقه‌گرفته‌شدوبقول چاغری بیگ دنیا مال سلاجقه‌گردید .

چاغری بیگ بعدازآنکه‌دست غزنویان را ازخراسان بریدباقاراخانیان صلح کردوشورش خوارزم‌راخوانیدوامیرقبچاق را مسلمان کردوبا اوخویشی برقرارنمود .کرمان را هم‌به یکی ازفرزندان خودواگذارنمودودرسال۱۰۵۹ = ۴۵۰ در ۷۰ سالگی‌فوت نمود .طغرل بیگ بعدازپیروزی دندانکان به‌نیشابور رفت وبعدازبرقراری امنیت وآرامش به‌گرگان ومازندران سفرکردوآنجا را فتح نمودوسال بعدسفری هم‌به‌خوارزم‌نمود .طغرل درهمان سال به‌ری آمد وآنجا را پایتخت‌خود قرار داد .

دررری نماینده‌ای پیش اغوزهائی که‌قبلا به اراک آمده‌بودندفرستادواز آنها خواست تا به اطاعت اودرآیندوپیش اوبیایند .سرکردگان اغوزهای اراک ازترس زندانی شدن دعوت اورا نپذیرفتندوبه اوپیغام‌دادندکه‌ما برای‌دوری ازشما دراینجا مسکن کرده‌ایم‌اگربما حمله‌کنی ببلادروم‌ویا خراسان می رویم .

بالاخره به‌طرف آذربایجان وازآنجا به‌شرق ترکیه رفتندولی بعدازمدتی‌غارتگری

دوباره به آذربایجان آمدند و به اطاعت طغرل درآمدند.

طغرل درسال ۱۰۵۵ = ۴۴۷ به دعوت واصرار خلیفه به بغداد رفت در این موقع فرمانده لشگر خلیفه از ترکان مملوک اصلان البساسیری بود و میانه خوبی با خلیفه نداشت ضمنا از آمدن طغرل هم بسیار ناراحت شد و از بعداد بیرون رفت. در اینموقع امیر دیلمی ملک الرحیم و ترکان مملوک برعلیه طغرل تظاهرات کردند و به اغوزها حمله بردند. طغرل هم امیر دیلمی را گرفت و بقیه را تادیب نمود و بسلسلهٔ دیالمه نیز پایان داد.

خلیفه القائم بامرالله به طغرل لقب ملک المشرق والمغرب و هفت خلعت داد که نشانهٔ حاکمیت هفت اقلیم بود. طغرل هم در ۷۱ - ۷۰ سالگی درسال ۱۰۶۳ = ۴۵۵ دری وفات نمود و در آنجا به خاک سپرده شد. مقبرهٔ وی هم اکنون دری به حال نیمه متروک موجود است.

طغرل بیگ مردی لایق، متدین، راستگو، خوش قلب وملایم بود او قدرت انطباق فوق العاده داشت. در نیشابور مانع غارتگری ترکان شد حتی در این مورد با برادرش چاغری بیگ دعوا کرد و بروی او اسلحه کشید.

سلسلهٔ سلجوقیان که بوسیلهٔ طغرل تاسیس شد ممالک اسلامی را با ردیگر تحت حکومت مقتدر واحدی درآورد که از ترکستان تا دریای مدیترانه دامنه آن گسترش یافت. گذشته از این سلجوقیان چون تازه داخل اسلام شده بودند روح تازه‌ای به آن دمیدند، درست همانطور که اسکاندیناویها مذهب مسیح را روح تازه‌ای بخشیدند. هنگامیکه روساء وسرداران نورمان با تشویق وترغیب قائدین وپیشوایان صلیب حمله به خاور بردند فقط چابک سواران سلجوقی بودند که با سرداران سنگین اسلحه صلیبی روبرو شدند. (تاریخ ایران جلد دوم صفحه ۴۲ و ۴۳ تالیف سرپرسی سایکس، ترجمه فخرداعی گیلانی).

درزمان آل بویه قیصر روم شرقی از اختلاف سنی وشیعه استفاده نمود و به ممالک سوریه وبین النهرین حمله کرد و قسمتی از آنجا را گرفت. بعدا از استقرار سلاجقه بیزانسها به عقب رانده شدند و در آناطولی هم دولت مسلمان ترک تشکیل شد (و. بارتولد).

بعدا زطغرل برادرزاده اش آلپ ارسلان (شیرقهرمان) پادشاه شد و هر دو قسمت امپراطوری یکی شد. آلپ ارسلان با سپاهش به آناطولی حمله برد و در ماز لازگرد سپاه روم را شکست فاحش داد (۱۰۷۱= ۴۶۳) و از آن پس دروازهٔ آناطولی به روی ترکان باز شد. سال بعد در نزدیکی رودجیحون از طرف مردنا شناسی کشته شد.

بعداز آلپ ارسلان فرزندش ملکشاه پادشاه شد (۱۰۹۲– ۱۰۷۲) .درزمان او امپراطوری توسعه یافت واز جیحون تا دریای اگه گسترش یافت .قلمرو خانیان وغزنویان نیزتابع او شدند .درمدت ده سال فتح آناطولی تا سواحل بغاز بسفر پیش رفت .دوران ملکشاه دوران عدالت توصیف شده وبا مرگ او این دوره به پایان رسید .

سلجوقیان درکشورهای مفتوحه عادات وسنن خودرا تا حدودی حفظ نمودند .خان یغما ومراسم عزاداری وغذاهای ملی توتماچ درآناطولی هم رایج بودواز این ببعدبه آنها ترکمن گفته شده است .

سلاجقه نیزبرای وزارت از ایرانیان استفاده می کردندزیرا هم کاردان بودندوهم مطیع .برای آرتش نیزازممالیک (غلامان) استفاده میکردند ودر این کارتحت تاثیروزرای ایرانی قرارگرفتند .

سلاطین سلجوقی هم مانندترکان غزنوی به زبان وادب فارسی علاقهٔ زیادی داشتند .آنها زبان فارسی را درایران وآسیای صغیر (ترکیهٔ کنونی) زبان رسمی کردندوبیش ازپیش به ترویج شعروادب فارسی همت گماشتندو خودشان هم اغلب به فارسی شعرمی سرودند .طغرل بعداز فتح ایران اولین مدرسه را درنیشابورتاسیس کرد .ملکشاه بعداز رفتن به بغداد مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد را تاسیس نمود .ملکشاه علاوه برترویج علم وادب ومعماری خودش هم به فارسی شعرمی گفت وبه ترکی می نوشت وبه اهل دین ودانش احترام می گذاشت .

سلطان سنجربا آنکه از ۱۲سالگی درکارحکومت وسیاست وارد شدبه فارسی شعرمی گفت وبعنوان راوی حدیث اشتهارداشت .دربارهٔ سلطان سنجر دانشمندفرانسوی رنه گروسه (عضو آکادمی فرانسه)درصفحه ۲۱۴ کتاب امپراطوری دشتها چنین می نویسد : دلیر ،سخی و مردانه ،این است کاملترین نمونهٔ ترک ایرانی که مدافع تمدن ایرانی گردید و خودنیز مانندیک شخصیت شاهنامه قهرمان افسانه ای آن شد .

درزمان سلاجقه معماری نیزتوسعه وپیشرفت نمود .معماری مسجد ،مدرسه ، مقبره وکاروانسرا درزمان سلاطین بزرگ سلجوقی طرح ریزی وپایه گذاری شد درطرح معماری سلجوقی نمای خارجی گنبدبرتمام بنای مسجدها کم است .

گنبدمسجدبرپایه ای کوبیک استوار است که بالای آن تبدیل به هشت ضلعی(سطحی)شده وبرروی آن گنبدمدورقرارگرفته است .

بعنوان نمونه های تاریخی معماری سلجوقی،مسجدجمعه اصفهان(۱۰۹۲–

۱۰۷۲)، مسجدجمعهٔ گلپایگان (۱۱۱۸– ۱۱۰۸) مساجدجمعه وحیدریه قزوین (۱۱۱۹– ۱۱۱۳)، مسجدجمعهٔ زواره (۱۱۳۵)، مسجدجمعهٔ اردستان (۱۱۵۸) و همچنین مقبرهٔ طغرل بیگ (در ری) ومقبره سلطان سنجر (درمرو)، مقبره ابوالفضل (درسرخس) ومدارس نیشابور، بغداد، طوس، اصفهان، هرات و بلخ و غیره را می توان نام برد.

ازکاروانسراها، رباط انوشیروان (سرراه سمنان – شاهرود)، رباط شریف (بین مشهد و سرخس) وامثال آنها بعنوان نمونه قابل ذکرند.

نظیر بناهای فوق درسوریه، عراق وآسیای صغیرهم که تحت اداره سلاجقه بودند ساخته شدوبدین ترتیب اساس معماری ایرانی واسلامی پایه گذاری شد

بعداز ملکشاه امپراطوری سلجوقی به دوقسمت ایران وروم (غربی) تقسیم شد. مرکزسلاجقهٔ روم شهرقونیه بود. سیستم مملوک درسلاجقهٔ روم نیز رایج بود. حتی درسلاجقهٔ سوریه نیزبه کارمی رفت. زنگی های سوریه نیزاز ممالیک ترک بودند. جانشینان آنها ایوبیها هم به این سیستم ادامه دادند. بطوریکه ممالیک ترک (قبچاق) ایوبی درسال ۱۲۵۰ به حکومت ایوبیها درمصر وسوریه خاتمه دادندوجای آنها راگرفتند. درهندوستان نیزدرزمان حکومت گورها یا گوران ممالیک ترک (خلج) قدرت را بدست گرفتندوبجای اربابان خودحکومت مملوک را درهندتاسیس نمودند.

بنظرمی رسدسیستم مملوک را برای پیشگیری ازخطراحتمالی برای سلطنت وحکومت انتخاب کرده بودند. درآناطولی اغلب ترکمنان را به نواحی مرزی می فرستادندتا دربرابر بیزانس مقاومت نمایند. درماوراء النهر ترکمنان اغوز تاقرن ۱۷ درمانقشلاق ماندندودراینمدت تابع آلتون اوردو و بعد حکام خوارزم بودند.

اغوزهائی که سلطان سنجررا زندانی کردندقبلا درماوراء النهرودرخدمت سلطان قاراخانی بودند (۱۱۳۲– ۱۱۰۱). اینها هم دراثرفشاروحملات قبچاقها ازسواحل سیحون به آنجا آمده بودند. اینان نیزبدودسته اوچ اوق وبوز اوق تقسیم شده بودند.

بعدازآنکه سنجردرسال ۱۱۴۱ از قاراختائیان شکست خورد قاراخانیان ماوراء النهرهم تابع قاراختائیان شدند. قارلوقها به پشتیبانی قاراختائیان اغوزها را از ماوراء النهر بیرون کردند و اغوزها به ناحیهٔ بلخ و ختلان آمدند. به روایتی تعداد آنها چهل هزار چادر بود.

دراینموقع قیماچ ازطرف سنجر والی بلخ بودواز اغوزها خواست که

ناحیهٔ بلخ را ترک کنند .آنها هم قبول نکردند ودرجنگی که درگرفت اغوزها پیروزشدند وقیماج هم اسیر وکشته شد .اغوزها بلخ را غارت کردند .این خبر درمرو به سنجر رسید وبا صدهزار نفر به طرف اغوزها آمد .اغوزها به سنجر اظهار تابعیت نموده وپیشنهاد دادند خراج دادند ولی سنجر به تحریک امرای خود قبول نکرد وبا آنها وارد جنگ شد .دراین جنگ سنجر مغلوب واسیر شد . معهذا اورا برتخت نشاندند وبه او تعظیم کردند .بعد اورا درقفس آهنین گذاشتند وبه مرو آوردند .این دسته از اغوزها بعد از سالهای ۱۱۶۴ = ۵۶۰ اهمیت خودرا ازدست دادند زیرا حز غارت هدفی نداشتند .

درسالهای ۳- ۱۱۷۲ درمحاورت خراسان دودولت قوی تشکیل می شد . یکی غورها دربین هرات وغزنه ودیگری درخوارزم به نام خوارزمشاهیان .

بعد از آنکه سلطانشاه خوارزمشاه سرخس ومرورا از اغوزها گرفت قسمت عمدهٔ اغوزهای خراسان به کرمان وفارس نزد سالورها * رفتند (۱۱۷۹) و در آنجا مستقرشدند .بعد دینار هم به آنها پیوست وبالاخره درسال ۱۱۸۷ با عنوان ملک دینار حاکم کرمان شد .درسال ۱۲۱۳ کرمان هم تحت حاکمیت سالورها درآمدو عجم شاه با قسمتی از اغوزها به سیستان رفت .

درزمان آلپ ارسلان دربین اغوزهای آذربایجان جمعی به نام ناوکیه معروف بودند اینها درفتح سوریه وآناطولی رل مهمی ایفا نمودند .در سفر جنگی قیلیج ارسلان فرزند سلیمان شاه مؤسس سلاحقهٔ ترکیه سربازان ناوکید همراه او بودند .خود او هم به روایتی از ناوکیه بوده است .درطول قرنهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ مهاجرت ترکان به آذربایجان وآناطولی ادامه داشت .درموقعیکه جلال الدین خوارزمشاه به آذربایجان آمد (۱۲۲۵) ترکان اران به قدری زیاد بودند که از آنها بعنوان قاریشقا سوروسو یعنی دستهٔ مورچگان وابرملخ یاد شده (نسوی صفحه ۳۷۴)

غیر از آذربایجان وآناطولی عدهٔ از ترکمنان اغوز به عراق رفتند و در منطقه اغوز مستقر شدند .

درسال ۱۰۷۱ = ۴۶۳ ترکمنان ناوکیه به سوریه آمدند اینها از طریق آناطولی آمده بودند ودرراس آنها قیزلی بود بعد از قیزلی درراس آنها آتسیز بود .آتسیز بیت المقدس ،دمشق ودیگر نقاط رافتح کرد وحاکم این منطقه شد .

---

*) سالورها یکی از ۲۴ قبیله اغوزها بودند که درفارس حکومت اتابکان زنگی را تشکیل دادند .

قالانی ۵۶ ـ بحی صفحه ده

منیم آشنا ائله قلبیمی، کلمات مصحف پاک ایلن
ائله ذکر و ورد زبان منه، جملات آیتین ای خدا
دوشومی همیشه قرآن ایلن، ائله صاف چیرک زمانه دن
قرآنین یول ایله نصیب قیل، (رضا) یا کرامتین ای خدا

=========

بقیه آغوزلار:

درقرن ۱۲ میلادی عمادالدین زنگی امیرحلب شدوعده ای ازترکانایوا را ازکردستان به‌آنجاآورد درراس‌آنها یاروق بودلهذا به‌این گروه یاروقیه گفته‌شد.

بعداز شروع جنگهای صلیبی درآخر قرن ۱۱ بیزانسها قوی شدندو ترکان را ازغرب‌آناطولی عقب‌زدند.درسال ۱۱۷۶ قلج ارصلان دوم‌بیزانسها را شکست داد وباز ترکان به‌طرف غرب پیشروی کردند.

بعدازآنکه ترکمنان تخته‌قاپوشدند.به‌آنها ترک گفته‌شد و فقط به‌کوچ نشینان در آناطولی ترکمن می گفتند.

نویسنده :
دکتر حوادهیئت

دیوان لغات ترک
(محمود کاشغری)

دیوان لغات ترک یا فقه اللغه زبانهای ترکی برای تعلیم زبان ترکی ادبی ویا ترکی خاقانی ولهجه های ترکی برای اعراب نوشته شده ،ضمنا اولین کتاب گرامر ترکی است که بهترین اطلاعات را درباره اقوام مختلف ترک هم داده ودرعین حال منتخباتی از ادبیات اقوام ترک زبان میباشد. این کتاب که قدیمترین تاریخ زبان وفرهنگ ترک محسوب میشود ،از طرف محمود کاشغری درسال ۴۶۴ هـ.ق = ۱۰۷۲ م نوشته شده وبه خلیفه عباسی ابوالقاسم عبدالله تقدیم شده است .

مؤلف ضمن تقدیم کتاب چنین می گوید :خداوند درروی زمین قدرت را به ترکان داده است ولذا فراگرفتن زبان آنها مفید است .این کتاب را برای تعلیم زبان ترکی به اعراب نوشتم .بعد از وسعت زبان ترکی سخن می گوید واضافه می کند که اگر کلمات اهمال شده ،ابه حساب بیاوریم ترکی با عربی برابری می کند .

در این کتاب ضمن شرح لغات ترکی ویژگیهای فونه تیک ومورفولوژیک لهجه های مختلف هم شرح داده شده است .محمود کاشغری قبل از دیوان لغات ترک کتابی درباره نحو زبان ترکی به نام "کتاب جواهر النحو فی لغت الترکی "نوشته که متاسفانه مفقود شده است .

در دیوان ضمن بررسی لغات ترکی وتوضیح معانی آنها از امثال وحکم وضرب المثلها و اشعار ترکی مثالها زیاد داده شده وبدینوسیله بهترین نمونه های ادبی وفولکلور ترکی ارائه شده است .

کتاب در ۱۳۵۰ صفحه ودرسه جلد نوشته شده ،مؤلف بعد از سه بار بازنویسی ومرور برای بارچهارم آنرا بشکل قطعی درآورده است .

نسخه خطی این کتاب در اوایل قرن بیستم در استانبول پیدا شده و در کتابخانه ملت نگاهداری شده است .این نسخه درسال ۶۶۴ هجری یعنی دویست سال بعد از تالیف کتاب از طرف ابوبکر بن ابوالفتح ساوه ای درشام استنساخ شده ودرکتاب کشف الظنون کاتب چلبی نیز قید شده است .

نسخه خطی درسالهای ۱۷-۱۹۱۵ ازطرف معلم رفعت دراستانبول درسه جلدبه چاپ رسیده ودرسالهای ۴۱-۱۹۳۹ ازطرف بسیم آتالای درسه جلد به ترکی ترکیه درآنکارا چاپ و منتشرشده وضمنا دوجلدهم اندکس لغات به ترکی، یکی براساس املای عربی ودیگری براساس املای لاتینی چاپ شده است .درسالهای ۳-۱۹۶۰ دیوان لغات ترک ازطرف س . مطلّبوف به ترکی اوزبکی ترجمه وبا اندکس ترکی اوزبکی درشوروی به چاپ رسیده است .بقرار اطلاع ترجمهٔ کتاب درآذربایجان شمالی نیزآماده شده ولی هنوزبه چاپ آن اقدام نگردیده است .

کارل بروکلمان تورکولوژیست معروف آلمانی درسال ۱۹۲۸ اندکس آلمانی دیوان کاشغری راچاپ نموده است .

مؤلف درنگارش دستورزبان ترکی صرف ونحوعربی را ماخذقرار داده و ازکتابهای زبان عربی مانند صحاح جوهری فارابی استفاده نموده است با وجوداین روش تعلیم کاشغری برخلاف شیوهٔ قدیم زبان آموزی ازنمونهٔ بقاعده بوده ودرهرموردبعدازدادن نمونه هائی قاعده رابیان نموده است .

پدرمحمودکاشغری (حسین) ازقصبهٔ بارسیغان یا بارساغون (درشمال شرقی کاشغر) وخودش اهل کاشغربوده است .کاشغردرآنزمان مرکزفرهنگ و تمدن ترکان قاراخانی بود .محمودکاشغری سیاحی کارآزموده بود و در تمام کشورهای اسلامی سیاحت نموده ضمنا مدتی هم دربغداد وشام تحصیل نموده ودرشام به نگارش دیوان خودپرداخته است .مؤلف ضمن سیاحت دربلاد اسلامی ازچین تا روم شرقی با اقوام مختلف ترک آشنا شده وضمن تحقیق درطرززندگی وعادات ورسوم آنها ویژگیهای لهجه های آنانرا یادداشت نموده ودرکتاب خوداز این منابع استفاده نموده است .

محمودکاشغری ضمن شرح اقوام اقوام ترک به مقرآنها نیز اشاره نموده و نقشه ای دایره ای شکل ازدنیای آنروزترسیم نموده است .دراین نقشهٔ رنگی مرکزعالم شهربالاساغون یعنی مرکزحکمرانان قاراخانی قرارگرفته ونواحی ترک نشین وهمسایگان آنها بدقت ووضوح ترسیم شده ولی سایرقسمتها چندان واضح و دقیق نیست .

دردیوان کاشغری نام ومحل بیست قوم ترک که همه ازیک تبار وریشه اند تصریح شده که هرقومی ازچندقبیله بوجودآمده است .این اقوام عبارتند :

۱ - پچه نک ها که نزدیکترین قوم به کشوربیزانسها هستندوغربی ترین ترکان را تشکیل میدهند .

۲ ـ بعدا زغرب به‌شرق قبچاق ویا قیغچاق،اوغوز ، یمک ،باشقیرت، باسمیل،قای،یاباقو،تاتار و قیرقیزها نزدیک چین هستند .

۳ ـ چیگیل، توخسی ،یاغما یا یغما ،اغراق،چاروک ،چومول،اویغور، تانقوت ،ختای که ازشمال بطرف جنوب کشیده شده اند .

۴ ـ تاوقاچ ها که درجنوب چین قرار گرفته اند .

ازاقوام ترک قبایل بیست ودوگانه اوغوزباعلامات مخصوص آنها (دامغا یا طمغا) به‌ترتیب زیر شرح داده شده است .

۱ ـ قینق ۲ـ قایبق، ۳ـ بایندور،۴ـ ایوا ، ۵ـ سالغور یاسالور، ۶ـ افشار، ۷ـ بیگدلی ،۸ـ بوکدوز، ۹ـ بایات یا بیات ، ۱۰ـ یازغیر، ۱۱ـ ایمور، ۱۲ـ قارابولوک ،۱۳ ـ آلقابولوک ،۱۴ـ ایغدیر،۱۵ـ اوره گیر، ۱۶ـ توتیرقا ، ۱۷ـ اولایوندلوق ،۱۸ـ پچه‌نک ،۲۰ـ چووالـــدار، ۲۱ـ چبنی ، ۲۲ـ چاروقلوق .

مؤلف بعدازشرح قبایل واقوام‌ترک ویژگیهای لهجه‌های آنها رابیان میکند و مناسبات آنها رارا بایکدیگرواختلاف میان آنها راازنظرفونه ـ تیک و مورفولوژی شرح میدهد،به‌نظر کاشغری لهجه‌های مختلف ترکی به شرح زیرتصنیف و تقسیم میشوند :

۱ ـ صحیح ترین وواضح ترین لهجه‌ترکی مربوط به‌ترکانی است که‌فقط یک زبان می دانندوبا ایرانیان وخارجیها تماس نداشته‌اند .

۲ ـ لهجهٔ اویغورها خالص نیست ودربین خودگویشهای مختلفی هـــم دارند .

۳ـ ترکی قبایل اغوز ،قبچاق،قیرقیز ،توخسی ،یغما ،چیگیل، اغـراق ، چاروق خالص است ویک لهجه صحبت میکنند .لهجه‌قبایل یمک (شاخه‌ای از قبچاق)وباشقیرت هم‌به‌قبایل فوق نزدیک است .

۴ـ زبان قبایل پچه‌نک ،بلغار و سووار هم‌ترکی است‌فقط کلمـــات زیادی تغییرشکل یافته‌است .

بطور کلی آسانترین لهجه‌های ترکی لهجهٔ اغوزهاست .

فصیح ترین وظریفترین لهجه‌های ترکی لهجه‌خاقانی یاکاشغری است که‌زبان شهزادگان ترک وتوابع آنهاست .

صحیح ترین لهجه‌های ترکی لهجهٔ توخسی و یاغماهاست .

به‌نظرکاشغری ازنظر فونه‌تیک فرقهای زیردربین لهجه‌های ترکـــی موجوداست .بگفتهٔ او اختلاف درخود کلمات ناچیزاست وبیشتر ازدگرگونی

وتبدیل بعضی حروف (فونم) ویا حذف آنها بوجودآمده است مثلا :

۱ــ کلماتیکه درلهجه‌خاقانی یا کاشغری با (ی) شروع میشوددرلهجه های اغوز و قبچاق (ی) حذف میشود و کلمه با (ای = ا) شروع میشود مثلا ییلان (مار) تبدیل به ایلان میشود. ویا ییل = سال تبدیل به ایل می گردد.

۲ــ دربعضی جاها همین (ی) درلهجه‌های اغوزو قبچاق تبدیل به (ج) میشود.

۳ــ درلهجهٔ آرگو (ی) وسط وآخرکلمات به (ن) تبدیل میشودمثلا قوی تبدیل به‌قون (قویون = گوسفند) میشود.بطوریکه قبلا اشاره‌شدو حرف مرکب (نی ۷۷) ترکی گوگ تورک درترکی اویغوربه‌دو حرف (ن) و (ی) تقسیم‌میشودواویغورهای بودائی (ی) و اویغورهای مانوی (ن)راانتخاب کردند.درزمان کاشغری لهجهٔ ی حاکم بوده وماخذقرارگرفته‌است.

۴ ــ درلهجه‌اغوز،قبچاق وسووار حرف (م)اول کلمات به (ب) تبدیل شده‌است مثلا:(من) به (بن) و میندیم= سوارشدم به (بیندیم)تبدیل شده‌است.

۵ ــ دربین اغوزها و قبایل نزدیک آنها حرف (ت) اول کلمات به (د) شده‌است مثلا: (توه = شتر) تبدیل به (دەوه) شده‌است.

۶ــ برعکس حرف (د) هم‌دربین اغوزها به (ت)تبدیل شده مثلا: (بوکده) تبدیل به (بوکته = خنجر)شده‌است.

۷ــ حرف (ذ) عربی ترکی قدیم و حفتائی درلهجه‌های اغوز،یاغما، توخسی دروسط کلمات به (ی) ودرلهجه‌های بلغار و سووار وقبچاق به (ز) تبدیل شده‌است مانند قاذین آغاجی و قایین آغاجی (درخت‌قایین)

۸ــ (غ) ویا (ق) آخر اسم زمان و مکان تبدیل به (T) شده‌است مثلا (بار قوییر= واریلاجاق یئر) =(جائی که‌بایدرفت)در اغوزمی شود : باراسی یئر ویا توراقواوغور = دورولاجاق زمان = وقتیکه‌بایدبرخاست می شود دوراسی اوغور.

۹ــ (غ) وسط اسماء وافعال (درحالت ادامهٔ فعل) درلهجه‌های اوغوز، قبچاق حذف میشود مثلا: (تامغاق) تبدیل به (تاماق) (داماق = سقف دهان) ویا اورقان) = زننده تبدیل به ووران میشود.

۱۰ــ حرف (ب)ترکی قره‌خانی یاکاشغری درلهجه‌اغوزتبدیل به (و)می شودمثلا:(اب)= خانه تبدیل به (او)میشودویا (بارماق = رسیدن) تبدیل به (وارماق) میشود.

محمودکاشغری بعدازشرح مختصراختلاف لهجه‌های ترکی روی دولهجهٔ ادبی ترکی خاقانی و ترکی اغوز تکیه‌کرده وآنها رابطورتفصیل شرح داده است .

ترکی خاقانی :ترکی خاقانی که بنا به تعبیرمحمودکاشغری به‌لهجهٔ شهزادگان و اتباع آنها اطلاق شده‌همان ترکی کاشغری است وزبان رسمی دولت قاراخانیان وزبان کتابت آنهاست .اهالی شهر کاشغرو بالاساغون وحوالی آنها نیزبه‌این لهجه صحبت می کردندازاینجهت ترکی کاشغری نیز نامیده‌شده‌است .اقوام قره‌خانیان بیشترازدوقوم اویغور و قارلوق‌تشکیل شده‌بودولهجهٔ این دوقوم بسیاربهم‌نزدیک بوده‌لهجهٔ اویغورهم‌با مختصر اختلاف همان لهجهٔ خاقانی است .لهجهٔ خاقانی به‌لهجه‌هائی توخسی و یغما نیز نزدیک است .

کتابهای باارزشی بالهجه‌خاقانی نوشته‌شده‌که مهمترین آنها "قوتاد قوبیلیک "و"عتبته‌الحقایق" میباشد .این لهجه‌تاتشکیل لهجه‌جغتائی‌زبان ترکی ادبی مشترک‌آسیای میانه‌بوده‌است .

ترکی اغوز :مختصری ازویژگیهای ترکی اغوز درمقایسه‌باترکی کاشغری قبلا شرح‌داده‌شده‌به‌نظرمحمودکاشغری لهجه‌های قبچاق،ئیمک ،پچه‌نک و بلغار هم‌جزو گروه اغوز می باشد .

بگفتهٔ وی یکی ازویژگیهای بارزترکی اغوزها وجودکلمات زیادفارسی درزبان آنهاست .اغوزها به‌علت مجاورت وتماس زیادبافارسی ها بسیاری از کلمات ترکی رافراموش‌کرده وبجای آنها کلمات فارسی به‌کارمی بردند.. محمود کاشغری برای بیان درجهٔ نزدیکی واختلاط آنهایکی ازامثال وحکم قدیمی ترکی رادرکتاب خودآورده‌است‌که‌عبارتست :

باش‌سیز بورک اولماز　　تات‌سیز تورک اولماز

ترجمه : کلاه بی سر و ترک بی تات (فارس) نمی شود .

باآنکه درکتاب دیوان لغات ترک به‌تفصیل ازترکی اغوزبحث‌شده‌متاسفانه هیچ اثرادبی به‌لهجهٔ اغوز که‌مربوط به‌زمان محمودکاشغری باشد در دست نیست درصورتیکه‌آثار گرانقدری به‌ترکی خاقانی ویاترکی ادبی آسیای میانه موجوداست .

درمبحث‌قواعدزبان ترکی ضمن شرح قواعددستوری میگویدقواعدزبان ترکی تقریبادرهمه‌جاقطعی‌است استثنا وبی قاعده‌بسیارناچیزاست .درمبحث پسوندهای کلمات بقواعدی اشاره‌می کندکه‌تاتغییرالفبای ترکی درترکیه

(۱۹۲۸) هم‌شناخته نشده بود. مثلا میگوید علامت ماضی مطلق "دی" می باشد که در تمام لهجه‌ها مشترک است مانند "ایجدی" (نوشید)، "دیکدی" (دوخت) "ائتدی" (کرد) و ...

اگر آخر فعل با حروف سخت (پ، ت، ج، ک) مختوم شود "دی" تبدیل به "تی" میشود مانند "تپتی" (چپاند)، "توتتی" (گرفت)، "قاجتی" (فرار کرد) "چوکتی" (فروریخت) ...

همچنین در ترکی معمولا دو حرف بی صدا پشت سرهم نمی آید مگر در مواری که حروف نوک زبانی مانند: (ل، ر، ن، س، ش) وقتی با حروف سخت (ک، چ، ت) پشت سرهم قرار گیرند هر دو ممکن است بی صدا باشند مانند: "ایلک" (نخست، "دینج" (راحت)، "سیرت" (پشت)، "اوست (بالا).

گاهی بعد از "ر" هم "س" می آید مانند ترس (معکوس)، "ارسلان" (شیر). درباره‌ء اسامی زبانها میگوید با اضافه "جه"، "جا" به آخر نام ملت‌ها ساخته میشود مانند: تورکجه، فارسجا و آلمانجا.

محمود کاشغری ضمن شرح حروف صدادار ترکی (۹ عدد) برای جبران کمبود حروف صدادار عربی از علامات مخصوصی استفاده نموده مثلا بجای (آ) دو "الف" وبجای زیر و زبر "الف" وبجای اؤ = ö و اوْ = ü (أ) و بجای اوْ = o و اوُ = u (أ) و (ای، او، ا) بکار برده است. با این ترتیب کاشغری برای اولین بار اقدام به تکمیل الفبای عربی برای نوشتن ترکی نموده است.

در دیوان لغات ترک غیر از لغات وقواعد زبان ترکی درحدود ۲۷۰ امثال وحکم (آتالار سؤزی) وتعداد زیادی اشعار ترکی موجود است تمام این امثال وحکم واشعار به ترکی خالص است. بطوریکه نسبت کلمات غیر ترکی در آنها به یک درصد نمی رسد.

برای نمونه چند ضرب المثل ترکی و دوبیتی نقل میشود:

امثال و حکم (آتالار سؤزی)

۱ـ آرپاسیز آت آشوماس — آرقاسیز آلپ چریک سیوماس

ترجمه: اسب بدون جو نمی دود. — قهرمان (پهلوان) بی پشت سرباز دشمن را به زانو درنمی آورد.

۲ـ آلپلار بیرله اوروشما — بیگ لر بیرله توروشما

ترجمه: با قهرمانان ستیز مکن — با بیگ‌ها درنیفت.

۳ـ قورقموش کیمنشیگه قوی باشی توش گؤرونور.

ترجمه : کسیکه ترسیده باشدسرگوسفندرا دوتا می بیند .

۴ـ بیر قارقا بیرله قیش گلمس .

ترجمه : با یک کلاغ زمستان نمی آید .

۵ـ قانی قان بیله یوماس .

ترجمه : خون را با خون نمی شویند .

۶ـ یالنوق اوغلی مونسیز بولماس .

ترجمه : فرزند آدم بی غم و بی عیب نمی شود .

چندبند از مرثیهٔ افراسیاب که به شکل دوبیتی های هفت هجائی (بایاتی) سروده شده :

آلپ ارتونقا اؤلدی مو ایسسیز آجون قالدی مو

اؤولک اؤچین آلدی مو ایمدی یوره‌ک بیرتیلور

ترجمه : آیا آلپ ارتونقا (افراسیاب) مرد آیادنیای فانی ماند

آیا زمانه انتقامش راگرفت حالا دل پاره پاره می شود .

باردی کؤزوم یاروقی آلدی اؤزوم قونوقی

قاندا ارینج قانیغی ایمدی اودین اود قارور .

ترجمه : نوردیده‌ام رفت با او روحم رفت

حالا اوکجاست حالا اومرا بیدار می کند .

درتصویر بهار :

تورلوک چیچک یازیلدی بارچین یازیم کریلدی

اوچماق یئری کؤرولدی تومولوق یاناکلگو سوز

ترجمه : گلهای مختلف بازشدند مثل اینکه طشک ابریشمی پهن شد

جایگاه بهشت دیده میشود دیگر سرما نخواهد آمد .

قوش قورت قاموق تیریلدی ارکک تیشی تریلدی

اؤگور آلیب تاریلدی یینقا یونا گیرگیسوز

ترجمه : مرغان و حانوران همه زنده شدند نرومادهجمع شدند

دسته دسته شدندورفتند دیگردرآشیانه نخواهند ماند .

ایتیل صودی آتاتورور قایا توبی قاقا تورور

بالیق تلیم باقاتورور گؤلونگ تاکی کوشه رور

ترجمه : آب رودخانه جاری میشود پی صخره‌ها را می کوبد .

ماهی ها همه اش نگاه میکنند استخر (دریاچه) هم لبریز میشود

قالانی **۴۵**ـ نحی صفحه ده

"امیل مهدی اوف "ون "گؤز حکیملرینه "خطابا یازدیغی شعرینه بیرجواب وئره رک ، شاعرین گؤزلری نین صحتی نی آرزولاییرام . سؤنمز *

تهران ـ آذر ۱۳۶۲

* گؤرمه سن یاخشی! *

حیاتدا ،گونش تک آچیق دیرالیم * سن منه بیرین وئر ، یوز وئریم سنه
دانیشا بیلمیرم ،اوچوقدوردیلیم * مندن کؤنول ایسته ،کؤز وئریم سنه

بیرگؤزون ایشیعین آلارکن حیات * کؤنول طرلانینا وئره ر قول ـ قانات
طرلانی آولاماق ایستیرسن؟هیهات! * اؤنون تک ، سماده سوز! وئریم سنه

طبیعت دئیه رکی ،سعییندن آرتیق * وئرمه رم بیرکسه تاییندان آرتیق
بیرنعمت ایسته سن پاییندان آرتیق * بیریندن الینی اوز! وئریم سنه

سنی حسرت قویان گؤز ایشیغینا * آرتیریب قلبی نین یاراشیغینا
باخ عاشق ویسل تک ائل عاشقینا * قوی اؤندان بیرنئچه ایز وئریم سنه

بیرحکیم اؤپرکن عاشقین الین * دئدی: نه یانیرسان سن ایچین ـ ایچین
گؤزونو نیشیغین قایتارماق ایچین * اذن وئر بیرچیمدیک توز وئریم سنه

"اماندیر! دئدی ،الووراما گؤزومه * ایشیق دونیانیزی چکمه اوزومه
منیم اؤز عالمیم خوشدور اؤزومه * حیاتین دادسیزسا ، دوز وئریم سنه

من سیزین دونیانی سئومه سم اگر * بو درمان ،بوعلاج نه درده ده گر؟
بو ترسه علاجا کیم بؤیون اگر؟ * اؤدورکی ، ایسته مم اوز وئریم سنه

بیرده کی ،هرگولو ،درمه سن یاخشی * هر ساچی دارایی ب ، هؤرمه سن یاخشی
چوخ شئی ده واردی کی گؤرمه سن یاخشی * گؤرمک ایسته ییرسن؟ گؤز وئریم سنه

"زمان"ین چرخلی ترسه دؤلانیر * دؤلان کوپ ـ کوزه لر بیر ـ بیر جالانیر
ساپ ،یاشیل تیاندا قارا بؤیانیر * سن مندن اؤد ایسته ، بوز وئریم سنه

سانماکی ،شاعرم ، سؤز حکیمی یه م * بیرآنلیق ائله بیل گؤز حکیمی یه م
حیف کی ، دئدیگیم "زمان"کیمی یه م * سن مندن گؤز ایسته ، دیز وئریم سنه

بیر "سؤنمز"آلوام ،شمشگیم سنین * مینلرجه چاتمامیش دیلگیم سنین
اوغروندا گؤز نه دیر؟ اورگیم سنین * الین وئرالیمه سؤز وئریم سنه

---

* شاعرین یازدیغی شعر ، "آذربایجان" مجله سی نین ۱۹۸۳ ـ ۸ نجی نمره سینده درج اولونموشدور .

آتام

قارشیماچیخسا
تانییا بیلمه‌رم،
الیمی سیخسا، تانییا بیلمه‌رم آتامی.
او گئدنده یاشیم اوچایدی.
ایندی اونون یانینا صفرگلیب.
سئوینجین یوکو اولماز
حسرتین ثیقلتی آغیر گلیر.
او گئدنده آتا ایدی، ایندی بابادی، ساچساققالی آغاپیاغ...
چترلی بیر توت اولوب، یئره ساچدیغی بوتاق.
صون یادگاری ـ سنگر قوخولو مکتوب.
بئله مکتوبلاری کیم اونودوب؟
حسرتی آنامین ساچیندا ـ قارا اولوب، دونوبدور.
تبسم کؤرپه‌مین دوداقیندا قونوبدور.
مزاری هاردا سا ـ یاشیل شینئل گئییینمیش عسگر مزاری.
اونون مزارینی گؤره‌ایدیم‌باری،
بوحسرتلن هرگون، هرآن، نا راحتم.
بیله‌ایدیم هئچ اولماسا،
وطن تورپاغیندامی؟ اویویور منیم آتام؟!

چئویریب گؤنده رن: قارتالچی

ح.م. ساوالان

باهار بایرامی پۆیئماسێندان بیرپارچا

۶

۱

یوُردوُموُزا باهار گلیر * کۆنۆللرده عشق اوْیانیْر
چیچک لرین قوْخوُسوُندان * انسان ذهنی ایشیْقلانیْر

۲

یوُردوُموُزا کۆچۆب گلیر * دوُرنالار دا قاطار ـ قاطار
یاشاماق ذۆقۆ یۆکسەلیر * گۆزەل اوْلوُر هرنەکی وار

۳

گۆنلر ایلیْق، گئجه آیاز * مین آرزوُ وار هر کۆنۆلده
بۆیۆک معنا سۆزه صیْغماز * چوْخ طراوت واردیْ گۆلده

۴

بوُ،بوُداغدان اوْ، بوُداغا * هوْپبانار اوُچار سئرچەلر
یئری یارار، حیات آلار * گۆگ بیتگی لرده دیرچەلر

۵

قار چیچەگی یئرین وئرەر * بنۆوشه، نازلیْ نرگیزه
خوْش عطیرلی بوُ گۆل چیچک * یاراشیْقدیْر ائلیمیزه

۶

چایلاریْمدا سوُلار داشار * باهارلاریْن گلیشیندەن
گۆنۆل ذۆقه گلەر جوْشار * طبیعتین گۆلۆشۆندن

۷

قیْزیْل گۆنش ایشیْق صالیْب * مین چیچک له گلیب باهار
آتالاردان بیر سۆز قالیْب * هر گئجەنین گۆندۆزۆ وار

۸

گئجه کئچیب دیلیمیزین * نی یه بیلمم گۆنۆ دوْغموُر
بوُلوُتلار دا گلیر ـ کئچیر * آمما بیزیم ائله یاغمیْر

۹

بوُ دوُر اۆمید چراغیْمیْز * صانکیْ یاغیْ یوْخدوُ یانماز
ائللر گئدەر، قالاریْق بیز * زامان دا کی، هئچ دایانماز

۱۰

هر یئنی ایل دگیشنده * یئنیلیک یئر ـ گۆیدن دوْغار
آمما بیزیم ائلیمیزی * اسکی[1] اوُیدوُرمالار بوْغار

۱۱

سؤز بوُرا چاتدی قوْی دئییم * صابره[۳] یوْز رحمت اوْلا
حقّی دئیب، قبری اوْنوُن * حشره کیمی نوُرلا دوْلا

۱۲

« سن دئیه‌ن اوْلمایْب هله » * « آرخا سوُ دوْلمایْب هله »
کهنه‌دن چوْخ اثر دوُروُر » * « رنگی ده صوْلمایْب هله »

۱۳

آتالار دا بؤیله دئیب * یاخشیْدان یاخشیْلیْق تؤره‌ر
هر ائلی سن آغیْرلاسان[۳] * اؤز ائلین ده حرمت گؤره‌ر

۱۴

آغیْرلادیْق بیز ائللری * گؤرمه‌دیک آمما بیر ثمر
قارداش ایچوْن بیز اؤله‌ریک * بیزه بیر آه چکسه اگر

۱۵

مقدّس انقلابیْمیْز * بؤیوْک بیر حق وئریب بیزه
دوْغما دیلین آزادلیْغیْ * بیر گوْنشدیر ائلیمیزه

۱۶

آنایاسا[۴] یازیْب کی بیز * دوْغما دیلده درس اوْخویاق
دوْغرودان انسان صایْلیْب * دیلیمیزده تمه‌ل قوْیاق

۱۷

بوُ حق‌لری وئره‌ن بیزه * عزیز شهیدلر قانیْ دیْر
هر دیلی آزاد ایسته‌یَن * انسانیْن پاک وجدانیْ دیْر

۱۸

باهار گلیر سئوینجایله * اوْمید دوْغوُر هر کؤنوْلده
پاییْز گلیر چاتیْر، یئنه * مدرسه‌میز آیریْ دیلده

۱۹

گئجه گوْنوْز چالیْشیْریْق * بوُ درده تاپمیْریْق علاج
اکن بیزیک بیچن ده بیز * ال خمیرلی، قارنیْمیْز آج

۲۰

یاز دئیریک طوُطی کیمی[۵] * شیرین لیگین گوْلوْ صوْلماز
پاییْز گلیرده بللهنیر * هر قامیْشدا شکر اوْلماز

۱ـ اسکی = قدیم، کهنه ۲ـ میرزاعلی اکبر صابر. ۳ـ آغیْرلاماق = حرمت و شخصیت قائل اوْلماق ۴ـ آنایاسا = قانوُن اساسی.
۵ ـ یاز = باهار فصلی.

* اینان آنـا *

ای یادلارین اوخیلن اولان باغری قان آنـا
ظلم اووچوسی کمندی ایلن اوولانان آنـــا
ظلم ائتدیلر سنه‌ایکی شاه‌اللی یئددی ایل
ای شاهلارین باشیندان آغیرتاج آلان آنـا
اود ووردولار،سنین جانیوا ساتقین اوغرولار
مظلوم اولوب‌ظولوم اودونا،اودلانان آنـا
تیکدی گؤزه‌ل دودا قلاریوی دشمن اینه‌سـی
شیرین دیلین دانیشماغا حسرت قالان آنـا
ایللر بویی سیزیلدادی ساز تک اوشاقلارین
ای قهرمان اوشاقلارینا ساز چالان آنـــا
صولدوردی ظلمون اللری شن نوباهاریـــوی
سوز خزانلا گوللرون اولموش تیکان آنـــا
شیر تک سنی سالیب قفسه،ائتدیلر اسـیر
قلبی عزیزآزادلیق اوچون چیرپینان آنـا
بیرگون(باقر) الیله‌تؤکن (زور) قانین یئره
بیرگون(صمد) سسیله‌گؤیه‌سس سالان آنـا
آخر دؤزه‌نمه‌دین بو قده‌ر ظلـمه ،ذلتـــه
آی دؤزمه‌ین ظولوم‌اودوناهئچ زمان آنـا
بهمن آیینداء،گؤیده‌شاخان ایلدیریم کیمـی
بیرشاخماغیله‌داغلارا سالدین دومان آنـا
سن ایرانین آییق گؤزوسن،گؤزله ایرانـــی
ای ایرانین گؤزه‌ل بویونا باش اولان آنـا
من (حامد) اوغلووام،تازالیقدا دیل آچمیشام
لال ائتدیلر منـی اوزون ایللر، اینـان آنـا

*** *** ***

* غرور شکن *

دست عشق توغرورهمه‌کس می شکنـد * دردل بوالهوسان پای‌هوس می شکند

اندراین قافله تا قافله سالارتوئی * ناله ام رونق آوای جرس می شکند
ازهمان روزکه ترک من تنها کردی * آه درسینهٔ من گام نفس می شکند
دل ما را نتوان درشکن زلف شکست * برحذرباش که این مرغ قفس می شکند
گرچه درپردهٔ خاکستردل پنهان است * اخگرما سر پرباد قبس می شکند
لطف دلدار بناز م که دل زار مرا * میکندشاد به وصلی وسپس می شکند
تا بکی قصهٔ جم گوئی وافسانهٔ جام * که دراین میکده جام همه کس می شکند
دردیاری که بهای گل وخاشاک یکیست * رنگ گل ازستم طعنهٔ خس می شکند
اندرآن ملک که گوهرزخرف خورده شکست
بال شهباز زجولان مگس می شکند
هرکجا خیمه زند قافلهٔ دلبر عشق
(حامدا) تیرک خرگاه هوس می شکند

﴿ استغاثه ﴾

سنه یوخ وسیله منیم‌مگر، سنین اؤز عطوفتین ای خدا
کی الیمده بیر توتاجاخ توتام، جوشابحر رأفتین ای خدا
قارا نامه‌لی،قارادیر اؤزوم، باخا بیلمه‌رم گؤیه‌شرمدن
منه یوخ ذریعه مگر سنین، یاغا ابر رحمتین ای خـــدا
ییخیلان ائویم ییخیلیراگر، بو ائوی ییخیلمیشا باخماسان
ره چاره باغلانیر اولماسا، نظر محبتین ای خـــــــدا
گنهین دنیزلری قاینا شیر، قارالیر نفس تیتیریر اوره‌ک
اوزولوب اومید،قالوب فقط، کرم ومروتین ای خـــدا
قیزیشیر باشیم،قووشورجانیم، یادیما دوشنده گنه‌لریم
بوجهاندا فقر جهالتیم، اوجهاندا خشیتین ای خـــدا
منی بو عجوزه فلک سالیب، بیرعمور کمندینه اوینادیب
نیلیوم؟ اجل چاغی توتماسا، الیمی مشیتین ای خدا
قارادیر اوزوم ولی دوشموشم، سنین آستان کرامتن
منه میزبان نه‌عدالتین، ائله‌فضل و رقتین ای خـــدا
بو اوزاق سفرده اگرچه یوخ، نه‌الیمده‌توشه نه‌زاد ره
نه‌غمیم؟ کی،چوخ اوجادیرسنین، دررحم و رفعتین ای خدا
بیلیرم گناهیم اگر اولا، فلکین بوتون داغی داشی تک
اگر ایسته‌سن پرخس‌کیمی، آپاریر فتوتین ای خدا
نظرین گؤتورمه دخیلینم، دولاما عنانمی باشیمه
منی نفس چاشدیریر اویدیرار، گله گر بلیتین ای خدا
تانیمازندوم سنی گؤزلریم، کیچیک آیناتک گؤره بیلمسه
خوش‌او گؤزلریکی تاپار سنین، گئجه وقتی خلوتین ای خدا
یاش‌آغاج کیمی یانیرام‌آخیر، ایکی گؤزلریمدن اوره‌ک قانی
کرم ائت باغیشلا کی وار سنین، کرمینده فسحتین ای خدا
منی گل باغیشلا اؤزون خدا، برکات آل محمده
کی بولاردی خلقت عرشدن سنین عالی نیتین ای خدا
یازیقام پریش و پریشانام، قالانوب گنه‌ـ گنه اوستونه
سنه یوخ وسیله منیم مگر، سنین اؤز عطوفتین ای خدا

یالان دونیا !

"بو دونیا ، فانی دیر ،فانـــــی "
"بو دونیادا قالان هانـــــی؟ "
" داود اوغلـــو ســـــلیمانی "
"تخت اوستوندن سالان دونیـــا "
" خسته قاسم "

سنین بهره‌ن یئیه‌ن کیمـــــدیر؟ * کیمینکی سن ؟ یییه‌ن کیمدیر؟
سنه دوغری دئیه‌ن کیمـــــدیر؟ * (یالان دونیا ، یالان دونیـــا !)

** ** **

ســـنی فرزانه‌لر آتـــــــدی، * قاپیب ، دیوانه‌لر توتـــــدی،
کیمـی آلـــدی ، کیمی ســـــاتدی، * ساتان دونیا ، آلان دونیـــا .

** ** **

آتی ازل داغـــا سالـــدیق، * یوروولـدوقجـــا ، دالی قالـدیق ،
آتی ساتدیق ، اولاغ آلـــدیق، * یهـه‌ر اولدی ، یالان دونیـــا .

** ** **

چاتیب ، سـندن کؤچن کئچـــدی، * اجـل جامین ، ایچـن کئچـــدی،
اولان اولـــدی ، کئچـن کئچـدی، * نه ایستیردین اولان دونیـــا .

** ** **

بوغولایدین ، دوغان یئـــــوده * دوغوب خلقـی بوغان یئـــوده ،
اوغـول نعشین اوغان یئـــوده * آنا زولفـون یولان دونیـــا .

** ** **

قازانیب ، هئی تالانیبســـــان، * قالانیب هئی جالانیبســـــان
ازلـدن چالخـالانیبســـــان، * یئـــنه ده چالخـالان دونیـــا .

** ** **

تنـــه قارنی ، ایلک بئشـیگین، * قبرستانلیق ، صون دئشـیگین،
نه ایـچه‌ربن ، نه ائشـــیگین، * قارانلیـق بیـر دالان دونیـــا .

** ** **

سـنی بایقوشـلار آلقیشـــلار * ده‌لی ویرانه‌نـی خوشـــــلار.
دولان عقلـه ، سـنی بوشـــلار * ایچـی بوشلا، دولان دونیـــا .

** ** **

سنه قارونلار آللاندی * قیزیلدان تللی قاللاندی
باتیب ظلماته قویلاندی * اؤلوب تللی قالان دونیا

** ** **

اوجاق ایکن ،سؤنونموشسن، * چاناق ایکن چؤنونموشسن،
نه پیس قاری ننه ایمش سن، * ناغیل ! یالان ! پالان دونیا .

** ** **

بیری آینا ، بیری پاس دیر، * بیری آیدین ، بیری کاس دیر،
گئجه طوی دیر، سحر یاس دیر، * گول آچدیقدا ، صولان دونیا .

** ** **

ایگیت لرین باشین یئیه ن، * اوجالار بوزباشین یئیه ن،
قبیرلرین داشین یئیه ن، * اؤزو گینه قالان دونیا .

** ** **

نه قاندین ، کیم گول اکن دیر؟ * کیم قیلینج تک قان تؤکندیر؟
تیمور هله کوره کن دیر، * چنگیز جانین آلان دونیا .

** ** **

یامان قورقو ! بیغیلایدین! * طوفانلاردا بوغولایدین !
نولیدی بیر داغیلایدین، * بیزی درده سالان دونیا .

=========

سؤنمز

ای پاییز یاغیشی!

بو پاییز، چیچکلی باهاردان گؤزه ل ،
شهریمیز گووه نیر" گلستانی " ایله .
دونکی تر یارپاق، بو گونکو خزل ،
یویونور یاغیشین گور افشانی ایله .

یاغیش جان چیله ییر چؤله ، چمنه ،
روح وئریر صونونجو چیچک لره ده .
ای پاییز یاغیشی ، نه اولار سنه ،
چیله سن بو یانار اوره ک لره ده ؟

منظوری خامنه

بیرینجی درس

﴿ سس لی حرف (مصوت) لر باره سینده ﴾
هجا هم آهنگلیگی ویا سس اویوشومو
﴿ ۳ ﴾

حرمتلی اوخوجولار مجله میزین بو صایینداآهنگ قانوناعایداولان ایکی جور یازیلان شکیلچی (پسوند) لر توضیح وئریلیر ،گله ن صایی لار دا ، " عاشیق غریب " داستانی نین قالانی ادامه تاپاجاق .

تورک دیلینده آهنگ قانونو آدلانان بیر قانون واردیر کی، بو قانونا گؤره سؤزون ترکیبینده اولان خصوصا صائت سس لر ،هم آهنگ له شیر .

میلادی تاریخی نین ۱۰ عصرین یؤیوک تورکولوق ـ دیلچی سی محمود کاشغری ده بوحادثه نی مشاهده ائتمیش وآهنگ قانون هم صامتلره هم ده صائتلره صامت لر علاقه سینه عاید اولدوغونو تثبیت ائدن مثاللارلا یاناشی بو قانون حقینده علاقه دار اولاراق کلمه لری ،شکیلچی لری "قاف لی " و "کاف لی " دئیه . ایکی دسته یه بؤلموش ،مصدر شکیلچی سی نین " قاف لی" کلمه لرده " ماق " و " کاف لی " کلمه لرده ایسه" مک "اولدوغونو خصوصی قید ائتمیشدیر .

تورک دیلی نین مختلف شیوه لرینده آهنگ قانونو پوزولسادا ،ادبی دیلینده بو قانون معین درجه ده یاشاییر و اؤز حکمونو ساخلاییر . بو قانون آنجاق سؤز کؤک لرینده دگیل،داها چوخ سؤزلره بیتیشن شکیلچی لرده اؤزونو گؤسته ریر .بیز آشاغیدا ایکی جور یازیلان شکیلچی لردن مثال گتیریریک .

ایکی جور یازیلان شکیلچی لر :

۱ـ اسمین یؤنلوک حال شکیلچی سی "ـ آ" و " ـه/ه" : باغا ،ائوه ، یولا ،دیله ،اؤزه و سایره .سسلی حرف لرله بیتن اسم لرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر مثال : آتا = آتایا ، مئشه = مئشه یه ،گؤزگو = گوزگویه ،.....

۲ـ فعلین آرزو فورماسی شکیلچی سی"ـ ا"و"ـه/ه" : یازا ، گؤره بیله ، گؤله ، و سایره . صائت له بیتن فعل لرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر .مثال باغلا= باغلایا ،ایش له = ایش له یه ،اوخوا=اوخویا

۳ـ مرکب ظرف دوزه‌لدن شکیلچی سی " T" و"ـه /ه" : قاچا ـ قاچا ، گۆله ـ گۆله ، بیله ـ بیله ، وسایره . صائت‌له بیتن(ختم اولان)سۆزلر ده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر . مثال : آغلایا ـ آغلایا ، دئیه ـ دئیه وسایره

۴ـ فعلین امر فورماسی نین بیرینجی شخص جمع شکیلچی سی: " آق" و "ه‌ک / ـه‌ک " : توتاق ، گئده‌ک ،سسله‌نه‌ک و سایره .صائت‌له بیتن ـ لرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : ساخلا= ساخلایاق ،دینله = دینله‌یه‌ک و سایره .

۵ـ فعلدن صفت دوزه‌لدن شکیلچی سی "آق "و"ـه‌ک /ه‌ک" : قورخاق ، چؤکک و سایره .

۶ـ فعلدن صفت دوزه‌لدن شکیلچی سی :"ـ آغان" و " ه‌ین " :قاچاغان، اوچاغان ، گزه‌ین ،گۆله‌ین و سایره . صائت‌له بیتن فعللرده بیتیشدیک ده شکیلچی نین باشیندا کی صائتی (سسلی حرفی) دوشور :آغلاغان و غیره .

۷ـ فعل دوزه‌لدن شکیلچی :"آل" و"ـه‌ل /ه‌ل" : آز ـ آل ـ ماق = (آزالماق) ، چوخ ـ آل ـ ماق = (چوخالماق) ،دۆز ـ ه‌ل ـ مک =(دۆزه‌ـ لمک) و غیره .

۸ـ " آن" و "ـه‌ن/ه‌ن " شکیلچی سی : اولان ،چالان ،قوران،دۆزه‌ن، گله‌ن .وسایره . صائت‌له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : دوغرا = دوغرایان ،دینله = دینله‌یه‌ن،ایشله = ایشله‌یه‌ن. اری ین و سایره .

۹ـ "آندا " و" ـه‌نده" شکیلچی سی: آلاندا ، اوتوراندا ،گۆره‌نده ، دۆینده ،وسایره .صائت‌له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر : آغلا = آغلایاندا ،ایش‌له = ایش‌له‌ینده ،دئ = دئینده ...

۱۰ ـ "آر" و "ـه‌ر" شکیلچی سی : آلار ، اولار ،اوچار ،قاچار ،گۆچه‌ر ، ایچه‌ر ، گۆله‌ر ، صائت‌له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آر ـ تیریلیر .مثال : دوغرایار ، سۆرویه‌ر ، قورویار ، دئیه‌ر و ...

۱۱ـ " ـ آراق" و "ـه‌ره‌ک" شکیلچی سی : قاچاراق ،اوچاراق، ییخاراق، قویاراق ، گله‌ره‌ک ،بیله‌ره‌ک ،گۆله‌ره‌ک وسایره .صائت‌له بیتن سۆزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر .مثال : ساخلا = ساخلایاراق ، دئ = دئیه‌ره‌ک ، اوخو= اوخویاراق ،دینله = دینله‌یه‌ره‌ک.

۱۲ـ "ـ آسی" و " ـه‌سی" شکیلچی سی : اولاسی، گئده‌سی ،گۆره‌سی،

صائت له بیتن سؤزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر. مثال : باغلا = باغلایاسی ، تواللا = تواللایاسی، دئ = دئیه‌سی، ایش‌له‌یه‌سی ...

۱۳ـ "ـ آجاق" و "ـه‌جک" شکیلچی سی : قالاجاق ،اولاجاق،دوراجاق، قیراجاق، گله‌جک ،دئیه‌جک ، گوله‌جک ،بیله‌جک ،سئوه‌جک وسایره .صائت له بیتن سؤزلرده شکیلچی دن اول "ی" حرفی آرتیریلیر .مثال : آنلا = آنلایاجاق ، قورو= قوروییاجاق ، دینله = دینله‌یه‌جک ، وسایره .

۱۴ـ " دا" و "ده" شکیلچی سی : باغدا ، یولدا ،اولدوزدا ،سیزده ، بیزده ،دؤزده و سایره .

۱۵ـ "دان " و "ده‌ن" شکیلچی سی : جاندان،دوستدان،سؤرودن،ائلدن.

۱۶ـ فعل دوزه‌لدن "لا" و "له" شکیلچی سی: باشلا،دیش‌له ،یواللا،...

۱۷ـ "لا" و "له" قوشما شکیلچی سی: آتاملا،اوغوللا،قلمله ،گوموشله .

۱۸ـ "لار" و "لر" شکیلچی سی: داغلار ،سولار ،گؤللر ،ائللر وسایره .

۱۹ـ "لان" و "لن" شکیلچی سی:(باغ ـ لان ـ ماق) = باغلانماق، (یاغ ـ لان ـ ماق)= یاغلانماق، (دیل ـ لن ـ مک)= دیللنمک ، وسایره .

۲۰ـ "لاش" و "لش" شکیلچی سی: (یاخشی ـ لاش ـ ماق) = یاخشیلاشماق، (پیس ـ لش ـ مک) = پیس‌له‌شمک ،فکیر ـ لش ـ مک)= فکیرله‌شمک .وغیره .

۲۱ـ انکار شکیلچی سی:"ما" و "مه" : دانیشما ،اوخوما ،دئمه ،گؤرمه .

۲۲ـ اسم دوزه‌لدن:"ما" و "مه" شکیلچی سی:قازما ،تؤکمه ،تؤره‌مه و..

۲۳ـ "ماق" و "مک" شکیلچی سی: یازماق،اوخوماق،بیلمک ،گولمک .

۲۴ـ "مادان" و "مده‌ن" شکیلچی سی: یازمادان ،اوخومادان،بیلمه‌ـ دن ،دیله‌مده‌ن و سایره .

۲۵ـ "مالی" و "مه‌لی" شکیلچی سی: اوخومالی، یاتمالی،گؤرمه‌لی ، گولمه‌لی، بیلمه‌لی و سایره .

۲۶ـ "مایینجا" و "میینجه" شکیلچی سی: یازمایینجا ،بیلمییینجه .

۲۷ـ "سا" و "سه" شکیلچی سی: آلسا ،اولسا ،گؤرسه ،گلسه وسایره

۲۸ـ "سان" و "سن" شخص شکیلچی سی: آلارسان،اولورسان،گؤره‌رسن، بیله‌رسن و سایره .

۲۹ـ "جا" و "جه" شکیلچی سی: قاراجا ،خیرداجا ،یاواشجا ، منجه ، بیزجه ، تورکجه ، عربجه ،فارسجا و غیره .

۳۰ـ "چا" و "چه" شکیلچی سی: باغچا ،میدانچا ،گؤلچه و غیره .

یازان :ساوانین خرقان بخشی نین بندامیر
کندیندن بیرینجی درجه‌لی عدلیه وکیلـــــــی
علـی کمالـی
==========

فولکولور پارچالاری

اورتا ایران تورک لری نین ائله‌کی یوزلرجه‌گؤزه‌ل شاعری‌وا ونلارین مختلف بیچیم‌لرده‌شعرلری وار دیر .آیری ـ آیری ساحه‌لرده ده‌او ،تورک لر ین فرهنگی و مدنی اثرلری وار دیر ،بورادا بندامیرکندیندن آقای رحیم جلالی سؤبله‌ین سؤلچک لردن نئچه‌پارچا یازیلمیشدیر :

۱ـ شنگول ـ منگول

بیرگئچی واریدی،اوچ دانا بالا دوغدو ،بیری نین آدینی قویـــــــدو شنگول،بیری نین آدینی قویدو منگول،بیرینی ده کلبه‌درانگول.

بیرگون گئچی چؤلدن گلدی چاغیردی:

ـ شنگول،منگول،کلبه‌درانگول،قاپینی آچین،

امجگیمده سوت‌گتیرمیشم ، دالیمدا اوت‌گتیرمیشم ، آغزیمدا سوگتیرمیشم گلین قاپینی آچین .

گئچی نین بالالاری گلیب قاپینی آچدیلار ،سودو وئردی امدیلر ،سویـو وئردی ایچدیلر ،اوتو وئردی یئدیلر .

گئچی گئنه‌گئتدی چؤله ،قورد گلیب قاپینی چالیب دئدی :

ـ شنگول،منگول،کلبه‌درانگول،قاپینی آچین.

امجگیمده‌سوت‌گتیرمیشم ،دالیمدا اوت‌گتیرمیشم ،آغزیمدا سو گتیرمیشم . گلین قاپینی آچین .

گئچی نین بالالاری قاپینی آچدیلار قورد توتدو شنگولونان،منگولـو یئدی.اما ،کلبه‌درانگول قاچدی گیردی کلبه‌یه ،قورت‌گئدندن صونرا گئچی گلیب دئدی ... قاپینی آچین .کلبه درانگول گؤردو ننه‌سی دیر .

قاپینی آچار ،گئچی دئیه‌ر :شنگولونان،منگول نئجه‌اولوبلار؟ کلبـــه درانگول دئیه‌ر : اونلاری قورد یئدی.اودا کولابارین بوشادیر و تئـــز ناییدار ،گئده‌ر گؤرر ،قورد تونکده بولاماق بیشیریری .

تونکین دامیندا بنا ایله‌ر تاپ ـ تاپ ائیله‌مگه ،قورد دئیه‌ردامدا

نه تاپ ـ تاپ گلیری؟ بولاما قیمین ایچی دولدو ،گئچی دئیه ر :بالامی سن یئمیسن ؟ قورد. دئیه ر :

کلید دگیل،دنده دگیل بالام اؤلسون منده دگیل

گئچی دئیه ر :

کلید دیر و دنده دیر بالام اؤلسون سنده دیر

گئچی دئیه ر : گل گئده ک قاضی یانینا .قورد دئیه ر : گئده ک .

گئچی سودوندن ساغار ،فتیر یاپار ،دولدورار داغارحیقا ،قورد دا اوسورور بیرداغارجیغا ،گئده رلر قاضی یانینا ،گئچی داغارجیغینی آچار گؤره ر فتیردیر ،قورد داغارجیغی نین آغزین آچاندا قاضی ساققالی نین بیریانی گئده ر ،قاضی گئچی یه دئیه ر ،سن بوینوزلارین آپاردمیرتوتسون لار ،قوردا دئیه ر ،سن ده آپار وئر ،دیشلرین چکسینلر ،ایکی تیزده گئدین سو ایچین،گئچی یه گیزلیندن دئیه ر :سن آغزین دایا سویا ،اما ،ایچمه ـ گینن،قوی قورد ایچسین،اوندان گئدین جنگ ائله یین،ائله کی قاضی دئمیش دی ائده رلر ،گئده رلر جنگ ائده رلر ،گئچی ووراr قوردون قارنی ییرتیلار، قوردون قارنیندان بالالارین چیخاردیب ،گؤتوروب ،ائوه گله ر .

یئدی ، ایشدی،مطلبینه یئتیشدی .

۲ـ قری

بیر قری وار ایدی،هئچ ائوینی سوپورمزدی،بیرگون سوپوردو .بیر شاهی پول تاپدی،آپاردی وئردی پنیره ،گتدی قویدو تندیره ،پیشیک گلدی،یئدی. ووردو پیشیگین باشی سیندی. پیشیگ ده پنگول آتدی قری ـ نین گؤزو چیخدی، گئتدیلر قاضی یانینا :

دئدی : قاضی عمی عرضیم وار .

دئدی : بویور

دئدی : من هئچ ائویم سوپورمزدیم .

دئدی : او ،سنین پینتی لیگیندن دیر .

دئدی : بیرجه گون سوپوردوم

دئدی : او ، سنین تمیزچی لیگیندن دیر .

دئدی : بیرحه شاهی پول تاپدیم .

دئدی : او ،سنین بختیندن دیر .

دئدی :آپاردیم وئردیم پنیره

دئدی : دیشین بابی دیر قری.
دئدی : گتدیم،قویدوم تندیره .
دئدی : او، سنین سلیقه‌لیگیندن دیر.
دئدی : پیشیگ گلدی،یئدی.
دئدی : دوزون دادیردی قری.
دئدی : من ووردوم ،اونون باشی سیندی. دوردو چیمراق سالدی،گؤزومو چیخارتدی .
دئدی : گؤزویه سورمه چکیردی قری

۳- بیره

بیر دانا بیره وارایدی،قیشدا ،قار گله‌نده ،چیخار دام تؤکه ، اؤله‌ر، بیت‌بینا ائله‌ر باشینا کول صووورماغا ،قارقا گله‌ر دئیه‌ر نه‌یه کول صووورورسان ؟ دئیه‌ر :
- بیره تکین ایگیت اؤله ،بیت‌باشینا کول صووورار ،قارقادا قانادین یولار ،سؤگوت ،دئیه‌ر: نه‌دن قانادین یولورسان ؟ دئیه‌ر :
- بیره تکین ایگیت اؤله ،بیت‌باشینا کول صووورا ،قارقا قانادین یولا، سؤگود ده یارپاقین تؤکر
گئچی گله‌ر اونون دیبینده یاییلار .دئیه‌ر :نه‌دن یارپاقین تؤکموسن؟
دئیه‌ر :
- بیره تکین ایگیت اؤله بیت‌باشینا کول صووورا ،قارقا قانادین یولا، سوگود ده یارپاقین تؤکه ،گئچی ده وورار اؤز بوینوزون سیندیرارگئچی گئده‌ر چشمه‌ده سو ایچه ،چشمه دئیه‌ر: نه‌یه بوینوزون سیندیرمیسن ؟
گئچی دئیه‌ر:
- بیره‌تکین ایگیت اؤله ،بیت‌باشینا کول صووورا ،قارقا قانادین یولا، سؤگود یارپاقین تؤکه ،چوخدور گئچی وورا بوینوزون سیندیرا ؟ چشمه ده سویون قورودار ،کنیز گلیر چشمه‌دن سو گؤتوره ،گؤره‌ر چشمه‌نین سویو قورویوبدور ،دئیه‌ر: چشمه ،نه‌دن سویون قوروتموسان ؟
چشمه دئیه‌ر:
- بیره‌تکین ایگیت اؤله ،بیت‌باشینا کول صووورا ،قارقا قانادین یولا، سوگود یارپاقین تؤکه ،گئچی بوینوزون سیندیره ،چوخدور من سویومو قورودام ؟

کنیزده ووراز کوزه‌نی سیندیرار،گله‌ر اغوه خانم دئیه‌ر: نه‌یه کوزه‌نی سیندیرمیسان ؟

کنیز دئیه‌ر:

ـ بیره‌تکین ایگیت اؤله ،بیت باشینا کول صووورا ،قارقاقانادین یولا، سؤگودیارپاقین تؤکه ،گئچی بویینوزون سیندیرا ،چشمه‌سویون قورودا ،چوخ دور من ووارام کوزه‌نی سیندیرام؟ خانم دا امجک‌لرین یاپار تندیره آقا گله‌ر خانمدان صوروشور: نه‌یه امجک‌لرین تندیره‌یاپمیسان ؟

دئیه‌ر:

ـ بیره‌تکین ایگیت اؤله ،بیت باشیناکول صووورا ،قارقا قانادین یولا، سؤگود یارپاقین تؤکه ،گئچی بویینوزون سیندیرا ،چشمه‌سویون قورودا ، کنیز کوزه‌نی سیندیرا ،چوخدور من امجک‌لریمی تندیره‌یاپام؟

آقادا گؤتوردو کوسوو سوخدو اؤز...نه .یئدی،ایچدی، مطلبینه یئتیشدی .

۴ـ قری و داناسی

****

بیر قری وارایدی،بیر داناسی وارایدی.بیرگون داناسین آپاردی سووارا ،ایاقی بوزبوزنکدن آخدی،دئدی :

ـ بوزبوزنک ،نه‌گوجلوین ،نه‌گوجلو؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ،گون منی اریتمزدی.

دئدی : گون،نه گوجلوین،نه‌گوجلو؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ،بولوت منیم قاباقیم کسمزدی.

دئدی : بولوت ،نه‌گوجلوین ،نه گوجلو؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ،یاغیش مندن یاغمازدی.

دئدی : یاغیش،نه گوجلوین،نه‌گوجلو؟

دئدی :گوجلو اولسایدیم ،اوت مندن گؤگرمزدی .

دئدی : اوت ،نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ، گئچی منی یئمزدی .

دئدی : گئچی نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ،قورد منی یئمزدی .

دئدی : قورد، نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟

دئدی : گوجلو اولسایدیم ،کؤپک منی قاوالاماز دی .

دئدی : کوپک نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولسایدیم ،قری ننه ، کوسوودان بورنومون اوجوندان وورمازدی .
دئدی : قری ننه نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولسایدیم ،سیچان منیم داغارجیغیمی دلمزدی .
دئدی : سیچان نه گوجلوین ،نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولسایدیم ،پیشیگ منی یئمزدی .
دئدی : پیشیک نه‌گوجلوین ،نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو منم گوجلو من دمیر داراق دیشلی من
کندیله آستی یئیلاقیم کورسو آستی قیشلاقیم
آروادلار یارما آشی اودا منیم قویماقیم

۵ ـ تولکو

****

بیردانا تولکو وارایدی، دولانا ـ دولانا گئده‌ردی،گئده‌ر چاتار بیردانا خوروزا ،
دئیه‌ر : تولکو قارداش‌ها را گئدیرن ؟
دئیه‌ر : کوفت تولکو ،زهرمار تولکو ،نئجه دئمه‌دین حاجی تولکو ؟
دئیه‌ر : حاجی تولکو ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : مکه‌یه گئدیره‌م .
دئیه‌ر : منی ده آپاررا ن ؟
دئیه‌ر : گل گئده‌ک.
هاگئت ـ هاگئت ،گئده‌رلر ،چاتارلار بیردانا ککلیکه ،ککلیک دئیه‌ر :
ـ تولکو قارداش‌ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : کوفت تولکو ،زهرمارتولکو ،نئجه‌دئمه‌دین حاجی تولکو؟
دئیه‌ر : حاجی تولکو ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : مکه‌یه گئدیریک .
دئیه‌ر : منی ده آپاررا ن ؟
دئیه‌ر : گل گئده‌ک .
هاگئت ـ هاگئت ،گئده‌رلر چاتارلار بیر هوپ ـ هوپا ،هوپ ـ هوپ
دئیه‌ر : تولکو قارداش‌ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : کوفت تولکو ،زهرمار تولکو ،نئجه دئمه‌دین حاجی تولکو؟

دئیه‌ر : حاجی تولکو ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : مکه‌یه گئدیریک .
دئیه‌ر : منی ده آپا رران ؟
دئیه‌ر : گل گئده‌ک .
هاگئت ـ هاگئت ،گئده‌رلر چاتارلار ،بیردانا باقری قارا یا ،
دئیه‌ر : تولکو قارداش ،ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : کوفت تولکو ،زهرمار تولکو ،نئجه‌دئمه‌دین حاجی‌تولکو ؟
دئیه‌ر : حاجی تولکو ها را گئدیره‌ن ؟
دئیه‌ر : مکه‌یه گئدیریک .
دئیه‌ر : منی ده آپا رران ؟
دئیه‌ر : گل گئده‌ک .
هاگئت ـ هاگئت ،گئده‌رلر چاتارلار تولکونون دلبگینه .
دئیه‌ر : خوروز قارداش ،سن گئچ دیپ پایادا اوتور ، ککلیک قارداش سن بویان پایادا ،هوپ ـ هوپ قارداش سن ده اوبیری پایادا ،باغری قارادا آشاقا پایادا
اولار گئچیب ،اوتورارلار ،اما باغری قارا هرنه ائیله‌ر گئچمز .
دئیه‌ر : خوروز قارداش‌سن گناهلاریندان آری اولموسان گئدیره‌ن مکه‌یه
دئیه‌ر : تولکو قارداش منده نه‌گناه وار ؟
دئیه‌ر : سنین گناهین بودور ،آلا قارا نقیلیقدا ،دوروب بانگلاییـــران ، ایکی جانلی آروادلاری یوخودان ائیلیرسن ،بو سنین گناهین .
دئیه‌ر : منی خدا بوجور یارادیب ،منیم گناهیم نه‌دیر؟
تولکو بیتمز توتار خوروزون باشینی قوپارار ،اوندان دئیه‌ر
ـ ککلیک قارداش سن کی،ایستیره‌ن مکه‌یه گئده‌ن گناهدان آرینمیسان ؟
دئیه‌ر : تولکو قارداش ، منده نه گناه وار؟
دئیه‌ر : سنین گناهین بودور امام حسین (ع) شهید اولاندا ،دئمدیگین ایله دیرتاقلارینی اونون قانیندان بویادین .
دئیه‌ر : منی خدا بوجور یارادیبدیر ،منیم گناهیم نه‌دیر؟ تولکـــــو بیتمز ،توتار ککلیگین ده باشینی قوپاریر ،اوز دونده‌ریر هوپ ـ هوپا
دئیه‌ر : هوپ ـ هوپ قارداش سن کی،ایستیره‌ن گئده‌ن مکه‌یه آیاگناه ـ دان آرینمیسان ؟
دئیه‌ر : تولکو قارداش ،منده نه گناه وار ؟

دئیه‌ر : سنین ده گناهین بودور کی،حضرت سلیمان (ع) اؤلنده اونون تاجین اوغورلاییب ،قویموسان اؤز باشینا .
دئیه‌ر : خدا منی بوجور یارادیبدیر،منیم گناهیم نه‌دیر؟ تولکو بیتمز توتار اونوندا باشینی قوپارار،اوزون دؤنده‌ریر باغری قارا یا
دئیه‌ر : باغری قارا قارداش سن کی،ایستیره‌ن گئده‌ن مکه‌یه آیا گناه ـ دان آرینمیسان ؟
دئیه‌ر : تولکو قارداش منده نه گناه وار؟
دئیه‌ر : سنین ده گناهین بودورکی،یول قیراقیندا پوتا دیبیندە یاتیران ،تاجرلارین یا بو ـ قاطیرلاری گئچنده بیردن اوچوران، اولار هولکوپ تامام حنس ،جووالاری تؤکولور،بودا سنین گناهین .
دئیه‌ر : منی خدا بوجور یارادیبدیر،منیم گناهیم‌نه‌دیر؟ تولکوبیتمز آغزین آتار کی،اونو توتسون باغری قارا اوچار گئده‌ر،تولکو دوزه‌لر اونون آردینا ،اویاندان جاده‌دن بیر آتلی چیخار،آتلی نین آردیندا بیر دانا تازی وارایدی .تازی دوزه‌لی تولکونون آردینا ،آپاریر تهه‌ر بیر دانا اما مزادایا ،تولکو دئیه‌ر :
ـ اما مزاده جان ،عهد اولسون ،تازی مندن رد اولسون ،غلبیر گتیر قوز آپار،آرشین گتیر بئز آپار، تونتک گتیر یاغ آپار.چیخار گؤره‌ر کی،تازی رد اولوب ، گئدیب .گله‌ر دئیه‌ر :
ـ اما مزاداجان من سنی آللادیردیم . قارقا دگیلم قوزوم اولا، جولا دگیلم بئزیم اولا ، اتلیگیم یوخ یاغیم اولا .
اما مزاداداں چیخار،گؤره‌ر تازی قیه‌نین اوستونده دوروبدور، تولکونو گؤره‌نده دوزه‌لر اونون آردینا ،تولکو قاچار گیره‌را ما مزادیا
دئیه‌ر : اما مزاداجان ،عهد اولسون ،تازی مندن رد اولسون ، غلبیر گتیر قوز آپار،آرشین گتیر،بئز آپار،تونتک گتیر،یاغ آپار.اما بو دفعه اما مزادا اونون سؤزونه گئتمز. تازی گله‌ر،تولکونو توتار بوغار. یئدی ،ائیشدی ، مطلبینه یئتیشدی

۶ ـ تولکو و قارقا

بیر تولکو و بیر قارقا قارداشلیق اولدولار،تولکو دئدی :قارقا قارداش ،بو گئجه منه قوناقان .بیر آز بولاماق بیشیریب ،تؤکدو قیه‌نین اوستونه ،اؤزو تئز ـ تئز دیلین چکدی یئدی .قارقا آج قالدی.

بیرگون ده قارقا تولکونو قوناق ائدیب ،بیرآز اوماج آودی ،توکدو گه‌وه‌ن اوسته ،تولکو گلدی دیلینی چکه گه‌وه‌نین تیکانلاری دیلینه باتدی. یئیه‌بیلمه‌دی .قارقا تئز- تئز دئمدیگی ایلن اوماجی دؤشوردو.

بیرگون تولکو دئدی :قارقا قارداش‌گل من سنه یئرده گئتمه‌ق اؤگره‌دیم ،تولکو بیر طناباین اوجونو باغلار اؤز قیچینه‌آپارار بیر ورکلیکده سورودور ،قارقانین تامام قانادلاری سوورولور .دئیه‌ر: قارقا قارداش ،یئرده گئتمک اؤگره‌ندین ؟ بیر مدت‌ده آرادان گئده‌ر .قارقا دئیه‌ر : تولکو قارداش‌گل من ده سنه گؤگده‌گئتمک اؤگره‌دیم .طنابین بیر اوجونو باغلار اؤز قیچینه ،بیر اوجونو دا تولکو قیچینه ،گئده‌رها چکه‌ر یوخاری ،دئیه‌ر : تولکو قارداش ،دونیا نه قده‌ر گؤزونه گلیر؟ دئیه‌ر : بیر غلبیرجک .اوردان طنابی اؤز قیچیندن آچار، تولکو اؤزونه دئیه‌ر، سویا دوشسم بوغوللام ،یئره دوشسم داغیللام .بیر دانا آتلی کورکونو سالمیشدی یئره چؤره‌ک یئیردی ،گؤره‌ر بیرزاد گویدن گومبولایا- گومبولایا گلیر .تولکو دئیه‌ر: یا کورک اوستو یا سامانلیق. آتلی قورخودان آتی مینر گئده‌ر .تولکو دوز دوشر کورکون اوستونه ، کورکو گؤتورور چولانیر، اویاندان داگؤره‌ر ،قورد گلیرمی . قورددئیه‌ر: - تولکو قارداش بو کورکو هایاندان آلمیسان ؟

دئیه‌ر : گئتمیشدیم خراسانا ،خراساندا آلمیشام.

دئیه‌ر : گل بو کورکو سات منه

دئیه‌ر : اؤزومون کورک قیمیرماق الیمدن گله‌ر ،اون دری دن بیر کورک قئیررم.

قورد گونده گئده‌ر اقلیمات ایچیندن بیردانا اؤگج گتیره‌ر ،تولکو اتینی یئیه‌ر .درینی آتار خیره ،

بیرگون قورد دئیه‌ر : تولکو قارداش نئچه‌دری ده‌کمین دیر؟دئیه‌ر: ایکی دری ده قالیبدیر. نئچه‌گون گئچه‌ر ،تولکو بیر گون گؤره‌ر ،بیر آتلی گئدیری چیگنینده ده بیر دانا کورک وار ،دئیه‌ر :

- قورد قارداش‌کورکووو قایبریب‌گتیریردیم کی، او آتلی الیمدن آلدی ،قورد دوزه‌لیر آتلی نین آردینا .آتلی نین دا توفنگی وارایدی بیر گوللله ووراز قورد اؤلر. یئدی ،ائیشدی ،مطلبینه یئتیشدی.

۷ ـ تولکو و دگیرمانچی

****

بیر تولکو وارایدی،گؤره‌ر هاوا چوخ صووقدور،دئیه‌ر: پروردگارا بو گئجه من هارادا گئدیم،قالیم اوشاماییم؟ گؤره‌ر بیردانا دگیرمان ـ دان ایشیق چیخیری .گله‌ر دگیرمانچی یا دئیه‌ر: قاپینی آچ گلیم ایچه‌ری.او دا قاپینی آچار،تولکو گله‌ر ایچه‌ری،گؤره‌ر دگیرمانچی کالا فتیر یاپیری ،کالا فتیری شامدا یئیه‌رلر .دگیرمانچی نین بیردانا کورکو وارایدی.چولانیب یاتارلار،دگیرمانچی یا دئیه‌ر: آدین نه‌دیر ؟ دئیه‌ر : منیم آدیم سلیمانخان دیر،دئیه‌ر سلیمانخان سن منه چوخ یاخشیلیق ائله‌دین ،من گره‌ک خجالتلیقیندان چیخام .دئیه‌ر: پادشاهین قیزین ایستیره‌ن آلام سنین اوچون ؟ دئیه‌ر : ایستیره‌م.

تولکو گئده‌ر شاهین قاپی سینی سیله‌ر ـ سوپوره‌ر .شاه دئیه‌ر: حیوان سنین مشکل ایشین نه‌دیر،بورانی سیلیب ـ سوپورورسن ؟

دئیه‌ر : والله عرضیم بودور سلیمانخانی نوکرچیلیقه قبول ائله‌یین قیزی تامام ائیله‌ر سلیمانخانا ، گله‌ر سلیمانخانا دئیه‌ر: جیبینده بئش تومن پول وار ؟

دئیه‌ر : وار. گئده‌ر دئیه‌ر : قبله‌ٔ عالم ساغ اولسون ،سلیمانخان دئیری کیله‌ایزی وئرین ،پول اولچک . کیله‌نی گتیریر .او بئش تومن ـ لیگی قویار ایچینه .او دا دوشر یئره ،دئیرلر تولکو بیگ پولون دوشدو .

دئیه‌ر: مگر بیزیم پولا احتیاجیمیزواردیر؟ کیله‌نی بیرآز گزدیره‌ر پارار قویاریئرینه ،گینه گله‌ر دئیه‌ر سلیمانخان جیبینده ایکی تومن پول وار؟ دئیه‌ر وار.قاییدار گله‌ر دئیه‌ر: قبله‌ٔ عالم ساغ اولسون سلیمانخان دئییری کیله‌ایزی وئرین ایکی تومنلیک اولچک ،کیله‌نی گتیریب او ایکی تومنلیگی قویار ایچینه ،او دا دوشر یئره ،دئیه‌رلر تولکو بیگ پولون دوشدو .دئیه‌ر: مگر بیزیم پولا احتیاجیمیز وار،دیر ؟ گئنه کیله‌نی بیرآز گزدیره‌ر ،گتیره‌رقویار یئرینه .

بیرگون شاه دئیه‌ر :تولکو بیگ گؤروم آخر منیم کوره‌کدیم نه‌جور آدامدور ؟ گلیر دئییر سلیمانخان قئین آتان سنی ایسته‌ییب دیر .گله‌ر لر یولدا بیر چایا چاتارلار،دگیرمانچی سالار سویا ،توتار آپارار قو ـ یار بیر قایانین دیبینده ،گله‌ر دئیه‌ر: قبله‌ٔ عالم کوره‌کدین گلیردی، آتینی،لباسینی سئل آپاردی .خدا وسیله سالدی اؤزونو توتدوم ،بیردست

لباس وئره رلر ،بیردانا آت وئره رلر ،آپارار .سلیمانخانا دئیه ر لباسی گئی ،بیلمز گئیه ،بیرجور- مرجور گئیدیرتی ،میندیری آتا ،گؤتورورگتیر- یر ،دئیه ر شاهلیق ادبین یئرینه گتیر ،گؤردون سلام وئر بیله سیـــــنه ، سلیمانخان سلام وئره ر ،گؤره ر پیس آدام دگیل ،دئیه ر گؤره ک غذا یئمگی نه جوردور ؟

تولکو تاپشیرمیشدی بیرتیکه دن ملاوه یئمه ،بیر تیکه گؤتـــوره ر چکیله ر دالی ، گؤره رلر پیس آدام دگیل ،گتیره رلر قلیان چکه ،بیرپوک دا قلیان چکه ر .چکیله ر دالی ،آپارارلار آیری اوطاقدا یئرین سالارلار ، گؤره رلر یاتماغی نه جوردور ؟ یئرینه گول دوشمیشلر ، اه وه له نیب گول - لری خراب ائده ر .تولکو اؤز- اؤزونه دئیه ر گئدیم گؤروم ساغ عمللی یاتیبدیر ؟ گؤره ر خئییر ،گئده ر بیرآز گول آلیب گتیره ر بزه ر بونـون یئرینه دئیه ر هر وقت گلدیلر قاپینی آچالار ،یا واشجا گل گیریئرییه ائله ائیله ر .گؤره رلر قشنگ یاتیبدیر .بیر دانا گوللردن خراب اولما- ییب .تولکو دئیه ر : قبله عالم ساغ اولسون بیزیم ده ایشیمیز ،گوجوموز واردیر ،ایستیریک گئده ک قیزه طوی ائده رلر ،گتیره رلر ،تولکو دوشـــــر قاباعا دئیه ر : منیم داها ایشیم یوخدور ،منیم ایشیم بویودور قیـــزی آلام . دئیه ر تولکو قارداش ، باشینا دولانیم ،گؤزویه دولانیم ،من بولاری هارایا آپاریم ،دگیرماندان سئوای آیری یئریم یوخ - ائو ائشیگ ده کی قاپیره بیلمم ،دئیه ر بس من قاباقدا گئده رم ،اگر توتون چیخدی بیـــل یاخشیدیر .اگر توتون چیخمادی ،بیل هم سنی اؤلدوره رلر ،هم منی .گلـه ر گؤره ر بیر حامام باشیندا قیرخ دانا حارامی باشی وار .قیرخ دانـــا قازان دملی پیلوو .حارامی باشیلار تولکونو گؤره نده ،دئیه رلر ،آی تولکو خالا اوغلو هایانداسان ؟ گؤرسنمیره ن ؟ دئیه ر من سیزه موشتولـــــوق گتیرمیشم . دئیه رلر نه موشتولوقو ؟ دئیه ر دورون باخین گؤرون لـــوک دینگه طرفیندن نه قده ر آتلی گلیرلر اؤلدوره لر بیله نیزی .

دئیه رلر : نه یه ؟ دئیه ر والله نه بیلیم ؟ حارامی باشیلاری گیره ر لر حامام تایاسی نین آستینا ،تولکو بیگ کیربیتی چکه ر ،تایایـــا اود- ووراز .سلیمانخان گؤره ر توتون قووزاندی ،خوشحال اولار .گله رلر گـؤره ر لر سلیمانخان دستگاهی شاه دستگاهیندان علاوه دیر ،قیرخ دانا قـــازان دملی پیلوو ،هر بیری نین اوستونده بیر قوزو لشی ،بیرهفته یه جن یئیرلر ایچرلر ،قوناقلار داغیلیب گئده رلر .

بیرگون سلیمانخان طاس ـ فوطانی قولتوقونا ووروب ،حاماما گلەر گۆرەر تولکو حامام کوچاسیندا یاتیب ،اونا خیال اۆلوبدور ،سسلەنر تونکچی گل بو نجیسلیقی آپار آت چۆلە ،تولکو دئیەر : دگیرمانچی کوپک اوغلو من اۆلموشم مگر؟ خانم پنجرەدن باخیردی بوسۆزو ائشیتدی.دییر من پادشاه قیزی اولام ،گلەم دگیرمانچی یا ! باشماقلارین ووراز قولتوقونا چیخار گئدەر .سلیمانخان دئیەر تولکو قارداش ،باشینا دولانناام گئت آروادی قئیتار .دوراز گئدەر آروادسوراغینا ،دئیەر : اوی ! ـ نخیرچی کۆپک قیزی هارا گئدیرەن ؟ آروادد دئیەرمگر من نخیرچی قیزی یم؟ دئیەر : ائله منیم لفظیم بوجوردور ،آروادی قئیتارارگتیرر یئدی ،ایشدی ، مطلبینه یئتیشدی .

۸ ـ جیحیلی دون

بیردانا قوش وارایدی ،گئدەر ائشینەر ـ ائشینەر ، بیردانا چتل تاپار ،آپارار وئرەر ،عاماسعلی پانبیق چاپانا ،دئیەر :بونوچاپگینان، چاپماسان چاپاندانگین چیخاررام ،او ، چاپار .گتیرەر ،دئیەر :بابادائی (جولاه) توخوگونان. توخوماسان توخوندانگینی چیخاررام .اودا توخور. گتیرەر فاطماناجی (خیاط) یاندنا ،دئیەر: فاطما باجی بونو توتگونان (بیچگینن) توتماسان ،توتاندانگینی چیخاررام .او دا توتار. گلەر دئیەر: مسمه باجی بونو گئدیرگەنن،گئدیرمەسن ،گئدیردان ـ گینی چخاررام. او دا گئدیرەر. گلەر دئیەر: گلستان باجی گل آل بونون دوگمەسین گئچیرتگینن ،گئچیرتمەسن ،گئچیردانگین چیخارارام، او دا گئچیرەر .اوندان گلەر قارقا یانینا ،دئیەر: قارقا ـ قارقا صحیلی دونوما باخ، باخ . دئیەر : وئر من ده گئتسم .گۆروم یاخشیدیر کی ،گئدیم من ده بیردانا آلام .گئیەرو اوچار گئدەر .قوش آغلایا ـ آغلایا گلەر ننەسی یانینا ،دئیەر : ننه قارقا صحیلی دونومو گئیدی اوچدو ،گئتدی. دئیەر : گئت بیریوک اودون گتیر، اود یاندیراق،گلدی اود آپارا دمیر شیشی باساق یانینا تا دونویو چیخارسین وئرسین . گئتدی او دونوگئتدی .قارقا گلەر اود آپارا دمیر شیشی باسارلار، یانینا . دونو چیخاریب وئرەر. یئدی،ایشدی،مطلبینه یئتیشدی.

۹ ـ قوجا

بیر قوجا وارایدی،آروادینا دئییه‌ر: چؤره‌ک یاپ گئدیم ایشلمه‌گه، گئده‌ر گؤره‌ر،یولدا بیر قیل یوماقی دوشوبدور،گؤتوره‌ر قویارجیبینه بیرآز گئده‌ر گؤره‌ر،بیرآز دا قوقازان تؤکولوبدور.اونلاری دا ییغار تؤکر جیبینه،گئده‌ر چاتار قیرخ دانا دئوه.گؤره‌ر بو دئوزادلار بیت له‌نیرلر.قوجا دابنا ائده‌ربیت له‌نمگه.قوقازانلاری چیخاریر وؤرار داش اوستونه و جیغغیللار،دئولر دئییه‌رلر:قوجانین بیتی هربیری بیر ائله‌دیر گؤره‌ن گوجو نه‌قده‌ردیر؟سحردن به‌قوجانی دئولر آپاریرلارچؤله گورزو ده وئره‌رلر قوجایا بیردانا گؤ گرچین گورزون ایشیقینه‌گله‌ر گورزو بوراخاندا گؤگرچین قالار آستیندا.آخشام چاغی دئولر گلیب دئییه‌رلر:بیزکی بیرزاد توتابیلمه‌دیک سن نه توتموسان؟

دئییه‌ر: گه‌رزو حاوالا وئردیم بیلمه‌دیم چرنده‌دیر،پرنده‌دیر،فا- لیبه‌ی،آستیندا،گؤره‌رلر بیردانا گؤگرچین قالیب،اونو شامدا یئیرلر گئنه سحردن قوجانی گتیره‌رلر چؤله.گئنه گورزون شوقینه‌بیردانا گؤگر- چین گله‌ر.گورزو آتار،گئنه گؤگرچین قالار آستیندا.او گئجه‌ده اونو شامدا یئییرلر.دئولر گئجه قول وقرارلار قویارلار قوجانی اؤلدورسونلر. قوجا ائشیده‌ر،گئده‌ر بیرخندق قازار،اورادا یاتار.بیر داش‌کئچه‌یه چولار قویار اؤز یئرینه اونلار دا،کئچه‌نی گورزودن او قده‌ر دؤگرلر، تیکه- تیکه ائده‌رلر.سحردن گؤره‌رلر قوجا اؤلمه‌ییب.دئییه‌رلر: قوجا بابا یوخودانه‌گؤرموسن؟ دئییه‌ر: بیلمیرم،دیگیلچگیدی - میگیلچکیدی ایکی دانا دوشدو اوستومه. دئییه‌رلر: آه ددەسی یاندی نه‌گوجلو قوجا دیر.گئنه دانلا گئجه قراره قویارلار قوجانی اؤلدورسونلر.ائله گئجن گئجه‌کیمی داشی چولار کئچه‌یه اؤزو گئده‌ر خندقده یاتار.دئولرگؤره‌رلر قوجا سفده‌ده اللهم صلی چؤویریر.دئییه‌رلر:قوجابابا بوگئجه‌نه‌گؤردون؟ دئییه‌ر: والله بیلمیرم ایکی دانا دیگیلچگیدی - میگیلچکیدی دوشدو اوستومه.دئییه‌رلر قوجابابا یاخشیلیقی یوخدور بورادا قالان.سن گل گئتگیلن. دئییه‌ر: بالام‌من سیزایلن دوز چؤره‌ک یئمیشم،هارا گئدیم؟

قوجانی بالاجا دئو گؤتوره‌ر گئده‌ر.قوجا بیردانا سه‌پر بیز آلار. دئو دئییه‌ر: قوجابابا سنین کی، هئچ گوجون یوخدور.بیرگوجون سال گؤره‌ک نه‌قده‌ردیر؟ دئییه‌ر من سیزیلن دوز چؤره‌ک یئمیشم مگر من گوجوم سالالام.سه پر بیزی باسار دئوین بوینوندان. دئییه‌ر: قوجابابا جان گوجون قوربان گوجون چک - گوجون قوربان گوجون چک.

صمد سرداری نیا

نمایندگان آذربایجان در دورهٔ اول مجلس شورای ملی

پس از این که فرمان مشروطیت در تاریخ ۱۴ مرداد ماه ۱۲۸۵ شمسی بر اثر قیام مردم از سوی مظفرالدین شاه قاجار صادر شد، مردم آذربایجان با علاقه و اشتیاق فراوانی شروع به برگزیدن وکلای خود برای نمایندگی مجلس کرده و در نتیجه ۱۲ نفر به این سمت انتخاب شدند. نظر براین که آذربایجان در به ثمر رسیدن نهضت مشروطیت سهم عمده‌ای داشته نمایندگانش نیز در دورهٔ اول قانون گزاری از پیشگامان این مجلس به شمار می رفتند و همین ها بودند که بعد از رسیدن به تهران و ورود به پارلمان ایران با روشن بینی و قاطعیت گام‌های مؤثری در راه استقرار آزادی و حاکمیت قانون برداشتند به طوری که محور مجلس به حساب می آمدند. بنا به نوشتهٔ صادق مستشارالدوله یکی از نمایندگان آذربایجان در این دوره: "در دورهٔ اول مجلس مرحوم آقا سید عبدالله بهبهانی که مرد فکور، با عقل و سیاست بود هر وقت مشکلی پیش می آمد بالخاصه در منزل شخصی با چند نفر از وکلای آذربایجان شور می‌کرد[1]".

هنگام کودتای ضدخلقی محمدعلی شاه روسوفیل نیز که به دست سرهنگ لیاخوف خانهٔ ملت را به توپ بست وکلای آذربایجان یکی از برجسته ترین اعضای خود را تقدیم راه آزادی و حریت کردند. این شهید عالیقدر روحانی مبارز حاج میرزا ابراهیم آقا صبا بود که از شخصیت های بارز و کم نظیر مجلس به شمار می رفت و از روز نخست در شمار نمایندگان تندرو و قاطع جای گرفت و یکی از دلاورانی بود که در برابر نیروی استبداد با شجاعت به مبارزه پرداخته و سرانجام در این راه جان عزیزش را نیز فدا کرد.

دکتر محمد اسماعیل رضوانی درباره‌ٔ وضع آن روز و نحوهٔ انتخابات در آذربایجان می نویسد:

" چون فرمان تاسیس مجلس و نظامنامه انتخابات به تبریز ابلاغ شد با روشن بینی خاصی که در تهران دیده نمی شد به کار پرداختند.

آزادیخواهان تهران سعی داشتند با سرعت سروته قضیه را به هم آورند و تا تنور گرم است نان آزادی را بپزند، بنابراین نه در تدوین نظامنامهٔ انتخابات دقت کردند و نه در تدوین قانون اساسی، حتی در کار انتخابات هدف

---

۱) صادق مستشارالدوله ـ یادداشت های تاریخی و اسناد سیاسی ص ۳۹

سرعت بودنه دقت .مرحوم یحیی دولت آبادی می نویسد :"نگارنده غالبا پهلوی دست مخبرالسلطنه نشسته ام ،می بینم درقبول تعرفه ها چندان دقت نمی نمایندبرا واعتراض می کنم ،می گوید بهتراین است پیش ازآن که شاه نفس آخررا بکشداین توپ صدا نماید" اما درتبریزچنین نبودوبیداری مردم اجازهٔ این بی دقتی ها را نمی داد[۲] .

شادروان طاهرزاده بهزادنیزدربارهٔ روحیه ،سطح آگاهی مردم واحساس مسئولیت نمایندگان آذربایجان درآن دوره می نویسد :

"مردم پابندلیاقت وشایستگی وملکات فاضله کاندیدهای خودبوده وبا ایمان ووجدان بیداردنبال اشخاصی می گشتندکه درتالارشورای ملی ازحقوق ملت ایران دفاع کنندمی خواستندشخصیت هائی برای این کارانتخاب بکنندکه بخواهندوبتوانندا ین قطعه زمینی راکه ایران نام دارد وازچندین هزارسال پیش ازاین جزوارثیه ملت ایران محسوب می شودنگهداری بکنند، کاندیدها هم دانستندکه تقبل وعهده گرفتن نمایندگی درشورای ملی وظیفهٔ بس سنگینی می باشدواگرشایستگی این مقام را درخودنمی دیدندازقبول آن خودداری می نمودندتا شخصیت های برجسته تروآگاهتری این جایگاه را اشغال بکنند .شایان توجه است که هم نامزدها وهم مردم متوجه سنگینی وظیفه بوده ودربرابرهم به قرآن مجیدسوگندیاد می کردندکه وظایف خودرا انجام بدهند[۳]" .

دربارهٔ اسامی نمایندگان،چگونگی روانه شدن آنان به تهران وشورو شعف مردم تبریزهنگام بدرقه نمایندگانشان درتاریخ مشروطه ایران چنین نوشته شده است : "اسامی وکلا: حاج میرزا ابراهیم آقا ـ آقا میرزا فضلعلی آقا مولوی ـ سیدحسن تقی زاده ـ صادق مستشارالدوله ـ حاج امام جمعه خوئی ـ احسن الدوله ـ هدایت الله میرزا ـ میرزا عبدالرحیم طالبوف ـ میرهاشم دوه چی ـ حاج محمدآقا حریری ـ حاج میرزاآقا فرش فروش ـ شرف الدوله از ۱۲تن که شمردیم تنها ۹ تن درآذربایجان می بودندکه می بایست روانه گردند .ازآنان هم دوتن که حاج امام جمعهٔ خوئی وحاج محمدآقا باشندآماده نشده بودند .آن ازخوی نیامده واین کارهایش انجام نگرفته بود .تنها ۷ تن آماده رفتن بودندوبرای راه انداختن آنان روزسه شنبه ۱۷ دی ماه برگزیده

---

۲) دکتر محمداسماعیل رضوانی ـ انقلاب مشروطیت ایران ص ۱۳۸ .

۳)مهندس کریم طاهرزاده بهزاد ـ قیام آذربایجان درانقلاب مشروطیت ایران ص ۳۵

شدکه می باید آن را یکی از روزهای بی مانند تبریز شمرد و برای آن که دل‌بستگی تبریزیان به جنبش و این که چگونه کار را بزرگ می شمارند و از درون دل به پیشرفت آن می کوشیدند دانسته شود می باید داستان را گشاده‌تر نویسیم: آن روز مردم بازارها را باز نکردند و همگی سر راه نمایندگان انبوه شدند و از درانجمن تا کنار پل آجی که بی گمان بیشتر از یک چهاریک فرسخ است کوچه‌ها را گرفتند. علماء و سران آزادی در انجمن گرد آمده بودند و همه اتاق‌ها و حیاط‌ها پر شده بود. نمایندگان نخست به اینجا درآمدند. مردم به یک بار از دیدن ایشان آواز شادمانی بلند گردانیدند. در اینجا می بایست "اعتبار‌نامه‌ها" داده شود. نخست میرزا حسین واعظ سخنانی گفت. میرزا فضلعلی آقا و شرف الدوله حیری نوشته بودند، درباره‌ٔ دلبستگی خود به کار توده و این که آرزومندجانفشانی می باشند و می روند تا در راه توده بکوشند، دادند آن را هم میرزا حسین خواند و مردم همه به یک آواز بانگ برآوردند: "بروید در پناه خدا، با جان و مال به پشتیبانی شما خواهیم کوشید".

اعتبارنامه‌ها داده شد و پس از برخی نمایش‌ها و پیکره برداشتن هنگام راه افتادن رسید. نمایندگان و علماء و سردستگان و مردم همگی پیاده روانه شدند و تا جلو مسجد امیرخیز که درشکه‌ها را در آنجا نگه می داشتند پیاده رفتند. بر سر راه مردم همه شور و خروش می نمودند و شادمانی نشان می دادند. در جلو مسجد امیرخیز منبری نهاده بودند. نمایندگان به روی پله‌های آن نشستند. شیخ سلیم قرآنی بدست بالای منبر ایستاده و چنین خواست میانه نمایندگان و مردم پیمانی پدید آورد. نخست از سوی مردم، از نمایندگان پیمان گرفت که در آن سفری که می کنند همیشه به پیشرفت کارهای مردم بکوشند و فیروزی و نیرومندی ایران را در اندیشه دارند و نگهداری مشروطه را بایای خود شناسند. سپس روبه مردم گردانیده چنین گفت: "این مردان ارجمند را که از سوی خود نماینده گردانیده می فرستید و آنان جان به کف گرفته و خود را به خدا سپرده روانه می گردند بگویید که در راه نگهداری از آنان تا چه اندازه آماده خواهید بود که این قرآن میانه شما و آنان داور باشد؟..." باز هم همگی مردم با یک آواز چنین گفتند: با مال و جان تا آخرین قطرهٔ خون خود در یاری و نگهداری آنان آماده ایم و قرآن را به این گفتهٔ خود گواه می گیریم" و چنان بانگ برآوردند که توگفتی در سراسر شهر آواز آنان را شنیدند.

پس از پیمان بندی نمایندگان بدرود گفته و به درشکه‌ها نشستند و روانه گردیدند. آهنگ جلفا داشتند که از آنجا از راه قفقاز و گیلان به تهران رسند.

درشهرهای قفقاز درهمه جا ازاینان باشوروشادی پیشواز کردند. درباکو گذشته ازایرانیان که بسیار فراوان می بودندوپیشواز وپذیرائی باشکوهی کردند، حاج زین العابدین تقی اوف مهمانی کردوپذیرائی شایانی نمود. طالب اوف برای دیدن اینان به باکو آمدو ۸ تن دریکجا پیکره برداشتند. ولی دوباره به ولادی قفقاز بازگشت ونویددادکه ازپی آنان آهنگ تهران کند، نویدی که به کار نبست [1]"

وکلای آذربایجان باهزاران امید و آرزو برای خدمت به مردم روانهٔ محل خدمت خودشده بودند تا با اراده‌ای آهنین وعزمی راسخ دربرانداختن نظام استبدادی، جایگزین کردن حکومت قانون واستقرار آزادی بکوشند. ابراهیم اوف نیز دنباله ماجرا راچنین نقل می کند :

"نمایندگان تبریز که ازطریق باکو عازم تهران بودند، درطی چندروزی که درباکو توقف کردند، باکارگران ایرانی که درمعادن نفت وموسسه‌های دیگر صنعتی کار می کردند، ملاقات نمودندوآن ها را به اتحادومبارزه علیه استبداد فراخواندند. ملا فضلعلی آقا مولوی یکی ازنمایندگان تبریز، در مسجد صابونچی خطاب به هزاران کارگر ایرانی چنین اظهارداشت "آذربایجانی ها ما را به‌عنوان نماینده به مجلس ملی می فرستند، ما نیز جان برکف می رویم علیه هر مخالفتی مبارزه خواهیم کرد، شما نیز متحدشویدواز ما جانبداری نمائید. شما تنها با اتحاد است که خواهیدتوانست به هدف خود نائل آئید.

مردم تهران باشکوه هرچه تمامتر ازنمایندگان آذربایجان استقبال کردند. دررابطه با این حادثه که هیجانی درتهران به وجودآورده بود، اوراقی درشهر انتشار یافت. حسن حلاج دراثرخود به نام "تاریخ نهضت ایران" در این مورد چنین می نویسد :"شوال ۱۳۲۴ هجری قمری ورود منتخبین آذربایجان از نظر تاریخی بی شباهت به ورود وکلای مارسیل (ژاکوبن ها) درانقلاب ۱۷۸۹ میلادی به پاریس نبود. چه همانطورکه ژاکوبن ها و ژیروندون ها سبب توسعهٔ انقلاب شدند، همینطور ورود وکلای آذربایجان باعث ازدیاد حرارت مرکزیان شده ودنبالهٔ انقلاب آرام را به جدال وخونریزی کشانیدند. ونهضت آزادی وقانون وعدالت خواهی بیش ازهمه جا درتبریز اثربخشیده بود [2]".

---

۱) احمد کسروی ـ تاریخ مشروطهٔ ایران ص ۱۹۳ تا ۱۹۰

۲) ت.ا. ابراهیموف ـ تاریخ احزاب سیاسی در ایران ص ۵۷

قبل از ورود وکلای آذربایجان به تهران مجلس شورای ملی با نمایندگان انتخابی تهران کارش را شروع کرده بود ولی بر اثر اعمال زور وکار شکنی های دربار و عمال استبداد زیر فشار شدیدی قرار گرفته بود. لذا پیوستن نمایندگان مردم آذربایجان مجلس را بیش از پیش تقویت و آن ها را از تنگنائی رهانید. بدین جهت هم مجلس وهم مردم انتظار ورود این انقلابیون را داشتند در این زمینه نیز در تاریخ مشروطه ایران چنین می خوانیم :

"اما در تهران ، امروز شور دیگری می بود. چنانکه گفتیم امروز نمایندگان هفتگانه به تهران می رسیدند. مردم دسته دسته به پیشواز می شتافتند وشور و شادی بسیار می نمودند. تهران یکی از روزهای کم مانندی به خود می دید. گذشته از عنوان نمایندگی نام آذربایجان این زمان ارجمند شمرده می شد. از آن سوی بی پروایی شاه به مجلس و چیرگی هایی که درباریان می نمودند به همه برخورده بود و مردم رسیدن نمایندگان هفتگانه را در این هنگام مایهٔ فیروزی برای مجلس می شمار دند. پیشه وران با سران خود تا بیرون دروازه به رده ایستاده بودند و چون نمایندگان فرا رسیدند گاوی به نام مردم تهران زیر پای آنان سر بریدند. حاجی صادق نامی از شادمانی یک دیوانگی از خود می نمود و آن اینکه دو پسر نورس خود را همراه آورده بود که زیر پای نمایندگان آذربایجان قربانی خواهم کرد. آقا میرزا فضلعلی چنین گفت : "ما می باید قربانی این نورسان باشیم. از ما گذشته و همه کوشش های ما از بهر اینان است".

مردم خواستار شدند که همه نمایندگان در یک جا نشیمن گیرند که کار دید آسان باشد، حاج محمد اسماعیل همه را به خانهٔ خود خواند ولی فرصت دید بسیار کم بود..."[1]

نمایندگان آذربایجان بعد از ورود به تهران و آغاز کار نمایندگی قدم های بس موثری در به ثمر رساندن نهال آزادی برداشتند که شرح تک تک آن ها در این مقال امکان پذیر نیست، برای اطلاع بیشتر باید به کتابهای نوشته شده دربارهٔ نهضت مشروطیت مراجعه کرد. ولی برای روشن شدن مطلب و اینکه پیوستن این مردان تاریخی به مجلس شورای ملی چه تغییرات و تحولاتی به وجود آورده بود و این برگزیدگان سرزمین قهرمانان چه گام های سرنوشت

---

۱) احمد کسروی ـ تاریخ مشروطه ایران ـ ص ۲۱۷ ـ ۲۱۶

سازی در دورهٔ اول مجلس شورای ملی برداشته اندیادآوری نمونه‌ای از اقدام‌های انقلابی و تاریخی آنان ضروری است .

ازجمله شاهکارهای وکلای آذربایجان درنخستین دورهٔ پارلمان تاریخ ایران محبور کردن محمدعلی شاه قاجار به‌صدورفرمانی بود که طبق آن فرمان رژیم ایران مشروطه اعلام می شد .درصورتی که‌پیش ازصدور چنین فرمانی با این که مجلس برپا شده‌بودولی درباریان مستبدهنوز هم رژیم ایران را مشروطه نمی دانستند .دکتر محمداسماعیل رضوانی می نویسد :

" نمایندگان آذربایجان به‌محض ورود به‌تهران به‌دیدن مشیرالدوله صدراعظم رفتند وگفتند فرمانی که‌شاه به‌ملت داده‌است مشروطه‌است یا غیر آن ؟ صدراعظم ازپاسخ به‌این سئوال سرباززد .مستشارالدوله‌ایستادگی کرد و گفت ما باید بدانیم مشروطه‌هستیم یانه ؟ مشیرالدوله سر انجام گفت نه .دولت به‌شما یک مجلس برای وضع قوانین داده‌است مستشارالدوله گفت : پس دولت آب در گوش ما کرده است .

این نمایندگان بیدار دل حق داشتندچنین سئوالی بکنند .اگرخوانندهٔ گرامی دقت کرده باشد ،متوجه‌شده‌است که‌با این همه‌سروصداها وانقلاب ها هنوز سخنی ازمشروطه‌درمیان نیست ،درکلیه‌فرمان هائی که‌تاکنون صادرشده ودرتمام سخنرانیهای رسمی و غیررسمی که‌تاکنون ایراد گردیده کلمهٔ مشروطیت به‌کار نرفته‌است .مردم درآغازکارعزل مسیو نوزارا می خواستند سپس قدمی‌جلوترنهاده‌تقاضای تاسیس عدالتخانه‌نمودند ،درآخر کارکه‌دولتیان را به‌زانو درآوردند خواهان تاسیس دارالشوری وپا مجلس شورای ملی شدند ،درحالی که‌مجلس شورای ملی معنائی محدودترازمعنای مشروطیت داشت ونمایندگان تبریزمی خواستندرژیم‌مشروطیت را به‌معنای واقعی درکشورروان گردانند .

باری مستشارالدوله‌پس ازآن که‌پاسخ صدراعظم‌راشنید ،برخاسته گفت پس ما برویم وفریبکاری دولت را به‌گوش موکلین خودکه‌درتلگرافخانه‌جمعند برسانیم .مشیرالدوله وحشت‌زده‌شد وبه‌نمایندگان تبریز گفت خشمگین نشوید آنچه‌می خواهیدبنویسید تافردا به‌نظرشاه‌برسانم .نمایندگان خواسته‌های خودرا به‌شرح ذیل نوشتند :

۱ـ شخص همایونی بایددستخطی برای اسکات‌عامه صادرنمایند که دولت ایران مشروطهٔ تامه‌است .

- عدد وزرای مسئول فعلا از ۸ عدد متجاوز نیست وهرگاه بعدها تشکیل یک وزارتخانه لازم گرددبه امضای مجلس تشکیل داده خواهدشد.
۳ - از این به بعد از خارجه وزیرنباید معین ومقررشود.
۴ - درهر ولایت و ایالات به اطلاع مجلس شورای ملی انجمن محلی برقرار باشد.
۵ وزرای افتخاری ابدا نبایدباشند،یعنی اسم وزارت به جز بر۸ وزیر مسئول دردایره دولت نباید برده شود.
۶ - عزل مسیو نوز و مسیو پریم وتوقیف لاورس رئیس گمرکخانه تبریز فوری لازم است.
۷ - عزل شاعدالملک.

عجب اینکه این تقاضاها به ابتکار خود نمایندگان تبریز ازدولت نشده،این ها همه خواسته های مردم تبریز بودکه اجرای آن را ازنمایندگان خود می خواسته اند.

شاه عزل مسیو نوز را پذیرفت اما متاسفانه به پذیرفتن مشروطیت و تاسیس انجمن های ایالتی و ولایتی تن درنداد،سایرتقاضاها اهمیتی نداشت.مردم تهران وتبریز چون برحقیقت کار واقف شدندوباز شاه را با مشروطیت مخالف یافتندبار دیگرسربه شورش برداشتند.درتبریز نیز بازارها بسته شدومردم درتلگرافخانه واطراف آن جمع شدند.سرانجام محمد علی شاه دربرابر فشار مردم تهران وتبریز قدرت مقاومت را ازدست داده فرمان ذیل راصادر کرد:

جناب اشرف صدراعظم :سابق هم دستخط فرموده بودیم که نیات مقدسه ما درتوجه به اجرای اصول قوانین اساسی که امضای آن را خودمان ازشاهنشاه مرحوم انارالله برهانه گرفتیم پیش ازآنست که ملت بتوانندتصورکنندواین بدیهی است ازهمان روزکه فرمان شاهنشاه مبرورانارالله برهانه شرف صدور یافت وامربه تاسیس مجلس شورای ملی شددولت ایران درعداددول مشروطه صاحب کنستیتوسیون به شمار می‌آید،منتهی ملاحظه ای که دولت داشته این بوده است که قوانین لازمه برای انتظام وزارتخانه ها ودوایرحکومتی ومجالس بلدی مطابق شرع محمدی صلی‌الله علیه وآله نوشته آن وقت به موقع اجراگذارده شود.عین این دست خط ما را برای جنابان مستطابان حجج اسلام سلمهم الله تعالی ومجلس شورای ملی ابلاغ نمائید. ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷

به این صورت به همت نمایندگان بیدار دل تبریز آخرین گام درراه تکمیل رژیم مشروطیت برداشته شد ودرحقیقت ازتاریخ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷ است

که ایران صاحب حکومت مشروطه گردید و اگر فرمان ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ فرمان مشروطیت تلقی شده و ما هم در این کتاب آن را به فرمان مشروطیت تعبیر کرده ایم، یک نوع مسامحه ای است که انجام یافته و یا یک اغماضی است که صورت گرفته است [1]"

در آغاز گفتار از زنده یاد حاج میرزا ابراهیم آقاصبا نامی برده شد، چون این شخصیت عالیقدر و شهید راه حریت بعد از فداکاری های زیاد جان عزیزش را در راه این ملت و برای خوشبخت زیستن نسل های آینده در طبق اخلاص نثار فرزندانش کرده است ولی متاسفانه تاکنون گمنام مانده و به قول نویسندهٔ کتاب (آذربجانان آذربایجان) :

"این مرد که سرسلسلهٔ شهدای دورهٔ انقلاب مشروطه محسوب می شود شایسته این همه فراموشی نیست "لازم است که مقاله را با مختصر شرح حال آن روانشاد به پایان بریم تا شاید با یادکردن نام آن بزرگان و تجلیل از خاطره فراموش نشدنیشان دینی از دیون ما نیز نسبت به آن پدران ایثارگرمان ادا شود :

میرزا ابراهیم فرزند حاج شیخ علی که یکی از روحانیون روشنفکر و مرجع تقلید تبریز بود، پسر حاج محمدامین در سال ۱۲۹۳ هـ.ق در شهر تبریز پا به عرصهٔ هستی نهاد. پایهٔ تحصیلاتش در زادگاه خویش گذاشته شد و پس از چندی علاوه بر علوم دینی در علوم جدید از قبیل طب، فیزیک و شیمی مهارتی کسب نموده و کتابی در مورد شیمی از ترکی به فارسی ترجمه کرد. این مرد کاردان در نگین تراشی، ساخت زنگ اخبار و بعضی از صنایع ظریفه تخصص داشته و همچنین در سواری و تیراندازی از همگنان گوی سبقت می ربود. علاوه بر این در نظم و نثر فارسی و عربی نیز استعداد درخور توجهی از خود نشان داده و "اسیر" تخلص می کرده است. و به خاطر همین ابراز لیاقت ها بود که در دوران نهضت مشروطه مدیریت "انجمن غیرت" که میرزا ابراهیم خان منشی زاده از اعضای مفید آن انجمن بود به عهدهٔ وی گذاشته شد.

در سال ۱۳۲۴ هـ.ق که فرمان مشروطیت (حق حاکمیت ملی) از طرف مظفر الدین شاه قاجار سلطان بی قدرت خوش نیت صادر شد میرزا ابراهیم به سابقه فهم و دانش و نظر به کوشش هائی که در حد خود در گرفتن مشروطه مبذول داشته بود به نمایندگی مردم تبریز در دورهٔ نخست مجلس شورای ملی انتخاب گردید...

---

۱) دکتر محمد اسماعیل رضوانی – پیشین ص ۱۴۴ – ۱۳۹

درسال ۱۳۲۶ هـ.ق که محمدعلی شاه بیگانه پرست مجلس شورای ملی را که با هزاران شوروامیدبرپا شده بودهدف توپ های تزاری قرارداده وبگیرو ببندهای دل بخواهی وکشت وکشتارهای فجیعانه شروع گردید ،گویا میرزا ابراهیم جزو کسانی بوده که شاه با اصرار روپا فشاری دستگیری آنان را می خواسته است .میرزا ابراهیم که راهی جزمتواری شدن نداشته است ،به همراهی عده ای ازنمایندگان ودوقطب دائرهٔ انقلاب ایران "سیدمحمدطباطبائی و"سیدعبداله بهبهانی" به پارک "میرزا محسن خان امین الدوله" (پسرمیرزا علی خان امین الدوله) پناه می برند تا چاره ای اندیشند .اما ظاهرا امین الدوله خوش غیرت با زدن تلفنی به قزاقخانه ازبدحادثه به پناه آمدگانش رالو می دهد .به هرحال درگرماگرم این ترس وسرگردانی بودکه ناگهان درپارک را می کوبندوهمین که گشوده می شود ،دستهٔ انبوهی از سرباز و نوکر و جلودار ومردم اوباش به درون می ریزندوباهیاهو و اشتلم روبه سوی پناهندگان می آورند .کسانی که تفنگ یا شلول همراه داشته شلیک می نمایندتا ازنهیب جمعیت بکاهندولی آن قوم جرا ربه یک بار برسرآقایان طباطبائی ،بهبهانی واما مجمعهٔ خوئی هجوم آورده وشروع به کتک کاری می کنندوایشان راآن قدرمی زنندکه دستار ازسرشان فرو افتاده ولباس هایشان تکه پاره می شود ،یکی ازاین رو سیلی یا مشت یا قنداق تفنگ می زده وآن یکی فرصت نداده ازآن رومشت یا سیلی می خوابانیده است .درهمه این آسیب ها تنها سخنی که اززبان اینان به ویژه سید محمدطباطبائی بیرون آمده جملهٔ (لا اله الا الله)بوده است و بس .پس ازآن که اززدن سیرمی شوند ،به کندن ریش ها می پردازند .دسته دسته موها را می کنندودورمی اندازند .دراین میان کسانی راهم با شوشکه یا ابزار دیگری زخمی ساخته وخون ازسرو گردنشان روان می سازند .دراین هنگامه قهرمان داستان ما میرزا ابراهیم به ستوه می آیدوباخشم وغضب به مزدوران امرمی کندکه تا ازپارک بیرون روند ،ولی هنوزکلامش تمام نشده بود که مهاجمین به طرف وی شلیک می کنندوآن پیکرهٔ شجاعت وجانبازی را نقش برزمین می سازندوادردم جان می سپاردوبه قولی چون اوتفنگ دردست داشته ،قزاقان درآغاز آمدن نخست اوراکشته اند .

میرزا ابراهیم آقاصبا باوصفی که گذشت درسال ۱۳۲۶ هـ.ق جان درسر آزادی ایران وایرانی گذاشت ووی راپس ازغسل و کفن درگورستان "سر قبرآقا" به خاک سپردند .(گویا جسدوی را محمدعلی صفوت باهزاران

مکافات ازمزدوران گرفته بود)خبرکشته شدن وی را چندماه ازمادرمصیبت دیده اش پنهان داشته وحتی گاهی ازسوی اونامه ای جعل کرده وپیش مادرش می خوانند .تا روزی که میرزا حسین واعظ درمسجد "میرزا مهدی قاری" دراثنای وعظ خودغافل ازاینکه مادرفقیدنا مبرده درپس پرده نشسته وگوش می دهد از نامردی ودوروئی مرتجعان نکوهش وازکشته شدن آن فقیدتاسف می‌کند، یک دفعه ازمیان پردگیان صدای آن بانوبلندمی‌شودکه "ای وای اوغلوم‌ای وای" وآن گاه ازناله وفریادآن بیچاره مادرمحشری برپا می گردد .پس ازفتح تهران (۱۳۲۷هـ.ق)آزادیخواهان باتجلیل بسیارجسدوی را ازآنجادرآورده و درگورستان "سرچشمه" به‌خاک می سپارندودرموقع احداث خیابانهای تهران به" ابن بابویه " حمل می کنند ودرآنجا دفن می کنند [1]"

دربین اسامی نمایندگان نام میرهاشم ده‌وه‌چی نیز دیده می شود. این شخص که ازعاملان سرسپرده دربار بودوبرای خفه‌کردن آزادی توطئه‌های زیادی کرده ودربرابر احرار موانع بسیاری ایجادنمود،دربارهٔ علت انتخاب شدنش صادق مستشارالدوله چنین می نویسد :

" در رشت شنیده شدکه پس ازحرکت ما ازتبریز وکلای انجمن ملی محض استخلاص خود ازحرکات مستبدانه سیدهاشم که‌خودراسرحلقهٔ حکومت کیف مایشائی نموده‌بود به‌صلاحدید علمائی که ظاهرا موافق وباطنا مخالف مشروطیت بودند مشارالیه‌را به‌عنوان نمایندهٔ دوازدهم چاپاری به تهران فرستادند .ازرشت به‌تبریز نوشتیم که‌این انتخاب موجب توهین ماست ،اگر نقض نشود همگی رسما استعفا خواهیم کرد .این پروتست منطقی تاثیر عاجل بخشید و سیدهاشم بدون این که باما ملاقات نماید فردای ورودما علی الصباح طرف تبریز حرکت‌کرد [2]" .

---

۱) مهدی اکبری حامد ــ آذربجانان آذربایجان ص ۶۹ ــ ۶۴

۲) صادق مستشارالدوله ــ پیشین ــ ص ۲۶

کتاب مقایسته اللغتین تالیف دکتر جواد هیئت از چاپ خارج شد

در این کتاب زبانهای فارسی و ترکی بطور مقایسه‌ای بررسی شده و ضمن توضیح ویژگیهای زبان ترکی و مقایسهٔ آنها با فارسی غنای ترکی بطور اختصار شرح داده شده است.

در آخر کتاب فهرست ۱۷۵۰ لغت ترکی آذری داده شده که برای آنها لغت مستقلی در فارسی نیست. ناچار در اغلب این موارد لغات عربی و یا کلمات مرکب بکار رفته است و تعداد قابل توجهی هم لغات ترکی عیناً و یا با دگرگونیهای کمابیش در شکل تلفظ آنها در فارسی بکار می‌رود.

تشکـــــر

در دو ماه گذشته نامه‌های تبریك و تهنیت زیادی بمناسبت انتخاب اینجانب به عضویت آکادمی جراحی پاریس به دفتر مجله «وارلیق» رسیده که بعضی از آنها دارای آدرس فرستاده هم نمی‌باشد. بدینوسیله از لطف و محبت یکایك دوستان و خوانندگان گرامی تشکر و سپاسگزاری نموده و توفیق و سلامت آنانرا از درگاه ایزد متعال خواستارم.

دکتر جواد هیئت

توجه

۱ ـ از مشترکین محترم تقاضا دارد وجه آبونمان یکساله (یکهزار ریال) را در نزدیکترین شعبه هریك از بانکها بحساب شماره ۲۱۶۳ بانك ملی ایران (شعبه داریوش خیابان بهار) واریز و رسید آنرا بضمیمه نشانی خود بآدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله برای آنها وقفه‌ای روی ندهد.

۲ـ شماره‌های گذشته مجله وارلیق را می‌توانید از دفتر مجله تهیه نمائید.

۳ـ جلد اول **تاریخ‌ادبیات‌آذربایجان** ازقرن۱۳ تا آخرقرن۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش» از چاپ خارج شد همشهریهای علاقمند میتوانند‌از انتشارات فرزانه و یا انتشارات دنیا مقابل دانشگاه خریداری ویا با پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله وارسال رسیدآن بدفترمجله یك جلد از این‌کتاب را تهیه نمایند.

۴ـ آذربایجان‌ادبیات تاریخی نین ۲۰ـ نجی عصرفصلینی یازماقلا مشغول اولدو. غوموز اوچون بوعصرده‌کی یوردوموز آذربایجانین شاعرو یازیچیلاری‌نین‌ترجمه‌ی‌حال‌و اثرلرینه‌احتیاجیمیزواردیر. بوتون‌شاعرویازیچی‌وآنادیلی‌ادبیاتیله مار اقلانان همشهریلر ـ یمیزدن بو باره‌ده بیزه یاردیمچی اولماقلارینی واؤز ترجمه‌ی حال و اثرلریندن‌نمونه‌لرله برابرتانیدیقلاری‌دیگرشاعر لریمیزین‌ده ترجمه‌ی‌حال واثرلریندن نمونه لرگؤندرمه‌لرینی خواهش ائدیریك «وارلیق».

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی وهنری

(به‌زبانهای فارسی وترکی)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر : دکتر جواد هیئت

محل اداره : تهران، خیابان ولی عصر، کوچه بیدی شماره ۱۷

تلفن ۶۳۵۱۱۷ / ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان ـ میدان بهارستان

قیمت ۱۵۰ ریال